

DROBETA

XXV

Seria Arheologie-Istorie

2015

MUZEUL REGIUNII PORȚILOR DE FIER

DROBETA

Seria Arheologie–Istorie

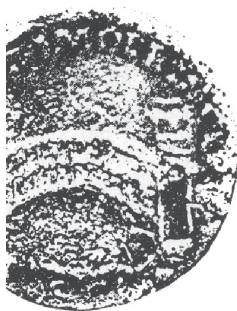

MUZEUL REGIUNII PORȚILOR DE FIER

Seria
Arheologie–Istorie

DROBETA

XXV

DROBETA TURNU SEVERIN

2015

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC

Acad. Alexandru Vulpe – Institutul de Arheologie Vasile Pârvan, București.
Prof. Univ. dr. Cristian Schuster – Institutul de Arheologie Vasile Pârvan, București.
Dr. Nikolaus Boroffka – Deutsches Archäologisches Institut, Berlin.
Dr. Dana Dan – Le Centre national de la recherche scientifique, Paris.
Dr. Florian Matei Popescu – Institutul de Arheologie Vasile Pârvan, București.

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor șef:

Marin Iulian Neagoe – Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta Turnu Severin.

Secretar științific:

Dr. Paul Dinulescu – Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta Turnu Severin.

Membri:

Oana Minodora Neagoe- Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta Turnu Severin.
Cristian Dumitru Manea- Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta Turnu Severin.

Orice corespondență se va adresa/ Please send any mail to the following adress:

MUZEUL REGIUNII PORȚILOR DE FIER

Str. Independenței nr. 2
220160 Drobeta Turnu Severin
Tel. 0040252/312177
Tel/Fax 0040252/320027
E-mail: muzeulpdf@rdslink.ro

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor și studiilor revine în întregime autorilor.
Responsibility lies solely on material content authors.

ISSN 1841-7264

EDITURA MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS / CONTENTS / SOMMAIRE / INHALT

STUDII ȘI ARTICOLE DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE / STUDIES AND ARTICLES OF ARCHEOLOGIE AND HISTORY/ ÉTUDES ET ARTICLES D'ARCHÉOLOGIE ET HISTOIRE / STUDIEN UND ARTIKELN DER ARCHÄOLOGIE UND GESCHICHTE

CRISTIAN SCHUSTER

- Die frühbronzezeitliche Glina-Kultur und ihre äxte. II. Metall-, horn- und ton äxte.....9
The early bronze age Glina culture and their axes. II. Metal, horn and burnt clay axes

PAUL DINULESCU

- Piese de armament și echipament militar roman descoperite la Tibiscum..... 23
Armament parts and roman military equipment discovered at Tibiscum

VLADIMIR P. PETROVIĆ

- Different aspects des voies de communication romaine dans les Portes de Fer..... 45
Different aspects of the Roman communication routes in the Iron Gates area

ȘTEFAN GEORGESCU

- Câteva considerații despre producția locală de opaițe la Tomis în secolele II-III p. Chr.
Atelierele lui ΕΥΚΤΗΜΩΝ, ΑμΙΑ și ΔΙ/ Δ.....57
*Some consideration about local production of lamps in the second and third centuries
A.D at Tomis. ΕΥΚΤΗΜΩΝ, ΑμΙΑ and ΔΙ/ Δ workshops*

MARINA BRZAKOVIC

- The Iron Gate Region. Two countries, one cultural heritage.....73
La Région des Portes de Fer. Deux pays, un seul héritage culturel

LAURENȚIU MARIN DOBRE

- Arheologie subacvatică în România. Competență, siguranță și legalitate în scufundarea
arheologică.....81
*Underwater archeology in Romania. Competence, safety and legality in the
archaeological diving*

SILVIU OȚA

- Morminte de copii din orizontul funerar de tip sud-dunărean 2 de pe teritoriul Banatului
(secolele XI-XIII).....95
Children graves of the South-Danubian 2 funerary horizon in the Banat (11th-13th centuries)

STEFFEN KRAUS, MARIN IULIAN NEAGOE	
Metal analysis of medieval fire arms from Severin fortress.....	115
<i>Analyse métallique des armes à feu médiévales de la forteresse de Severin.</i>	
ANA CRISTINA HAMAT	
Scurtă plimbare prin Timișoara otomană. Raport preliminar asupra supravegherii arheologice de pe strada Lucian Blaga.....	125
<i>Short walk trough otoman Timișoara. Preliminary report on the archaeological surveillance of Lucian Blaga street</i>	
CLAUDIA MIHAELA SURU	
Cărți brâncovenești din colecțiile Muzeului Olteniei din Craiova.....	141
<i>Brâncovenești books from the collection of Oltenia museum of Craiova</i>	
Monumentul eroilor din al Doilea Război Mondial ridicat în comuna Cetate, județul Dolj.....	147
CLAUDIA MIHAELA SURU	
<i>Monument of the heroes of the second world war build in the Cetate commune, Dolj county</i>	
DANIELA-LILIANA PĂTRAȘCU	
Preotul Ilie Roșoga din Turburea, inițiatorul amenajării casei memoriale „Tudor Vladimirescu“ în comuna Vladimir.....	153
<i>Ilie Roșoga priest from Turburea the initiator of the arrangement of the memorial house “Tudor Vladimirescu” in the Vladimir commune.</i>	
MINODORA DAMIAN	
Reclama in ziarul Voința Banatului, între anii 1921–1939.....	163
<i>Les Réclames dans la revue Voința Banatului entre 1921–1939</i>	
DANIELA TUDOSIE	
Ada-Kaleh island in the collective memory of the inhabitants.....	173

RECENZII / REVIEWS / COMPTES RENDUS/ BEWERTUNGEN

ANA CRISTINA HAMAT	
Akti XII. Međunarodnog Kolokvija O Rimskoj Provincijalnoj Umjetnosti. Datiranje Kamenih Spomenika I Kriteriji Za Određivanje Kronologije. Pula, 23–28.V. 2011. Proceedings Of The 12 Th International Colloquium On Roman Provincial Art. The Dating Of Stone Monuments And Criteria For Determination Of Chronology, Pula 2014 (247 P.).....	179
Abrevieri/Abreviation.....	183

STUDII ȘI ARTICOLE DE
ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE

DIE FRÜBBRONZEZEITLICHE GLINA-KULTUR UND IHRE ÄXTE. II. METALL-, HORN- UND TON ÄXTE

Cristian SCHUSTER

Cuvinte cheie: cultura Glina, topoare din metal, corn și lut ars, analogii.

Schlüsselwörter: Glina-Kultur, Metall-, Horn-, Tonäxte, Analogien.

Die Axt spielte in der Frühbronzezeit, in unserem Fall in der Glina-Kultur, genauso wie allen Erscheinungen der Bronzezeit eine wichtige Rolle. Obwohl die Anzahl der entdeckten Exemplare nicht sehr groß ist und die meisten Funde der Kategorie der Bruchstücke zuzuordnen sind, muss unterstrichen werden, dass die Glina-Menschen für die Anfertigung ihrer Äxte Rohstoffe verschiedener Härte, je nach dem Zweck dem die Äxte dienen sollten, ausgewählt haben.

Die Axt war in vielen Fällen ein Werkzeug, wurde aber auch als Waffe verwendet. Es handelt sich selbstverständlich um die Exemplare, die Stein und Metall als Rohstoff hatten. Einige der Äxte sind sehr wahrscheinlich „*prestige objects*“ gewesen, während andere, aus gebranntem Ton, als Amulette dienten.

Alle Äxte der Glina-Kultur wurden im Umfeld von Siedlungen gefunden. Sie zählten nicht zum Grabinventar¹. In einem anderen Beitrag setzten wir uns mit den steinernen Äxten dieser kulturellen Erscheinung auseinander². In der jetzigen Stellungnahme beziehen wir uns auf die Metall-, Horn- und Tonäxte.

A. Die Metalläxte (und -beile)

Die Metallartefakte sind eher eine Seltenheit unter den Funden der Kultur³. Wahrscheinlich muß sowohl von Importwaren, als auch von lokaler Metallbearbeitung gesprochen werden. In *Butimanu* und *Govora Sat-Runcuri*

---

¹ Schuster, Semuc 2005.

² Schuster et alii 2015.

³ Schuster 1997, S. 140 ff.; Schuster, Fântâneanu 2007, S. 16 ff.; Băjenaru 2013.

wurden Gußformen entdeckt⁴, während in *Valea Iaşului* ein Schmelztiegel gefunden worden ist⁵.

Die Anzahl der Äxte/Beile, die mit Sicherheit der Glina-Kultur zugeordnet werden können, ist gering. Im Süden Rumäniens, in Oltenien und Muntenien, und in Nordbulgarien, Gebiete in denen die Glina-Gemeinschaften wohnhaft waren, wurden mehrere Metallgegenstände entdeckt⁶, da leider die Fundumstände ungenügend aufschlussreich sind, können keine klare Verbindungen mit unserer kulturellen Erscheinung aufgestellt werden.

Es muß gesagt werden, dass die Äxte der Glina-Kultur nicht Sonderformen sind. Sie reihen sich anderen Exemplaren, die in zeitgenössischen Kulturen entdeckt wurden⁷, an: Coţofeni⁸, Schneckenberg⁹, Şoimuş¹⁰ u.s.w.

Zum Formenrepertoire:

A.1. Kupferbeile: Es muss unterstrichen werden, dass die Glina-Beile ihre „Wurzeln“ in den kupfernen Flachäxten des Neo-Äneolithikums haben¹¹.

A.1.1. des *Ostrovul Corbului Typs*, flach, trapezförmig: *Ostrovul Corbului*¹² – Bezirk Mehedinţi, *Chirnovi-Grădiştea Chirnovi*¹³ – Bezirk Călăraşi, *Prundu-Botul Ursoaice*¹⁴ – Bezirk Giurgiu, *Bucureşti*¹⁵;

A.1.2. des *Glina Typs*, flach, meistens rechteckig, mit erhabenen Leisten/Rändern und verbreiteter Schneide: *Căzăneşti-Fabrica de Cărămidă*¹⁶, *Boişoara*¹⁷

⁴ Morintz, Rosetti 1959, S. 21, Taf. XVI/6; Roman 1976, Abb. 2/12; Roman 1985, S. 280; Schuster 1997, S. 78, Abb. 51/3; Schuster, Fântâneau 2007, S. 21, Taf. 7/3.

⁵ Ulanici 1982, Taf. II/1; Schuster 1997, S. 80; Schuster 1998a, S. 22; Schuster, Fântâneau 2007, S. 21.

⁶ Siehe den neusten Katalog der Metallfunde aus dem IV. und III. Jt. v. Chr. bei Băjenaru 2013.

⁷ Siehe auch Ciugudean 1996, S. 122 ff.

⁸ Ciugudean 2000, S. 35f., Taf. 133/6, 9.

⁹ Székely 1997, S. 64f., Taf. XLIV/1, 3, XCI/9.

¹⁰ Ciugudean 1996, S. 109, Abb. 78/11.

¹¹ Mareş 2002, S. 44f.

¹² *Depot*!; Berciu 1937, S. 306 ff., Abb. 1; Berciu 1939, S. 101f., Abb. 110–111; Vulpe 1970, S. 30, Nr. 44–47, Taf. 65/E5; Vulpe 1975, S. 60, Nr. 273, Taf. 33/273; Roman 2011, S. 13f.; Soroceanu 2012, S. 145f., Taf. 59/20; Băjenaru 2013, S. 148; Tuţulescu 2013, S. 264, Abb. 287/5–6. Weitere 15 Exemplare sind Miniaturenstücke.

¹³ Wahrscheinlich Glina; Şerbănescu, Trohani 1975, S. 531, Abb. 2/7; Şerbănescu, Trohani 1978, S. 26f. (Nr. 30); Schuster 1997, S. 141, Abb. 37/2; Schuster, Fântâneau 2007, S. 16, Taf. 4/2; Băjenaru 2013, S. 59.

¹⁴ Vulpe 1975, S. 61, Nr. 307, Taf. 34/307; Şerbănescu, Trohani 1975, S. 530f., Abb. 2/6; Schuster 1997, S. 141, Abb. 37/4; Schuster, Fântâneau 2007, S. 16, Taf. 4/4.

¹⁵ Wahrscheinlich Glina; genauer Fundort unbekannt; Vulpe 1975, S. 61, Nr. 308, Taf. 34/308; Băjenaru 2013, S. 36f.

¹⁶ Wahrscheinlich Glina. Petre 1976, S. 10, Abb. 3/3; Petre-Govora 1995, S. 27, Abb. 3/3; Băjenaru 2006, S. 139; Băjenaru 2013, S. 56; Fântâneau 2007, S. 25; Fântâneau 2011, S. 159; Schuster, Fântâneau 2007, S. 17.

¹⁷ Wahrscheinlich Glina; Budoiaş 1982, S. 27, Abb. 3; Băjenaru 2006, S. 139; Băjenaru 2013, S. 31; Fântâneau 2007, S. 25; Fântâneau 2011, S. 159; Schuster, Fântâneau 2007, S. 17.

– Bezirk Vâlcea, *Verbicioara*¹⁸ – Bezirk Dolj, *Râncăcirov* (zwei Exemplare¹⁹) – Bezirk Argeș, *Gemenea-Brătulești*²⁰ und *Odaia Turcului*²¹ – Bezirk Dâmbovița, *Prundu-Botul Ursoaice*²² und *Cămineasca-Măgură* (Taf. I/1)²³ – Bezirk Giurgiu, *Crivăț*²⁴ – Bezirk Călărași, *Glina*²⁵ – Bezirk Ilfov.

A.1.3. des *Fundeni Typs*²⁶, flach, trapezförmig, mit erhabenen Leisten/Rändern: *București-Fundeni*²⁷, *Ocnele Mari-Ștrand*²⁸ Eine weitere Axt dieses Typs wurde in Retevoiești, aber in der Nähe einer spätbronzezeitlichen Siedlung entdeckt²⁹.

A.2. Schaftlochäxte:

A.2.1. des *Typs Veselinovo: Ostrovul Corbului*³⁰ – Bezirk Mehedinți, *Crivăț*³¹ – Bezirk Călărași, unbekannter Fundort im Süden des Landes³². Dieser Axtyp ist der Donau-Ebene und dem Gebiet südlich des Stromes eigen³³. Alexandru Vulpe

¹⁸ Wahrscheinlich Glina; Berciu 1961a, S. 128, Abb. 1/3; Berciu 1961b, S. 150, Abb. 1/3; Vulpe 1975, S. 65, Nr. 330, Taf. 36/330; Băjenaru 2006, S. 140; Băjenaru 2013, S. 246; Klimscha 2010, S. 114, Abb. 8/5.

¹⁹ Vulpe 1988, S. 207f., Abb. 1/2–3; Băjenaru 2006, S. 139f.; Băjenaru 2013, S. 176; Soroceanu 2012, S. 154, Taf. 63/2–3.

²⁰ Wahrscheinlich Glina; Muscă 1979, S. 116, Taf. 1/2; Băjenaru 2006, S. 139; Băjenaru 2013, S. 90.

²¹ Băjenaru 2006, S. 129f., Abb. 1/3; Băjenaru 2013, S. 144.

²² Morintz, Ionescu 1968, S. 118; Vulpe 1975, S. 64, Nr. 328, Taf. 36/328; Șerbănescu, Trohani 1975, S. 529f., Abb. 2/4; Schuster 1997, S. 141, Abb. 37/3; Băjenaru 2006, S. 139; Băjenaru 2013, S. 170f.; Schuster, Fântâneau 2007, S. 16f., Taf. 4/3; Klimscha 2010, S. 114, Abb. 8/3.

²³ Berciu 1956, S. 501f., Abb. 12; Vulpe 1970, S. 36, Nr. 73, Taf. 66/A2; Vulpe 1975, S. 63, Nr. 325, Taf. 36/325; Schuster 1997, S. 141; Schuster, Fântâneau 2007, S. 17; Schuster, Popa 2009, S. 17f., Taf. XXXIII/1; Schuster, Popa 2010, S. 82; Klimscha 2010, S. 114; Soroceanu 2012, S. 154f., Taf. 63/4; Băjenaru 2013, S. 192.

²⁴ Berciu 1964, S. 270, fig. 1/2; Berciu 1966, Abb. 1/1; Vulpe 1970, S. 35f., Nr. 72, Taf. 65/G2; Vulpe 1975, S. 64, Nr. 326, Taf. 36/326; Schuster 1997, S. 141, Abb. 37/1; Băjenaru 2006, S. 139; Băjenaru 2013, S. 63; Schuster, Fântâneau 2007, S. 16, Taf. 4/1; Klimscha 2010, S. 114, Abb. 8/1; Nica 2010, S. 61.

²⁵ Petrescu-Dâmbovița 1944, S. 67; Vulpe 1975, S. 56, Nr. 246, Taf. 32/246; Schuster 1997, S. 141; Mareș 2002, S. 240, Nr. 1017, Taf. 50/7; Băjenaru 2006, S. 139; Băjenaru 2013, S. 91; Schuster, Fântâneau 2007, S. 16; Klimscha 2010, S. 114, Abb. 8/2.

²⁶ Nikolova 1999, S. 299, 301, Abb. 15.4: redet von dem Fundeni-Dubene Typ.

²⁷ Rosetti 1936, S. 13, Taf. 15/93; Morintz, Rosetti 1959, S. 22, Taf. 19/1; Vulpe 1975, S. 65, Nr. 331, Taf. 36/331; Băjenaru 2013, S. 36; Băjenaru 2014, S. 237: Glina- oder Tei-Millieu.

²⁸ Băjenaru 2014, S. 237. Diese wurde von Gheorghe Petre-Govora (1995, S. 46, Abb. 1/16) der Kategorie der Meißeln zugeordnet.

²⁹ Băjenaru 2014, S. 237.

³⁰ Wahrscheinlich Glina; Depot II; von 20 Stück blieben nur 14 erhalten; Davidescu, Vulpe 1968; Vulpe 1970, S. 36, Nr. 79–92, Taf. 6/79–92; Crăciunescu 2005, S. 65 ff., Taf. IX-X; Roman 2011, S. 14; Soroceanu 2012, S. 148f, Taf. 60–61; Băjenaru 2013, S. 149 ff.; Tuțulescu 2013, S. 265, Abb. 287/7–12.

³¹ Berciu 1964, S. 270, Abb. 1/1; Berciu 1966, Abb. 1/3; Vulpe 1970, S. 35f., Nr. 72, Taf. 5/72, 65/G; Roman 1976, Abb. 2/9; Machnik 1991, Abb. 7/13; Schuster 1997, S. 141, Abb. 38/1; Schuster, Fântâneau 2007, S. 17; Nica 2010, S. 61, Taf. I/120; Băjenaru 2013, S. 63.

³² Vulpe 1970, S. 36, Nr. 78, Taf. 5/78; Băjenaru 2013, S. 182.

³³ Vulpe 1988, S. 212.

redet von zwei Kategorien: eine primitive (*Crivăț*) und eine weitere entwickelte (*Ostrovul Corbului*)³⁴.

A.2.2. des *Typs Corbasca: Ostrovul Corbului*³⁵ – Bezirk Mehedinți, *Olănești*³⁶ – Bezirk Vâlcea, *Izvoarele*³⁷ – Bezirk Gorj;

A.2.3. des *Typs Dumbrăvioara: Bolboși*³⁸ – Bezirk Gorj, *Boișoara*³⁹, *Găujani*⁴⁰, *Blănoi*⁴¹, *Crețeni*⁴² und *Pietreni*⁴³ – Bezirk Vâlcea, *Dobriceni*⁴⁴ – Bezirk Olt, *Brădetu*⁴⁵ – Bezirk Argeș. Dieser Axttyp ist in Oltenien, Muntenien und Siebenbürgen⁴⁶, hauptsächlich im Glina- und Schneckenberg-Verbreitungsraum, zu finden. Eine Axt dieses Typs wurde aber auch in der Moldau, in *Răcățau*, entdeckt⁴⁷. Gußmodelle für diesen Axttyp wurden in *Lelicieni* (Jigodin-Gruppe) gefunden⁴⁸. Viktor Klochko ist der Meinung, dass die genannten Gußformen, und, im allgemeinen, der *Dumbrăvioara*-Axttyp, stark dem *Zok C-Typ* ähnlich sind⁴⁹.

A.2.4. des *Typs Izvoarele: Ciovârnișani*⁵⁰, *Gârbovățul de Jos*⁵¹ und *Halânga*⁵² – Bezirk Mehedinți, *Peștișani*⁵³ und *Izvoarele*⁵⁴ – Bezirk Gorj, *Râncăciiov*⁵⁵ – Bezirk

³⁴ Vulpe 1970, S. 32, 35.

³⁵ Depot I; vier Exemplare; Berciu 1937, S. 306f., Abb. 1; Berciu 1939, S. 101f, Abb. 110–111; Vulpe 1970, S. 30, Nr. 44–47, Taf. 4/44–47, 65E; Roman 2011, S. 14; Soroceanu 2012, S. 145f, Taf. 59/1–4; Băjenaru 2013, S. 148f.; Tuțulescu 2013, S. 264.

³⁶ Wahrscheinlich Glina; Petre–Govora 1983, S. 288, Abb. 2/2; Petre–Govora 1995, S. 37, Abb. 2/2; Băjenaru 2013, S. 145.

³⁷ Berciu 1939, S. 89; Vulpe 1970, S. 30, 33, Nr. 43, 65, Taf. 3/43, 5/65; Băjenaru 2013, S. 108.

³⁸ Vulpe 1970, S. 31, Nr. 55, Taf. 4/55; Crăciunescu 2005, S. 65, Taf. 7/2; Soroceanu 2012, S. 138, Taf. 55/4; Băjenaru 2013, S. 31; Tuțulescu 2013, S. 264.

³⁹ Vulpe 1970, S. 31, Nr. 56–58, Taf. 55–58; Crăciunescu 2005, S. 64, Taf. V/6, VI/1; Schuster, Fântâneau 2007, S. 171; Tuțulescu 2013, S. 264, Abb. 286/7.

⁴⁰ Petre 1976, S. 262, Abb. 1/2; Petre–Govora 1995, S. 36, Abb. 1/2; Băjenaru 2013, S. 89.

⁴¹ Budoiaș 1982, S. 27; Petre–Govora 1983, S. 288 f., Abb. 2/1; Petre–Govora 1995, S. 37, Abb. 2/1; Băjenaru 2013, S. 31.

⁴² Vulpe 1970, S. 31, Nr. 56, Taf. 4/56; Băjenaru 2013, S. 62; Tuțulescu 2013, S. 264.

⁴³ Vulpe 1970, S. 31, Nr. 58; Băjenaru 2013, S. 160; Tuțulescu 2013, S. 264.

⁴⁴ Vulpe 1970, S. 31, Nr. 57, Taf. 4/57; Băjenaru 2013, S. 70.

⁴⁵ Vulpe 1988, S. 210, Abb. 1/4; Băjenaru 2013, S. 34.

⁴⁶ Vulpe 1988, S. 210 ff.; Ciugudean 1996, S. 123f.

⁴⁷ Burtănescu 2002, S. 151, Tab. XVII/12; Munteanu 2010, S. 158.

⁴⁸ Vulpe 1975, S. 8, Anm. 64; Roman et alii 1973, S. 562, Abb. 3; Roman et alii 1992, S. 157f., Taf. 78, 79/2, 5, 7

⁴⁹ Klochko 2001, S. 128.

⁵⁰ Andrieșescu 1925, S. 366; Berciu 1939, S. 89; Vulpe 1970, S. 33, Nr. 66, Taf. 5/66; Băjenaru 2013, S. 60.

⁵¹ Wahrscheinlich Glina; Crăciunescu 1998, S. 145f., Taf. 3/2; Crăciunescu 2005, S. 64, Taf. 7/1; Băjenaru 2013, S. 90.

⁵² Vulpe 1970, S. 33, Nr. 59, Taf. 4/59; Crăciunescu 2005, S. 64, Taf. 7/2; Băjenaru 2013, S. 99.

⁵³ Vulpe 1970, S. 33, Nr. 61, Taf. 4/61; Băjenaru 2013, S. 159.

⁵⁴ Berciu 1939, S. 89; Vulpe 1970, S. 33, Nr. 65, Taf. 5/65; Băjenaru 2013, S. 108.

⁵⁵ Zwei Exemplare; Vulpe 1988, S. 207, Abb. 1/1; Soroceanu 2012, S. 153, Taf. 63/1; Băjenaru 2013, S. 177.

Argeș, in einem unbekannten Fundort im Bezirk Prahova⁵⁶, *Mihăilești-Tufa* (Taf. I/3)⁵⁷ – Bezirk Giurgiu, irgendwo in Rumänien (drei Exemplare; unbekannte Fundorte im Süden des Landes⁵⁸). Hinsichtlich diesem Axttyp in der Glina-Kultur gibt es noch genügend Schattenseiten. Einige der Wissenschaftler glauben eher, dass diese Äxte einer frühen Etappe der Tei-Kultur angehören, ein Beispiel dafür wäre der Zufallfund bei *Mihăilești-Tufa*

A.2.5. Axt mit länglichem Zylindernacken, verziert mit acht linsenförmigen Knubben: *Mihăilești-Tufa*. (Taf. I/5)⁵⁹. Daws genannte Exemplar, genauso wie die erwähnte Axt des Typs Izvoarele aus Tufa, ist desgleichen aus Bronze. Die beiden Äxte wurden, ebenso ein Paar goldene Ohrringe⁶⁰, durch Zufall entdeckt. Diese Axt mit Zylindernacken wurde von Alexandru Vulpe dem Ende der Früh- und dem Anfang der Mittelbronzezeit zugeordnet⁶¹. Für diese Zeitspanne sprach sich auch Valeriu Leahu aus, der aber den Fund von *Mihăilești* der ersten Stufe der Tei-Kultur zugewiesen hat⁶². Der genaue Fundplatz des Hortes (Äxte und Ohrringe) ist uns nicht bekannt; es wird vom ehemaligen Dorf *Tufa* (heute ein Wohnviertel der Stadt *Mihăilești*), irgendwo auf der Hochterrasse des Argeș-Flusses gesprochen. Die neueren Forschungen zeigten aber, dass in der vermutlichen Fundzone eine Glina-Siedlung existierte⁶³, so dass eine Datierung des Hortes in die Frühbronzezeit (Glina IIb nach Schuster; Govora Sat-Runcuri-Stufe nach Roman) im Rahmen der Möglichkeit liegen würde.

A.2.6. des Typs *Kozarac: Cămineasca-Măgură* (Taf. I/2)⁶⁴. Dieser Axttyp ist eher Serbien, Bosnien und Herzegowina und Ungarn, dem Horizont Kosihi-Čaka-Makó, eigen. Exemplare wurden aber auch in der Moldau (hier wird vom Typ *Mărăști* gesprochen), in *Găiceanca*, *Mărăști* und *Izvorul Berheciului* (möglich auch *Goești*, *Miroslavești* und *Oroftiana de Sus*) entdeckt⁶⁵, so dass der Fund in *Cămineasca* ein „Bindeglied“ zwischen dem Westbalkan und Moldau darstellt.

⁵⁶ Vulpe 1988, S. 210, Abb. 1/5; Băjenaru 2013, S. 166.

⁵⁷ Vulpe 1959, S. 265f., Abb. 1/a-b, 2/1; Vulpe 1970, S. 33, Nr. 71, Taf. 5/71; 65 F; Soroceanu 2012, S. 161, Nr. 2, Taf. 71/11; Schuster et alii 2012, S. 22, Taf. XXXIV/3; Băjenaru 2013, S. 136.

⁵⁸ Vulpe 1970, S. 33, Nr. 62–64, Taf. 5/62–64; Soroceanu 2012, S. 160, Nr. 1–2, Taf. 71/6; Băjenaru 2013, S. 181f.

⁵⁹ Vulpe 1959, S. 266, Abb. 1/2, 2/2; Vulpe 1970, S. 63 f., Nr. 277, Taf. 18/227, 65/F; Vulpe 1997, S. 273; Soroceanu 2012, S. 161, Nr. 1, Taf. 71/8; Schuster et alii 2012, S. 22; Băjenaru 2013, S. 136.

⁶⁰ Vulpe 1959, S. 267, Abb. 3/1–2; Schuster et alii 2012, S. 22, Taf. XXXIV/1.

⁶¹ Vulpe 1970, S. 63f.; Vulpe 1997, S. 273.

⁶² Leahu 2003, S. 88, 101, Taf. XVIII/1, XX/11. Siehe auch Schuster, Popa 2010, S. 87, 90.

⁶³ Schuster 1992; Schuster 1997, S. 195 ff.; Schuster et alii 2012, S. 52 ff.

⁶⁴ Früher nannte sich die Ortschaft *Schitu-Pângălești*; Berciu 1956, S. 502, Abb. 11; Vulpe 1970, S. 36, Nr. 73, Taf. 5/73, 66/A; Schuster, Popa 2009, S. 18, Taf. XXIX/2, Abb. 14; Schuster, Popa 2010, S. 82f., Taf. LXV/2; Klimscha 2010, S. 114; Soroceanu 2012, S. 154, Taf. 63/5; Băjenaru 2013, S. 192.

⁶⁵ Burtănescu 2002, S. 149f., Taf. XLI/3–4, LVIII/1, 3; Popescu 2007, S. 440, Abb. 5.

B. Die Hornäxte

Alle hier aufgelisteten Hornäxte wurden im Umfeld von Siedlungen entdeckt. In *Varlaam-La Bazin*⁶⁶ und *Ostrovl Corbului-Cliuci*⁶⁷ wurden sie mittels Grabungen in einem Oberflächenhaus b.z.w. in der archäologischen Schicht gefunden, während in *Florești-Stația de Pompă* durch Geländebegehungen⁶⁸.

Über die Hornartefakte der Glina-Kultur kann wenig gesagt werden. Die Anzahl dieser ist gering und leider wenig aussagereich. Die meisten entdeckten Objekte sind fragmentarisch. Zu den Horngegenständen gehören Hammer, Pflanzstöcke und Hacken⁶⁹. Die letztgenannten (wurden in *București-Fundeni*, *Odaia Turcului*, *Varlaam-La Bazin*, *Schitu-La Conac* und *Gaura Despei* entdeckt) sind den Äxten sehr ähnlich⁷⁰, so dass es leicht zu Mißverständnisse hinsichtlich ihrer Funktion kommen kann⁷¹. Während die Hacken ihre Hauptrolle in der Landwirtschaften spielten, wurden die Hornäxte wahrscheinlich zur Bearbeitung wenig harter organischer Stoffe oder als Waffen oder als „prestige objects“ benutzt. Während die Äxte die Schneide parallel zum Griff haben, so wurden die Hacken mit spitzen oder waagerechten Schneiden versehen.

C. Die gebrannten Tonäxte

Zu dieser Kategorie zählen ausschliesslich Miniaturexemplare. Die verwendete Tonmischung in der Formung der Äxte ist meistens eine feine, gleich der die auch für einige der Gefäße, eine relativ geringe Keramikgattung, benutzt wurde⁷². Die Modelläxte wurden gut gebrannt und haben eine gelbe, braune oder rötliche Farbe.

Zum Formenrepertoire:

C.1. längliche, mit Schneide und Durchbohrung („Schaftloch“): *București-Fundeni*⁷³, *Văcărești*⁷⁴, *Braneț*⁷⁵;

C.2. längliche, mit Durchbohrung („Schaftloch“) und (wahrscheinlich) ohne Schneide: *Milcovățu-La Dig*⁷⁶;

⁶⁶ Schuster 1995, S. 54, Abb. 2/f; Schuster 1997, S. 56, Abb. 36/7; Schuster, Fântâneau 2007, S. 15, Taf. 3/7.

⁶⁷ Roman 2011, S. 26, Taf. 32/7; Tuțulescu 2013, S. 263, Abb. 273/7.

⁶⁸ Schuster, Popa 1995, S. 42; Schuster 1997, S. 56; Schuster, Fântâneau 2007, S. 15.

⁶⁹ Schuster 1997, S. 56; Schuster, Fântâneau 2007, S. 15.

⁷⁰ Morintz, Rosetti 1959, S. 21, Taf. XVII/3; Tudor 1982, S. 61, Abb. 6/18; Schuster 1995, S. 54; Schuster 1997, S. 56, Abb. 36/8; Schuster, Popa 1995, S. 28, 30; Schuster, Fântâneau 2007, S. 15, Taf. 3/8.

⁷¹ Es wird z.B. von Plugscharren geredet; siehe u.a. Cărciumaru 1996 und Irimia 2003, S. 38.

⁷² Schuster 1997, S. 57 ff.; Schuster, Fântâneau 2007, S. 23f.

⁷³ Schuster 1997, S. 78, Abb. 54/4; Schuster, Fântâneau 2007, S. 21.

⁷⁴ Tudor 1973, Abb. 8/6; Schuster 1997, S. 78, Abb. 54/3; Schuster, Fântâneau 2007, S. 21.

⁷⁵ Ulanici 1979, S. 28, Abb. 7/3, 9; Schuster, Fântâneau 2007, S. 21.

⁷⁶ Schuster 1997, S. 78, Abb. 44/2; Schuster 1998b, Abb. 10/2; Schuster, Fântâneau 2007, S. 21.

C.3. längliche, mit Schneide und möglich zylindrischem Nacken: *București-Roșu*⁷⁷, *Fundeni*⁷⁸ und *Ciurel*⁷⁹, *Crivăț*⁸⁰;

C.4. längliche, mit breiter Schneide und Knopfnacken:

C.4.1. mit Durchbohrung („Schaftloch“): *București-Militari-Câmpul Boja* (Taf. I/4)⁸¹;

C.4.2. ohne Durchbohrung: *București-Ciurel*⁸².

Über diese letztgenannten zwei sehr ähnlichen Exemplare, die in Glina-Siedlungen derselben Stufe (IIa), die etwa 500 m von einander entfernt liegen, gefunden wurden, schrieben wir: *„Could a single „craftsman” create both artifacts? Did an exchange exist between those two Glina communities from Ciurel and Militari-Câmpul Boja? This could be presumed if settlements would be contemporaneous. Or, more plausible, it was just a single community that pendelated along the Dâmbovița river, establishing „shelters” in different places”*⁸³.

Wie zu bemerken ist, wurde ein Teil der Tonäxte mit einer Durchbohrung (Nachahmung eines „Schaftloches“) versehen, anderen fehlt diese. Die tönernen Miniaturäxte waren nicht nur der Glina-Kulture eigen, sondern wurden auch in anderen zeitgleichen, benachbarten kulturellen Erscheinungen entdeckt: Coțofeni und Livezile⁸⁴, Zăbala⁸⁵, Jigodin⁸⁶, Schneckenberg⁸⁷, Zoltan⁸⁸. Wahrscheinlich spielten diese Miniaturgegenstände, die hauptsächlich Nachbildungen von Streitäxten sind, die Rolle von Motivobjekte, die an die tragreiche Symbolistk der Axt dieser Periode (Übergangszeit vom Äneolithikum zur Bronzezeit und diese letztere) zu binden ist. Möglich, dass die Schaftlochäxte als Amulette getragen wurden.

THE EARLY BRONZE AGE GLINA CULTURE AND THEIR AXES. II. METAL, HORN AND BURNT CLAY AXES

(Abstract)

It is subjected to the analysis of metal, horn and burnt clay axes discovered in the area of Muntenia and Oltenia in the early Bronze Age Glina. The necessary attention has

⁷⁷ Constantiniu, Panait 1963, Taf. I/9; Schuster 1997, S. 78, Abb. 54/5–6; Schuster, Fântâneau 2007, S. 21.

⁷⁸ Schuster 1997, Abb. 54/1.

⁷⁹ Schuster 1997, S. 78; Schuster, Fântâneau 2007, S. 21.

⁸⁰ Berciu 1966, Abb. 3/5; Schuster 1997, S. 78; Schuster, Fântâneau 2007, S. 21.

⁸¹ Schuster, Fântâneau 2007, S. 21; Schuster, Negru 2006, S. 35, Taf. 30:6.

⁸² Schuster 1997, Abb. 54/2; Schuster, Fântâneau 2007, S. 21.

⁸³ Schuster, Negru 2006, S. 35.

⁸⁴ Ciugudean 1996, S. 136f., Abb. 34/17.

⁸⁵ Székely 1997, S. 31, XIX/5–6, XXVIII/1–6.

⁸⁶ Roman et alii 1992, Taf. 6/30, 136/16–18, 147/9.

⁸⁷ Prox 1941, S. 25f., Taf. XII/1–9; Székely 1995.

⁸⁸ Cavruc 1997, S. 98, Abb. 5/3, 7; Cavruc, Cavruc 1997, S. 158, Abb. 4/3, 8; Popa 2005, S. 73, Taf. 21/3, 5, 7.

been paid to the raw material, repertoire of forms and analogies in the neighboring areas and cultural phenomena.

Erklärung tafel/Explanation of the plates

Taf. I. Glina-Metallăxte: 1–2 = Cămineasca-Măgură (1 nach Berciu 1956, 2 nach Schuster, Popa 2009), 3, 5 = Mihăilești-Tufa (beide nach Vulpe 1959); Glina-Miniaturtonaxt: 4 = București-Militari Câmpul Boja (Foto Gheorghe Chelmeș). Verschiedene Maßstäbe / Pl. I. Glina metal axes: 1–2 = Cămineasca-Măgură (1 after Berciu 1956, 2 after Schuster, Popa 2009), 3, 5 = Mihăilești-Tufa (both after Vulpe 1959); Glina miniature ax: 4 = București-Militari Câmpul Boja (Photo Gheorghe Chelmeș). Different standards.

Literaturverzeichnis/Bibliography

Andrieșescu 1925	- I. Andrieșescu, „Nouvelles contributions sur l'Âge du bronze en Roumanie”, in <i>Dacia</i> , II, 1925, S. 345–384.
Băjenaru 2006	- R. Băjenaru, „Piese de metal din așezarea de epoca bronzului de la Odaia Turcului (jud. Dâmbovița)”, in <i>SCIIVA</i> , 57/1–4, 2006, S. 129–142.
Băjenaru 2013	- R. Băjenaru, <i>Identități culturale, structuri de putere și conflict militar în nordul Peninsulei Balcanice în milenii IV-III a.Chr.</i> , București, 2013.
Băjenaru 2014	- R. Băjenaru, <i>Sfârșitul bronzului timpuriu în regiunea dintre Carpați și Dunăre</i> , Cluj-Napoca, 2014.
Berciu 1937	- D. Berciu, „Depozitul de cupru de la Ostrovul-Corbului”, in <i>AO</i> , 16, 1937, S. 306–314.
Berciu 1939	- D. Berciu, <i>Arheologia preistorică a Olteniei</i> , Craiova, 1939.
Berciu 1956	- D. Berciu, „Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București”, in <i>MCA</i> , II, 1956, S. 491–562.
Berciu 1961a	- D. Berciu, „Die Verbicioara-Kultur. Vorbericht über eine neue, in Rumänien entdeckte bronzezeitliche Kultur”, in <i>Dacia N.S.</i> , V, 1961, S. 123–161.
Berciu 1961b	- D. Berciu, „Cîteva probleme ale culturii Verbicioara”, in <i>SCIIVA</i> , 12/2, 1961, S. 227–240.
Berciu 1964	- D. Berciu, „Quelques données préliminaires concernant la civilization de Cernavoda”, in <i>Slovenska Archeológia</i> , 12/1, 1964, S. 269–280.
Berciu 1966	- D. Berciu, „Rezultatele primelor săpături de la Crivăț (1965) (r. Oltenița)”, in <i>SCIV</i> , 17/3, 1966, S. 529–535.
Budoiaș 1982	- C. Budoiaș, „Mărturii arheologice descoperite în comuna Boișoara”, in <i>Studii Vilcene</i> , 5, 1982, S. 25–27.

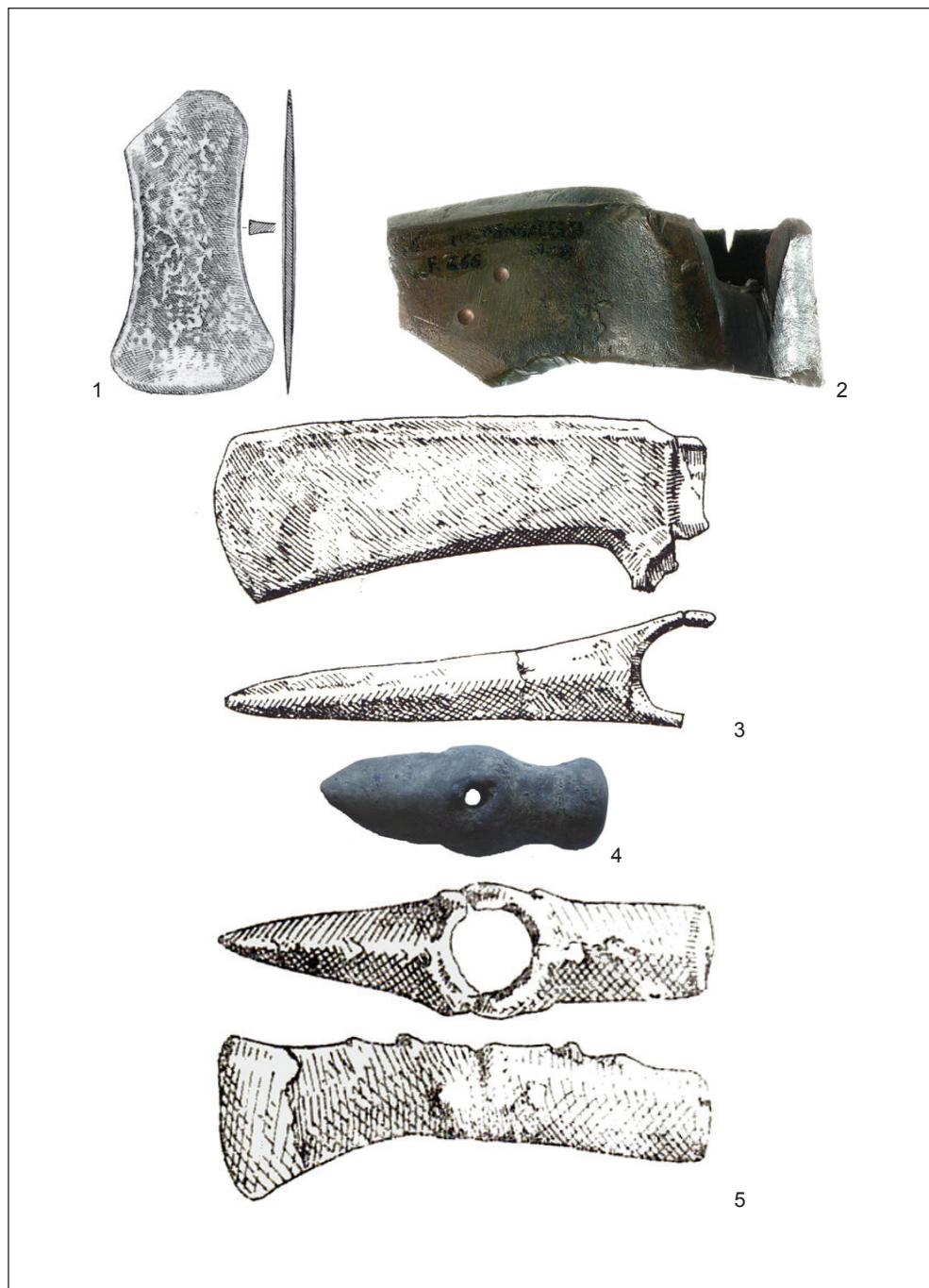
- Burtănescu 2002 - F. Burtănescu, *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut, cu unele contribuții la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova*, Bibliotheca Thracologica, XXXVII, București, 2002.
- Cavruc 1997 - V. Cravruc, „The Final Stage of the Early Bronze Age in South-Eastern of Transylvania (in the light of new excavations at Zoltan)”, in *Thraco-Dacica*, XVIII/1–2, 1997, S. 97–137.
- Cavruc, Cavruc 1997 - V. Cravruc, G. Cavruc, „Așezarea de epoca bronzului timpuriu de la Zoltan”, in *Angustia*, II, 1997, S. 157–172.
- Cârciumaru 1996 - M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica*, Iași, 1996.
- Ciugudean 1996 - H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, Bibliotheca Thracologica, XIII, București, 1996.
- Ciugudean 2000 - H. Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat – Cultura Coțofeni*, Bibliotheca Historica et Atchaeologica Banatica, XXVI, Timișoara, 2000.
- Constantiniu, Panait 1963 - M. Constantiniu, P.I. Panait, „O așezare de epoca bronzului la Roșu”, in *Cercetări Arheologice în București*, I, 1963, S. 140–181.
- Crăciunescu 1998 - G. Crăciunescu, „Obiecte de metal din colecția arheologică a Muzeului Regiunii Porților de Fier”, in *Thraco-Dacica*, XIX/1–2, 1998, S. 145–151.
- Crăciunescu 2005 - G. Crăciunescu, „Mărturii ale practicării metalurgiei și obiecte de metal în cadrul culturii Verbicioara”, in *Drobeta*, XV, 2005, S. 57–101.
- Davidescu, Vulpe 1968 - M. Davidescu, A. Vulpe, „Un nou depozit de topoare la Ostrovul Corbului”, in *SCIVA*, 19/3, 1968, S. 505–511.
- Fântâneau 2007 - C. Fântâneau, „Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinul Oltului Inferior”, in *Buridava*, V, 2007, S. 15–31.
- Fântâneau 2011 - C. Fântâneau, „The Early Bronze Age on the Lower Olt”, in *Thraco-Dacica* S.N., II-III (2010–2011), 2011, S. 155–162.
- Irimia 2003 - M. Irimia, „Observații privind stadiul cercetării bronzului timpuriu în Dobrogea”, in *Pontica*, XXXV-XXXVI (2002–2003), 2003, S. 33–48.
- Klimscha 2010 - F. Klimscha, „Kupferne Flachbeile und Meißeln mit angedeuteten Randleisten”, in *Germania*, 88, 2010, S. 101–144.
- Klochko 2001 - V. Klochko, *Weaponery of societies of the Northern Pontic Culture Circle – 5000–700 B.C.*, BPS, 10, 2001.
- Leahu 2003 - V. Leahu, *Cultura Tei. Grupul cultural Fundenii Doamnei. Probleme ale epocii bronzului în Muntenia*, Bibliotheca Thracologica, XXXVIII, București, 2003.
- Machnik 1991 - J. Machnik, *The Earliest Bronze Age in the Carpathian Basin*, Archaeological Sciences Bradford, Bradford, 1991.
- Mareș 2002 - I. Mareș, *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României*, Suceava, 2002.

- Morintz, Ionescu 1968 - S. Morintz, B. Ionescu, „Cercetări arheologice în jurul oraşului Oltenița (1958–1967)”, in *SCIV*, 19/1, 1968, S. 99–121.
- Morintz, Rosetti 1959 - S. Morintz, D.V. Rosetti, *Bucureştii de odinioară*, Bucureşti, 1959.
- Munteanu 2010 - R. Munteanu, *Începutul bronzului mijlociu în depresiunile marginale ale Carpaţilor Orientali*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XXIV, Piatra-Neamţ, 2010.
- Muscă 1979 - T. Muscă, „Contribuţii privind metalurgia bronzului pe teritoriul României (partea I) – piese preistorice de bronz descoperite în jud. Dâmboviţa”, in *Valachica*, 10–11 (1978–1979), 1979, S. 115–122.
- Nica 2010 - T. Nica, „Unele aprecieri cu privire la aşezarea Glina de la Crivăţ (Campaniile arheologice din 1965–1968)”, in *Drobeta*, XX, 2010, S. 53–71.
- Nikolova 1999 - L. Nikolova, with the contribution of I. Manzura, and C. Schuster, *The Balkans in Later Prehistory. Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millennia BC)*, BAR International Series 791, Oxford, 1999.
- Petre 1976 - Gh. Petre-Govora, „Aspecte ale începutului epocii bronzului în nord-estul Olteniei”, in *Buridava*, 2, 1976, S. 7–33.
- Petre-Govora 1983 - Gh. Petre-Govora, „Noi topoare de aramă din nord-estul Olteniei (II)”, in *SCIVA*, 34/3, 1983, S. 287–289.
- Petre-Govora 1986 - Gh. Petre-Govora, „Asupra problemelor culturii Glina în nord-estul Olteniei”, in *Thraco-Dacica*, VII/1–2, 1986, S. 154–166.
- Petre-Govora 1995 - Gh. Petre-Govora, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Râmnicu Vâlcea, 1995.
- Petrescu-Dâmboviţa 1944 - M. Petrescu-Dâmboviţa, „Raport asupra săpăturilor dela Glina, jud. Ilfov, 1943”, in *Raport asupra activităţii ştiinţifice a Muzeului Naţional de Antichităţi în anii 1942 şi 1943*, Bucureşti, 1944, S. 65–71.
- Popa 2005 - C.I. Popa, „Modificări culturale la finalul bronzului timpuriu şi începutul bronzului mijlociu în Transilvania”, in C.I. Popa, G.T. Rustoiu (Hrsg.), *Omagiu Profesorului Ioan Andriţoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii şi Cercetări Arheologice*, Alba Iulia, 2005, S. 51–183.
- Popescu 2007 - A. Popescu, „Beyond typology. Metal axes and their potential”, in *Dacia*, N.S., L (2006), 2007, S. 431–450.
- Prox 1941 - A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Kronstadt (Braşov), 1941.
- Roman 1976 - P. Roman, „Die Glina III-Kultur”, in *Prähistorische Zeitschrift*, 51/1, 1976, S. 26–42.
- Roman 1985 - P. Roman, „Cercetările de la Govora Sat-„Runcuri” în 1977”, in *SCIVA*, 36/4, 1985, S. 270–297.
- Roman 2011 - P. Roman, *Ostrovul Corbului între kilometrii fluviali 911–912. Locuiri din epoca bronzului*, Dunărea – axă a vechilor civilizaţii europene. Regiunea Porţilor de Fier, Seria monografii, III, Bucureşti, 2011.

- Roman et alii 1973 - P. Roman, J. Pál, Cs. Horváth, „Cultura Jigodin. O cultură cu ceramică șnurată în estul Transilvaniei”, in *SCIVA*, 24/4, 1973, S. 559–574.
- Roman et alii 1992 - P. Roman, A. Dodd-Oprițescu, J. Pál, *Beiträge zur Problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, Internationale Interakademische Kommission für die Erforschung der Vorgeschichte des Balkans, Monographien, Bd. 3, Mainz am Rhein, 1992.
- Schuster 1992 - C. Schuster, „Așezări Glina pe cursul inferior al Argeșului și Valea Câlniștei (I). Mihăilești-Tufa”, in *Thraco-Dacica*, XIII/1–2, 1992, S. 35–41.
- Schuster 1995 - C. Schuster, „Cercetări arheologice în așezarea culturii Glina de la Varlaam, județul Giurgiu”, in *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, XIII–XIV, 1995, S. 53–63.
- Schuster 1997 - C. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței Superioare*, Bibliotheca Thracologica, XX, București, 1997.
- Schuster 1998a - C. Schuster, „Despre un anumit tip de ciocan și ciocan-topor neperforat din piatră de pe teritoriul României”, in *Thraco-Dacica*, XIX/1–2, 1998, 113–144.
- Schuster 1998b - C. Schuster, „Despre obiectele din lut ars din aria culturii Glina”, in *Angustia*, III, 1998, S. 19–39.
- Schuster, Fântâneau 2007 - C. Schuster, C. Fântâneau, „Die Glina-Kultur”, in C. Schuster, G. Crăciunescu, C. Fântâneau, *Zur Bronzezeit in Südrumänien. Drei Kulturen – Glina, Tei und Verbicioara*, Bd. II, Târgoviște, 2007, S. 9–37.
- Schuster, Negru 2006 - C. Schuster, M. Negru, *Militari-Câmpul Boja. An archaeological site on the territory of Bucharest II. Pre-and Proto-Historic Settlements*, Târgoviște, 2006.
- Schuster, Popa 1995 - C. Schuster, T. Popa, „Cercetări privind epoca bronzului în județul Giurgiu (investigațiile din anii 1986–1994)”, in *Buletinul Muzeului Județean „Teohari Antonescu”*, I/1, 1995, S. 20–54.
- Schuster, Popa 2009 - C. Schuster, T. Popa, *Cercetări arheologice pe Câlniștea. Schitu-Bila-Cămineasca*, Bibliotheca Musei Giurgiuvensis, IV, Giurgiu, 2009.
- Schuster, Popa 2010 - C. Schuster, T. Popa, *Fingerprints of the Past in the Giurgiu County. The Bronze Age*, Bibliotheca Musei Giurgiuvensis, V, Giurgiu, 2010.
- Schuster, Semuc 2005 - C. Schuster, C. Semuc, „Zu den Beigaben frühbronzezeitlicher Bestattungen in Südrumänien”, in *Mousaios*, 10, 2005, S. 311–323.
- Schuster et alii 2012 - C. Schuster, T. Popa, V. Barbu, *Cercetări arheologice în bazinul Argeșului (județul Giurgiu)*, Bibliotheca Musei Giurgiuvensis, VI, Giurgiu, 2012.

- Schuster et alii 2015 - C. Schuster, L. Mecu, I. Tuțulescu, „Die frühbronzezeitliche Glina-Kultur und ihre Äxte. I. Die Steinäxte”, in *Volum Omagiu Oleg Levițchi*, Chișinău, 2015 (im Druck).
- Soroceanu 2012 - T. Soroceanu, *Die Kupfer- und Bronzedepots der frühen und mittleren Bronzezeit in Rumänien / Depozitele de obiecte din cupru și bronz din România. Epoca timpurie și mijlocie a bronzului*, Cluj-Napoca – Bistrița, 2012.
- Székely 1995 - Zs. Székely, „Șantierul arheologic Brăduț, județul Covasna, zona tumulilor”, in *Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă*, I, 1995, S. 106–114.
- Székely 1997 - Zs. Székely, *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, Bibliotheca Thracologica, XXI, București, 1997.
- Șerbănescu, Trohani 1975 - D. Șerbănescu, G. Trohani, „Obiecte din cupru și bronz descoperite în județul Ilfov”, in *SCIVA*, 26/4, 1975, S. 529–539.
- Șerbănescu, Trohani 1978 - D. Șerbănescu, G. Trohani, „Cercetări arheologice pe valea Mostiștei”, in V. Vrabie (Hrsg.), *Ilfov–File de istorie*, București, 1978, 17–42.
- Tudor 1973 - E. Tudor, „Săpătura de salvare din comuna Văcărești, județul Dâmbovița – 1971”, in *Valachica*, IV, 1973, S. 93–103.
- Tudor 1982 - E. Tudor, „Neue Angaben zur frühen Bronzezeit in Südrumänien”, in *Dacia*, N.S., XXVI, 1982, S. 59–75.
- Tuțulescu 2013 - I. Tuțulescu, *Eneoliticul final-Bronzul timpuriu în zona deluroasă și montană a Olteniei*, Bd. I-II, București, 2013 (Doktorarbeit).
- Ulanici 1979 - A. Ulanici, „Săpăturile arheologice efectuate la Branet în anul 1976”, in *CA*, III, 1979, S. 27–38.
- Vulpe 1970 - A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien I*, PBF IX, 2, München, 1970.
- Vulpe 1975 - A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, PBF, IX, 5, München, 1975.
- Vulpe 1988 - A. Vulpe, „Varia archaeologica (II)”, in *Thraco-Dacica*, IX/1–2, 1988, S. 207–217.
- Vulpe 1997 - A. Vulpe, „Tezaurul de la Perșinari. O nouă prezentare”, in *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, XV, 1997, S. 265–301.

Taf. I.

PIESE DE ARMAMENT ȘI ECHIPAMENT MILITAR ROMAN DESCOPERITE LA TIBISCUM¹

Paul DINULESCU

Cuvinte cheie: fier, bronz, echipament militar roman.

Keywords: iron, bronze, roman military equipment.

Cercetările arheologice întreprinse de-a lungul timpului în castrul și vicusul militar de la Tibiscum au dus la descoperirea a numeroase piese de armament și echipament militar roman. Cu această ocazie s-a putut constata că atât armamentul cât și echipamentul militar roman, chiar provincial, nu era confecționat la întâmplare, ci după reguli bine stabilite. Acest aspect este dovedit de piesele descoperite în diferite părți ale Imperiului, pentru confecționarea lor folosindu-se aceleași materiale, aceeași standardizare și o tipologie comună, chiar dacă de multe ori unele piese au suferit o evoluție legată de originea trupei.

Săgeți cu secțiune triunghiulară

O armă de luptă la distanță utilizată de către romani era arcul cu săgeți². Este foarte bine cunoscut faptul că Dacia a avut un mare contingent de trupe auxiliare, dintre care multe au fost recrutate din Orient. O mare parte din castele ocupate de aceste trupe au fost parțial cercetate (Drobeta, Porolissum, Tibiscum), descoperindu-se o multitudine de piese aparținând arcașilor³. Arcul la romani nu era folosit decât de trupele auxiliare. Tipul de arc cel mai des utilizat era așa numitul arc reflex sau compus, o arma alcătuită din părți de lemn, os și corn⁴. Era un arc simplu cu extremitățile răsucite, unite printr-o piesă cilindrică la mijlocul armei și de formă semicirculară.

¹ Adresez mulțumiri călduroase doamnei Prof. Dr. Doina Benea, care a avut amabilitatea de a-mi ceda spre publicare piesele discutate în paginile de față.

² Ilieș 1981, p. 417.

³ Petculescu 2002, p. 765.

⁴ Deschler-Erb 1999, p. 22.

Vârfurile de săgeată cu secțiunea triunghiulară din bronz s-au bucurat de o largă răspândire în secolul al VII-lea a.Chr., în Mesopotamia, Siria, Palestina, Egipt Asia Mică dar și în Caucaz⁵. Prin intermediul sciților, în secolul al VI-lea a.Chr., ajung în Europa Centrală și Grecia prin sudul Rusiei⁶.

Vârfurile de săgeată cu secțiunea triunghiulară din fier sunt foarte rare în secolul al VIII-lea a.Chr., dar începând cu secolul al VII-lea a.Chr. sunt întâlnite în Mesopotamia, Palestina și Asia Mică, de unde se vor răspândi și în Asia Centrală⁷.

În timp, vârfurile de săgeată cu secțiunea triunghiulară din fier au cunoscut o mai mare răspândire și treptat au înlocuit vârfurile confecționate din bronz. Prin intermediul grecilor acest tip de săgeată ajunge în Imperiul Roman, primele piese fiind datate în secolul al II-lea a.Chr.⁸.

Vârf de săgeată cu secțiunea triunghiulară (Pl. I/1).

Dimensiuni: L= 4,6 cm; l = 1 cm

Material: fier

Starea de conservare: bună

Descriere: Vârf de săgeată cu secțiunea triunghiulară.

Analogii: Arutela⁹, Romula¹⁰, Urlueni¹¹, Porolisum¹², Jidova¹³, Micia¹⁴ Saalburg¹⁵.

Date: 117- 160 d. Chr.

Bibliografie: inedită.

Loc de păstrare: CSIATim, nr. inv. 77/2005.

Această piesă a fost descoperită în interiorul unei barăci, aparținând celei de-a doua faze de existență a castrului mic, etapă datată la începutul domniei împăratului Hadrian, când în urma distrugerii întregii fortificații, are loc refacerea în piatră a incintei castrului mic¹⁶.

În condițiile în care, la începutul domniei împăratului Hadrian, la Tibiscum sunt menționate două unități de arcași, *cohors I Sagittariorum*, unitate care a construit castrul mic și trupa de *palmyrenii sagittari*, adusă de împăratul Hadrian pentru respingerea incursiunii sarmaților iazigi din anul 117, atribuirea acestei piese uneia dintre cele două trupe este greu de realizat.

⁵ Radman-Livaja 2004, p. 56.

⁶ Erdmann 1976, p. 6.

⁷ Coulston 1985, p. 264.

⁸ Erdmann 1976, p. 6–9.

⁹ Vlădescu 1983, p. 176.

¹⁰ Amon 2004, pl. XII/6.

¹¹ Cătiniciu 1994, fig. 13.

¹² Gudea 1996, pl. LVI/3, 4.

¹³ Petculescu 2002, pl. 6/69–71.

¹⁴ Petculescu 2002, pl. 6/78–90.

¹⁵ Bishop, Coulston 2006, pl. CVI/12–19.

¹⁶ Benea, Bona 1994, p. 32.

Vârf de săgeata cu secțiunea triunghiulară (Pl. I/2).

Dimensiuni: L= 4,8 cm; l = 0,8 cm

Material: fier

Starea de conservare: bună

Descriere: Identică cu precedenta.

Datare: 160 – 271 d. Chr.

Bibliografie: inedită.

Loc de păstrare: CSIATim, nr. inv. 73/2005.

Piesa a fost descoperită în complexul termal, denumit *Thermae II*¹⁷, complex utilizat atât de către *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium*, cât și de către *Cohors I Sagittariorum*¹⁸. Datorită descoperirii unei monede emise de către Marcus Aurelius pentru *Divus Antoninus*¹⁹, putem presupune că *thermae*-le au fost construite în aceeași perioadă ca și castrul, adică în timpul domniei lui Marcus Aurelius. Deoarece *Cohors I Sagittariorum*, a staționat la Tibiscum până la sfârșitul secolului al II-lea, când a fost transferată la Drobeta²⁰, iar această piesă a fost descoperită pe un strat dens de dărâmătură cu țigle, olane și fragmente ceramice, databile în secolele III-IV p. Chr., putem concluziona că acest vârf de săgeată a făcut parte din dotarea trupei de palmyrenii staționată la Tibiscum.

Bolțuri de catapultă

Bolțurile de catapultă sunt descoperirii frecvente în cercetările arheologice întreprinse în siturile romane.

Sunt vârfuri piramidale prevăzute cu tub de înmănușare, iar ca aspect apropiindu-se foarte mult de unele vârfuri de săgeată, dar și de vârfurile mici de sulițe. Elementul care le individualizează față de vârfurile de săgeată este greutatea lor, care trebuie să depășească 12 g. În privința vârfurilor de suliță, literatura de specialitate consideră că, în general, acest tip de piese erau mai ușoare²¹.

Acest aspect poate fi doar în parte adevărat, deoarece, atât bolțurile de catapultă, cât și vârfurile de suliță sunt piese de armament simple care nu necesită o atenție deosebită în timpul procesului de fabricație, putând exista, din diferite motive, derapaje de la forma și greutatea lor.

Bolțurile de catapultă, ca și vârfurile de suliță au o secțiune piramidală, secțiune care le asigură astfel forța necesară penetrării armurii. Spre deosebire de sulițe care se bazează pe greutatea lor pentru a putea penetra armura, la bolțurile de catapultă viteza este cea care îi conferă această putere de penetrare²².

¹⁷ Cîntar 2015, p. 176.

¹⁸ Benea, Regep-Vlascici 2004, p. 238–239.

¹⁹ Cîntar 2015, p. 177.

²⁰ Benea, Bona 1994, p. 54.

²¹ Baatz 1966, p. 205–206.

²² Bishop, Coulston 2006, p. 59.

Bolț de catapultă (Pl. I/3).

Dimensiuni: L= 7,8 cm; d = 1,5 cm

Material: fier

Starea de conservare: fragmentară

Descriere: Vârf piramidal cu patru muchii egale și tub de înmanușare fragmentar.

Analogii: Ulpia Traiana Sarmizegetusa²³, Ilișua²⁴, Romița²⁵, Răcari²⁶.

Datare: sec. III d. Chr.

Bibliografie: inedită.

Loc de păstrare: CSIATim, nr. inv. 209/2005.

Această piesă a fost descoperită în clădirea XI din *vicus*-ul militar de la Tibiscum²⁷, pe un nivel antic caracteristic secolului al III-lea p. Chr., în imediata apropiere a unui cuptor de încălzire a metalului, datat în a doua jumătate a secolului al III-lea²⁸. Nu este exclus ca și această piesă, datorită stării fragmentare în care a fost descoperită, să fi fost destinată topirii.

Închizătoare de *balteus*

În secolele II-III p. Chr., sabia romană a suferit o serie de schimbări majore. Printre aceste modificări se numără renunțarea definitivă la tipul de sabie scurtă denumit Pompeii și înlocuirea ei cu *spatha*, utilizată de către toate categoriile de trupe²⁹. Pe o serie de stele funerare aparținând unor militari sunt reprezentate astfel de curele, pe unele dintre acestea fiind vizibil și închizătorul³⁰. Pe stela funerară a pretorianului M. Aurelius Lucianus de la Roma (Pl. I/4), acesta apare reprezentat purtând un cingulum cu cataramă inelară și o curea lată din piele, purtată peste umăr, de care era fixată spada³¹.

O dată cu generalizarea spadei se utilizează tot mai mult, pe lângă centură, o curea purtată peste umăr, în diagonală, numită *balteus*, ornamentată la rândul ei cu garnituri metalice. Pentru închidere se folosea o piesă discoidală, ușor bombată, cu un diametru de 4–8 cm. și prevăzută în interior cu o verigă semicirculară sau circulară. Capetele *balteus*-ului se petreceau apoi prin aceasta verigă și apoi se înnodau³².

Închizătoarele de *balteus* constau din două părți, o placă superioară arcuită

²³ Alicu et alii 1994, pl. XXIII/165.

²⁴ Protase et alii 1997, pl. LXIX/12.

²⁵ Matei, Bajusz 1997, pl. LXXIII/2.

²⁶ Gudea, Bondoc 2009, fig. 793–807.

²⁷ Cîntar 2015, p. 168.

²⁸ *Ibidem*, p. 171.

²⁹ Bishop, Coulston 2006, p. 154.

³⁰ Alexandrescu 2007, p. 242.

³¹ Oldenstein 1976, p. 230.

³² *Ibidem*, p. 226–234.

și un inel rotund, semirotund sau cu colțuri drepte, îmbinate central pe partea din spate a discului. Inelul era montat pe o țință, a cărei lungime variază în jur de 0,5 cm. Adesea această țință este îmbinată direct pe partea inferioară, dar există cazuri în care țința este bătută pe disc, apoi nituită și lipită³³. Una dintre terminațiile *balteus*-ului, cea din apropierea închizătorului, având scop pur decorativ, atârna în jos liber și era împodobită cu diferite ornamente, cealaltă parte compusă dintr-o curea subțire, se lega de teaca spadei, trecând în cruciș pe suprafața interioară a ei și prin prinzătorul de teacă³⁴ (Pl. II/1). Modul de fixare, respectiv de funcționare, al acestui sistem de închidere a putut fi identificat pe baza analizei exemplarelor descoperite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în mlaștinile din Danemarca, precum cea de la Vimose, unde, datorită mediului înconjurător s-au păstrat și curelele³⁵, dar și datorită cercetărilor întreprinse în necropola de la Simris³⁶.

La prima vedere acest sistem de închidere pare puțin rezistent, în condițiile în care trebuia închis și deschis de mai multe ori pe zi. J. Oldenstein este de părere că odată legat, acest nod nu mai era desfăcut, centura fiind utilizată ca și curea de umăr, care putea fi așezată în poziția dorită chiar și când era închisă. În perioada Evului Mediu timpuriu, acest mod de legare al curelei era încă utilizat, atât cureaua cât și sabia formau o unitate, fiind purtate împreună dar și depozitate împreună³⁷. Pe un relief de la Augsburg³⁸ (Pl. II/1), acest aspect se observă cu claritate. În timp ce deținătorul mormântului, Tertiolus, este reprezentat purtând doar un *cingulum*, cu cataramă inelară, servitorul său, înfățișat pe partea inferioară a coloanelor, poartă în mână dreaptă un *balteus* în care se găsește o spadă³⁹.

Închizător de balteus (Pl. II/2).

Dimensiuni: D = 4,7 cm;

Material: bronz

Starea de conservare: bună

Descriere: Placă circulară, are verigă de prindere cu secțiune dreptunghiulară și orificiu circular sudat direct pe suprafața interioară.

Analogii: Micia⁴⁰, Tîrgșor⁴¹, Sisak⁴², Banasa⁴³.

Dată: 170 – 271 d. Chr.

Bibliografie: inedită.

³³ *Ibidem*, p. 226.

³⁴ Petculescu 1980, p. 55.

³⁵ Alexandrescu 2007, p. 241.

³⁶ Stjernquist 1954, p. 59–68.

³⁷ Oldenstein 1976, p. 290–230.

³⁸ Ferri 1933, 41–42, fig. 6,7.

³⁹ Oldenstein 1976, p. 230.

⁴⁰ Petculescu 1980, fig. 2/4.

⁴¹ Petculescu 1980, fig. 3.

⁴² Radman-Livaja 2004, fig. 311.

⁴³ Bishop, Coulston 2006, pl. 100/4.

Loc de păstrare: CSIATim, nr. inv. 107/2004.

Închizătorul de *balteus* descoperit la Tibiscum aparține tipului fără peduncul, dintr-o singură bucată, veriga fiind atașată de placa circulară prin turnare. Decorul este ajurat cu motive în formă de trompete stilizate.

Descoperirea pe teritoriul provinciei Dacia a unor piese provenind de la Potaissa, Micia, Târgușor, Bologa, Romula, Schela Cladovei, Tibiscum, sugerează că aceste piese făceau parte atât din dotarea soldaților din legiuni cât și din a celor din unitățile auxiliare⁴⁴.

Garnituri de curea

Garniturile de curea serveau ca ornamente ale centurilor, anexe ale cataramelor și uneori aveau chiar un rol apotropaic.

Garnitură de curea (Pl. II/3).

Dimensiuni: L = 3,2 cm; l = 2.7 cm;

Material: bronz.

Starea de conservare: fragmentară.

Descriere: Garnitură de curea de formă dreptunghiulară, având capul ornamentat cu un decor în formă de peltă, iar corpul cu un trafor geometric.

Analogii: Gârla Mare⁴⁵, Apulum⁴⁶.

Datare: a doua jumătate a secolului al II-lea d. Chr. – sec. III d. Chr.

Bibliografie: inedită.

Loc de păstrare: CSIATim, nr. inv. 109/2004.

Garnitură de curea (Pl. II/4).

Dimensiuni: L = 3,3 cm; l = 4 cm;

Material: bronz

Starea de conservare: fragmentară

Descriere: Garnitură de curea, decorată prin traforare cu ornamente sub formă de pelta. Piesa mai păstrează încă unul dintre niturile de fixare.

Datare: a doua jumătate a secolului al II-lea d. Chr. – sec. III d. Chr.

Bibliografie: inedită.

Loc de păstrare: CSIATim, nr. inv. 101/2004.

Starea fragmentară în care se găsește piesa nu ne permite să stabilim forma, dreptunghiulară sau pătrată. De asemenea, nu putem preciza cu exactitate rolul funcțional al acestei piese, datorită dimensiunilor sale, putând fi asociată cu centiroanele late, dar putea decora și centurile de *balteus*.

⁴⁴ Petculescu 1980, p. 61.

⁴⁵ Stîngă 2005, pl. XXXIII/25.

⁴⁶ Bounegru et alii 2011, fig. 194.

Garnitură (aplică) de curea (Pl. III/1).

Dimensiuni: L = 5,8 cm; l = 1 cm;

Material: bronz

Starea de conservare: bună

Descriere: Piesa are un corp teșit, decorat la ambele capete cu incizii. Mai păstrează încă cele două orificii în care erau introduse niturile destinate prinderii pe curea.

Analogii: Romula⁴⁷, Gherla⁴⁸, Chichester⁴⁹, South Shields⁵⁰.

Dată: sec al III-lea.

Bibliografie: inedită.

Loc de păstrare: CSIATim, fără număr de inventar.

Nu se cunoaște cu exactitate rolul funcțional al acestei piese. Putea fi folosită ca element de rigidizare al centuri sau al *balteus*-ului⁵¹. În mod cert aparține echipamentului militar, datorită descoperirii unei piese asemănătoare într-un mormânt de militar descoperit la Romula⁵². Deoarece acest tip de piese nu apare în componența centurilor înguste, dar și pe baza inventarului mormântului de înhamție descoperit la Romula, putem considera că acest tip de piese se datează începând cu a doua jumătate a secolului al II-lea.

Garnituri de curea de tip *Vtere Felix*

Centura militară a suferit schimbări profunde la sfârșitul secolului al II-lea, începutul secolului al III-lea, odată cu apariția centiroanelor dreptunghiulare.

Printre schimbările suferite se numără și posibilitatea decorării centurii cu o inscripție, *Vtere Felix*, formată dintr-o serie de litere din bronz, prinse individual pe centură prin intermediul unor niturii. Soldații care purtat acest tip de centură credeau că acest mesaj le-ar aduce noroc și i-ar proteja în luptă⁵³. Ele puteau fi purtate atât de infanteriști cât și de cavaleriști⁵⁴.

Garnitură de curea de tip *Vtere Felix* (Pl. III/2).

Dimensiuni: L = 2,5 cm; l = 1,6 cm;

Material: bronz

Starea de conservare: bună

Descriere: Garnitură de curea în formă de litera L. Piesa mai păstrează încă nitul de fixare pe curea.

⁴⁷ Petculescu 1995, pl. I/8.

⁴⁸ Gazdac 1995, pl. V/53.

⁴⁹ Down, Rule 1971, pl. V/18.

⁵⁰ Allason-Jones, Milet 1984, fig. 596.

⁵¹ Petculescu 1995, p. 116.

⁵² Petculescu 1995, p. 115–116.

⁵³ Radman-Livaja 2004, p. 95.

⁵⁴ Găzdac 1995, p. 404.

Analogii: Viminacium⁵⁵, Toplica⁵⁶, Burgenae⁵⁷.

Date: 170 – 271 p. Chr.

Bibliografie: inedita.

Loc de păstrare: CSIATim, nr. inv. 276/2009.

Deși literele care intră în componența garniturilor de *Vtere Felix*, sunt destul de răspândite în Dacia, cu descoperiri la Bruuiu⁵⁸, Gherla⁵⁹, Micia⁶⁰, Hunedoara⁶¹, Porolissum⁶², Slaveni⁶³, Potaissa⁶⁴, până în prezent nu a fost publicată nici o literă L.

Acest tip de centurii au fost purtate în principal de către trupele din provinciile dunărene ale Imperiului⁶⁵, iar apariția unor astfel de piese la Lyon sau Dura Europos⁶⁶, poate fi explicată prin detașarea unor vexilații care au aparținut trupelor staționate în zona *limes*-ului dunărean⁶⁷.

Capete de curea

Capetele de curea sunt piese confecționate în general din bronz, cu rare excepții din fier⁶⁸ și erau plasate la capetele curelelor din piele, având rolul de a preveni răsucirea lor⁶⁹.

Capăt de curea (Pl. III/3).

Dimensiuni: L = 4,8 cm; l = 1 cm;

Material: bronz

Starea de conservare: bună

Descriere: Piesa are o formă trapezoidală, fiind prevăzută la partea superioară cu o fantă prin care se realiza atașarea la curea cu ajutorul unui nit.

Analogii: Mătăsaru⁷⁰, Saalburg⁷¹.

Date: sec al III-lea.

Bibliografie: Benea, Regep 2013, pl. IV/4.

⁵⁵ Redžić 2009, pl. I/10.

⁵⁶ Galic, Radman-Livaja 2006, p. 165–186.

⁵⁷ Radman-Livaja 2008, fig. 26.

⁵⁸ Petrulescu 1995, pl. III/5–7.

⁵⁹ Găzdac 1995, pl. III/25, 26.

⁶⁰ Petculescu 1991, pl. 74/1–3.

⁶¹ *Ibidem*, pl. 4/1, 4, 5.

⁶² Gudea 1989, pl. CCXIII/1–3.

⁶³ Petculescu 1991, pl. 74/1, 8, 9.

⁶⁴ *Ibidem*, pl. 74/1–10.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 393.

⁶⁶ James 2004, p. 79.

⁶⁷ Redžić 2009, p. 158.

⁶⁸ Amon 2004, 121.

⁶⁹ Oldenstein 1976, p. 142.

⁷⁰ Petculescu 1999, pl. II/19.

⁷¹ Oldenstein 1976, pl. XXXVI/323.

Loc de păstrare: CSIA Tim, fără număr de inventar.

Capetele de curea de formă trapezoidală sunt caracteristice secolului al III-lea p. Chr.⁷² Piesă a fost descoperită într-o baracă pentru soldații, identificată cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse în castrul mare în anul 2010⁷³. Materialul arheologic descoperit, printre care și o monedă de la Filip Arabul⁷⁴, emisă în anul 248, dovedesc folosirea acestei construcții cel puțin până la mijlocul secolului al III-lea⁷⁵.

Aplici în formă de peltă

Aplica este un accesoriu vestimentar des întâlnit, fiind destinat a înfrumuseța costumul și chiar harnașamentul calului. Cele mai dese întrebuițări ale aplicii sunt pentru uniforma militară de orice grad. Utilizarea sa ca podoabă vestimentară este susținută de marea varietate a formei. Circulare sau pătrate, dreptunghiulare, decorate sau emailate în culori vii aplicele completează imaginea despre rolul podoabei în viața cotidiană. Ele se puteau aplica pe cureaua costumului militar, pe curelele harnașamentului calului sau chiar pe piesele de armament⁷⁶.

Aplicile în formă de peltă erau utilizate în special pentru decorarea curelelor harnașamentului⁷⁷, dar puteau fi utilizate și pentru decorarea centurilor, aspect dovedit prin descoperirea acestor piese în inventarul unor morminte de soldați⁷⁸. Ca datare apar la sfârșitul secolului al II-lea⁷⁹, continuă să fie utilizate pe tot parcursul secolului al III-lea și sunt utilizate cu certitudine și la începutul secolului al IV-lea⁸⁰.

Aplică în formă de peltă (Pl. III/4).

Dimensiuni: L = 3,9 cm; l = 3.7 cm.

Material: bronz

Starea de conservare: bună

Descriere: Aplică în formă de peltă, cu partea superioară în formă de triunghi. Piesa mai păstrează încă nitul de fixare.

Analogii: Mătășaru⁸¹, Apulum⁸², Saalburg⁸³.

⁷² Diaconescu, Opreanu 1987, p. 158–160.

⁷³ Benea, Regep 2013, p. 67–84.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 75.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 76.

⁷⁶ Oldenstein 1976, p. 171–173.

⁷⁷ Bishop, Coulston 2006, p. 191.

⁷⁸ Fernández 1996, p. 104–108.

⁷⁹ Košćević 1991, p. 75.

⁸⁰ Fernández 1996, p. 103–105.

⁸¹ Petculescu 1999, pl. 2/17.

⁸² Bounegru *et alii* 2011, fig. 188.

⁸³ Oldenstein 1976, fig. 627.

Datare: sfârșitul secolului II – secolul III d. Chr.

Bibliografie: inedită.

Loc de păstrare: CSIATim, nr. inv. 132/2002.

Distribuitoare de cureauă

Reconstituirea accesoriilor de metal ce compun echipamentul cabalin a putut fi realizată în timp, cu oarecare exactitate pe baza analizei reprezentărilor funerare ale unor călăreți romani. Monumentele înfățișau, alături de călăreț și animalul cu tot echipamentul său de paradă⁸⁴(Pl. IV/2).

În primul rând echipamentul era format din frâu și un sistem de curele (fig. 15) care fixau șaua și permiteau tracțiunea⁸⁵. Pe spatele calului se așeza o pătură de lână (păr de cămilă), *tapetum*, peste care se puneau o șa din piele, întărită în unele porțiuni cu metal și chiar lemn denumită denumită *sedile*, *scordiscus* sau *sella*. Șaua era fixată pe corpul animalului cu o cureauă petrecută peste burtă și prinsă cu o cataramă.

Hamul era format dintr-un sistem de curele alcătuit din două părți: prima petrecută peste pieptul animalului (*antilena*), iar cea de-a doua peste partea dorsală a calului (*postilena*). Cureaua trecea astfel peste întreaga lungime mediană a animalului. Două curele transversale se legau de primele trecând peste crupa calului, în fața șei, cea de-a doua identică în spatele acesteia⁸⁶. Aceste curele erau împodobite cu aplice și legate prin inele, *phalerae* și distribuitoare de cureauă⁸⁷.

Distribuitor de cureauă (Pl. IV/3)

Dimensiuni: L = 7,2 cm; l = 5.7 cm.

Material: bronz

Starea de conservare: bună

Descriere: Piesa prezintă un disc central în formă de peltă, ornamentat cu volute. Pe margini sunt dispuse trei orificii dreptunghiulare utilizate pentru prinderea carabinierelor, dar și pentru o mai bună stabilitate. Este ornamentată în *opus intarsiate*.

Analogii: Potaissa⁸⁸, Buciumi⁸⁹, Gherla⁹⁰, Ilișua⁹¹, Drobeta⁹²

Datare: a doua jumătate a secolului II – secolul III d. Chr.

Bibliografie: inedită.

Loc de păstrare: CSIATim, fără număr de inventar.

⁸⁴ Benea *et alii* 2006, p. 129.

⁸⁵ Amon 2004, 49.

⁸⁶ Benea *et alii* 2006, p. 129.

⁸⁷ Bishop 1988, 77.

⁸⁸ Bărbulescu 1994, pl. XVI/18.

⁸⁹ Gudea, Pop 1972, pl. XXVII/2.

⁹⁰ Găzdac 1995, pl. VII/68.

⁹¹ DAP 2006, fig. 136.

⁹² Stîngă 1998, pl. LXXVI/6, pl. LXXVII/4.

Acest tip de piese asigurau legătura dintre curelele de pe pieptul calului și cele două curele ale șei, iar în cazul în care erau dispuse pe șoldul calului, legătura dintre curelele șei.

În condițiile în care acest tip de distribuitor de curea, cu trei oificii dreptunghiulare și decor traforat, nu apare în tipologia lui Bishop⁹³, care face referire doar la echipamentul utilizat de cavaleria romană în secolul I p. Chr., dar și datorită modului de ornamentare a piesei, deoarece acest mod de decorare în *opus inter-rasile*, apare începând cu a doua jumătate a secolului al II-lea⁹⁴, putem concluziona că acest distribuitor de curea se datează începând cu a doua jumătate a secolului al II-lea.

Aplici discoidale emailate

Începând din ultimele decenii ale secolului al II-lea și mai ales în secolul al III-lea accesoriile harnașamentului devin tot mai complexe și ornamentate.

Sub aspectul tehnicii se introduc noi modalități de înfrumusețare a aplicilor de bronz, prin introducerea de smalt mono – și policrom în lăcașuri special turnate ale suportului metalic⁹⁵.

Acest proces denumit de smălțuire este un procedeu tehnic cunoscut în Europa de timpuriu, înainte în orice caz, de cucerirea romană. Termenul latin al acestei tehnici este *smaltum*, deși în viața de zi cu zi s-a generalizat termenul franțuzesc de *émail*⁹⁶. Semnificația sa este legată de procesul tehnic prin care sticla pisată este aplicată pe metal și fixată prin topire. Această sticlă pisată alături de o serie de oxizi metalici transformați în pulbere, amestecată cu apă dă naștere unei paste vitrice care se depune în spațiile respective create ale obiectelor de metal⁹⁷.

În secolul al V-lea a.Chr., tehnica emailului era cunoscută de către celți, care utilizau ca suport metalic pentru pasta vitrică, bronzul și fierul. Prin cucerirea Galliei de către Caesar, produsele emailate au cunoscut o evoluție ascendentă atât ca număr cât și ca diversitate. Din acest moment emailul este utilizat mai ales pentru realizarea accesoriilor vestimentare de port civil, dar și de echipament militar. Se presupune că în această perioadă are loc pătrunderea unor meșteri din Orient, care vor contribui la perfecționarea tehnicii de emailare, pentru obținerea unei policromii a emailului, prin utilizarea de sticlă realizată în tehnica *Millefiori*, tehnică care se introduce din secolul I p. Chr.⁹⁸. Emailul de tip *Millefiori* constă în introducerea în spațiul rezervat smălțuirii a unor mici plăcuțe de sticlă decorate în tehnica *Millefiori* (elemente vegetale, elemente geometrice). Motivul

⁹³ Bishop 1988, p. 67–195.

⁹⁴ Madyda-Legutko 1991, p. 109.

⁹⁵ Benea *et alii* 2006, p. 130.

⁹⁶ Benea 2009, p. 691.

⁹⁷ Benea *et alii* 2006, p. 11.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 12–13.

de decor este realizat după un model prestabilit, din şuvițe subțiri de 1 mm de sticlă colorată pe care se turna o masă vitrică de bază.

Aplică discoidală emailată (Pl. IV/4)

Dimensiuni: D = 4,5 cm;

Material: bronz

Starea de conservare: bună

Descriere: Aplică rotundă executată în tipar, cu trei registre concentrice circulare și un registru central în care era dispus un decor emailat, care din păcate nu se mai păstrează.

Pe revers piesa păstrează un buton prin intermediul caruia se realiza fixarea cu curea.

Analogii: Tibiscum⁹⁹, Ilișua¹⁰⁰, Sucidava¹⁰¹.

Datare: secolul III d. Chr.

Bibliografie: Benea, Regep 2013, pl. IV/2.

Loc de păstrare: CSIATim, nr. inv. 271/2009.

Această piesă a fost descoperită în urma cercetărilor arheologice efectuate în interiorul castrului mare în anul 2009. Cu ocazia acestor săpături a fost identificată o baracă din lemn, aflată în imediata apropiere a *viae sagularis*, cu trei faze de locuire¹⁰². Pe baza stratigrafiei, dar și a materialului arheologic descoperit, această aplică emailată aparține celui de-al doilea nivel de locuire al barăcii, nivel datat în secolul al III-lea p. Chr.

Multă vreme s-a considerat că asemenea obiecte, care presupuneau o tehnologie complex, au fost produse doar în centrele meșteșugărești din provinciile vestice¹⁰³.

O situație aparte întâlnim la Tibiscum, unde în urma cercetărilor arheologice întreprinse, au apărut indicii clare privind posibilitatea producerii acestor piese pe plan local, datorită celor două ateliere de prelucrare a sticlei, unde se putea produce în mod curent sticlă de tip *Millefiori*¹⁰⁴.

Primul atelier a fost localizat în clădirea I, din *vicus*-ul militar de la Tibiscum, unde lângă cuptorul de topire a masei vitrice a fost descoperit un disc emailat cu mai multe registre concentrice, decorat cu sticlă în tehnica *Millefiori* cu frunze de trifoi¹⁰⁵.

Cel de-al doilea atelier a fost identificat tot în *vicus*, în apropierea clădirii VII, unde începând cu sfârșitul secolului al II-lea au funcționat unul lângă celălalt două ateliere, unul de producere a mărgelilor de sticlă și un altul de prelucrare a bronzului. În interiorul atelierului de prelucrare a bronzului a fost descoperită o

⁹⁹ *Ibidem*, pl. XI/ 20–21.

¹⁰⁰ Gaiu 2007, fig. 91.

¹⁰¹ Bondoc 2001, 77.

¹⁰² Benea, Regep 2013, 72–74.

¹⁰³ Gaiu 2007, p. 181.

¹⁰⁴ Benea 2009, p. 696.

¹⁰⁵ Benea 2009, p. 696.

fibulă rotundă din bronz, care avea depusă în caseta butonului o pastilă de sticlă, indiciu clar al conlucrării celor două ateliere.

O particularitate a atelierului de la Tibiscum, care îl evidențiază față de restul centrelor, identificate la Ilișua, Buciumi, Porolissum, este posibilitatea producerii unor piese de mari dimensiuni. Dacă în cazul celorlalte ateliere diametrul pieselor variază între 1–3 cm, cu decorul dispus pe două sau trei cercuri concentrice, la Tibiscum avem deja trei piese¹⁰⁶ cu dimensiuni egale sau mai mari de 4,5 cm și decorul dispus în patru sau cinci cercuri concentrice.

În condițiile în care la Tibiscum au staționat trupe militare recrutate din Orient, iar Orientul are o tradiție îndelungată în tehnica emailări pieselor, nu este exclus ca odată cu trupele detașate la Tibiscum să fi venit o serie de meșteri specializați în prelucrarea sticlei.

Piese de armament și echipament militar roman descoperit în castrul și *vicus*-ul militar de la Tibiscum, se încadrează prin aspectele lor tipologice în cadrul general oferit de armamentul și echipamentul militar roman.

Activitatea atelierelor din castele auxiliare este privită în general ca una limitată, redusă doar la repararea sau completarea echipamentului trupelor. J. Oldenstein, consideră că atelierele militare existente în castele nu puteau face față tuturor necesităților armatei, atunci când aceasta era campată în regiune, concentrându-se mai ales pe repararea unor piese. În caz de război armamentul și echipamentul necesar armatei romane era fabricat în marile orașe ale Imperiului, această activitate constituind un monopol al statului. Uniformizarea echipamentului militar roman a fost posibilă datorită mobilității armatei, dar și ușurinței cu care acestea erau copiate¹⁰⁷.

M. C. Bishop concluzionează, că pentru secolele II-III p. Chr., legiunile își produceau singure necesitățile de echipament militar, pe când trupele auxiliare, care au rol mai mult de pază și politic pe graniță, au o capacitate mai mică de producție¹⁰⁸.

În cazul castrului de la Tibiscum identificarea unor ateliere de prelucrare a metalului atât în castru, în preajma porții *praetoria*, unde a fost descoperit un atelier specializat în producerea de piese pentru harnașamentul militar, din al cărui inventar nu lipsesc creuzetele și instrumentele utilizate la turnarea și executarea obiectelor din bronz, cât și în *vicus*, dovedesc posibilitatea producerii acestor piese pe plan local, ce puțin pentru a asigura nevoile trupelor staționate aici.

¹⁰⁶ Prima piesă a fost publicată de către D. Benea (Benea 2011, fig. 37.4), iar cea de-a treia piesă va fi tratată într-un articol separat.

¹⁰⁷ Oldenstein 1985, p. 84–85.

¹⁰⁸ Bishop 1985, p. 5.

ARMAMENT PARTS AND ROMAN MILITARY EQUIPMENT DISCOVERED AT TIBISCUM

(Abstract)

Archaeological research undertaken over time in the fort and military settlement at Tibiscum, led to the discovery of numerous pieces of Roman weapons and military equipment. On this occasion it has been observed that the Roman military equipment, even provincial, was not made at random, but according to well established rules. This is proven by pieces discovered in various parts of the Empire, for their manufacture using the same materials, the same standardization and common typology, even if often some pieces have undergone an evolution in connection with the origin of the troop.

Explicația planșelor/Explanation of the plates

- Pl. I. 1. Vârf de săgeată cu secțiune triunghiulară, 2. Vârf de săgeată cu secțiunea triunghiulară, 3. Bolț de catapultă, 4. Stela funerară a lui M. Aurelius Lucianus (*apud* Oldenstein 1976, fig. 13/2), 5. Reconstituirea mecanismului de fixare al spa-dei (după Radman-Livaja 2004, fig. 6) / Pl. I. 1. Arrow tip with triangular section, 2. Arrow tip with triangular section, 3. Catapult bolt, 4. The funerary stell of M. Aurelius Lucianus (after Oldenstein 1976, fig. 13/2), Reconstruction of the sword fixation mechanism (after Radman-Livaja 2004, fig. 6).
- Pl. II. Relief de pe stela funerară a lui Tertiolus (după Oldenstein 1976, fig. 13/1b), 2. Închizător de *balteus*, 3. Garnitură de curea, 4. Garnitură de curea / Pl. II. 1. Relief from Tertiolus' funeral star (after Oldenstein, fig.13.1b), 2. Balteus closure, 3. Strap padding, 4. Strap padding.
- Pl. III. 1. Garnitură (aplică) de curea, 2. Garnitură de curea de tip *Vtere Felix*, 3. Capăt de curea (după Benea, Regep 2013, pl. IV/4), 4. Aplică în formă de peltă / Strap padding, 2. Strap padding *Vtere Felix* type, 3. Belt end (after Benea, Regep 2013, pl. IV / 4), 4. Apply in the shape of a nail.
- Pl. IV. 1. Stela funerară a lui T. Flavius Bassus (*apud* Bishop 1988, fig. 1), 2. Reconstituirea harnașamentului militar (*apud* Deschler-Erb 1999, fig. 51), 3. Distribuitor de curea, 4. Aplică discoidală emailată (după Benea, Regep 2013, pl. IV/2) / Pl. IV. 1. T. Flavius Bassus's funeral star (after Bishop 1988, fig. 1), 2. Reconstruction of the military harness (after Deschler-Erb 1999, fig.51), 3. Strap conveyor, 4. Apply discoid enamel (after Benea, Regep 2013, pl. IV / 2).

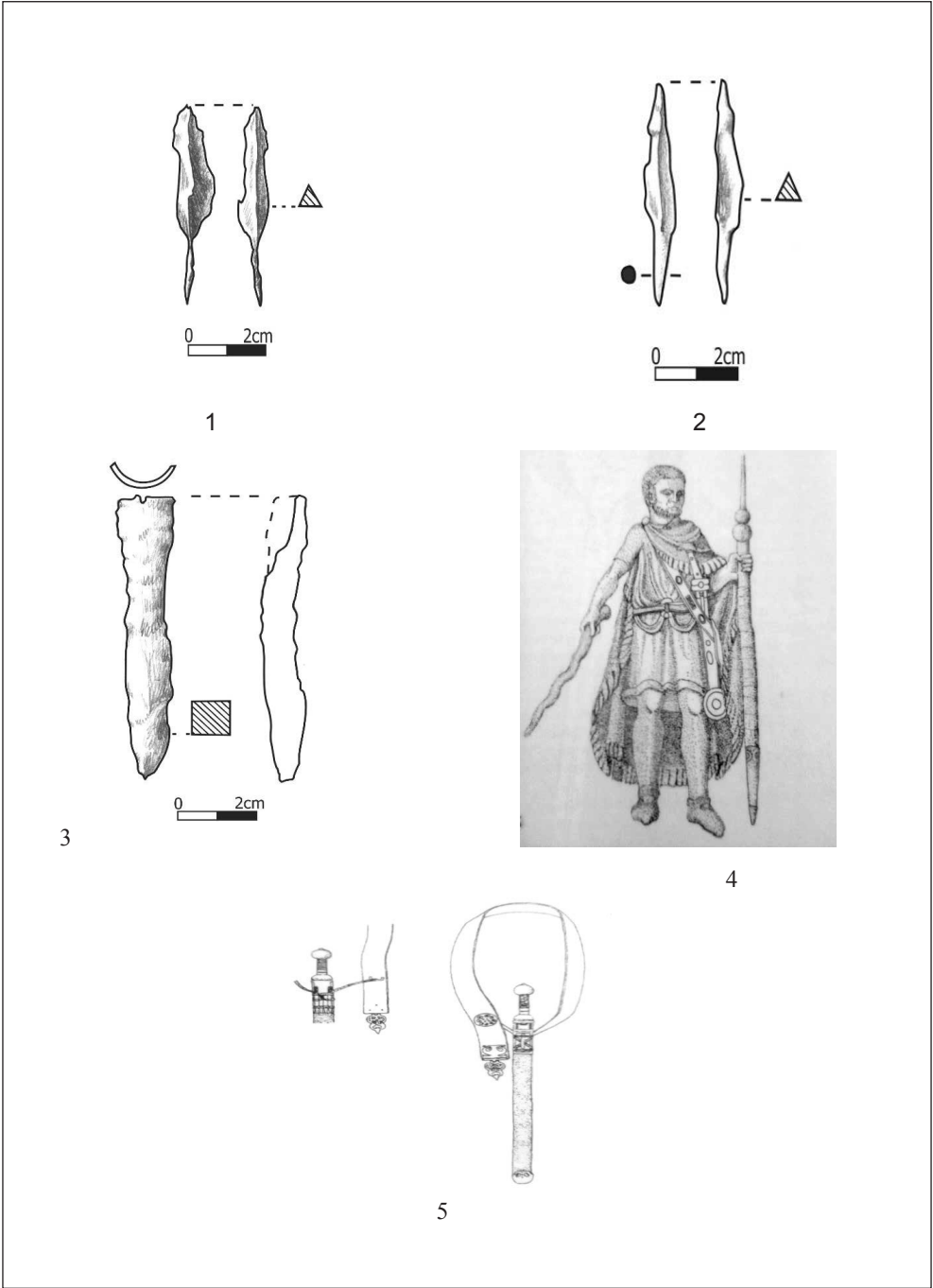
Bibliografie / Bibliography

- Alexandrescu 2007 - C. G. Alexandrescu, *Utere Felix – o închizătoare de balteus din colecțiile Muzeului Național de Antichități din București*, Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu Oblita, Cluj, 2007.
- Alicu et al 1994 - D. Alicu, S. Cociș, C. Ilieș, A. Soroceanu, *Small find from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 1994.

- Allason-Jones, Miket 1984 - L. Allason- Jones, R. Miket, *The Catalogue of Small Find from South Shields Roman Fort*, Newcastle upon Tyne, 1984.
- Amon 2004 - L. Amon, *Armamentul și echipamentul armatei romane din Dacia sud-carpatică*, Craiova, 2004.
- Baatz 1966 - D. Baatz, „Zum Geschützbewaffnung römischer Auxiliartuppen in der frühen und mittleren Kaiserzeit”, în *Bonner Jahrbücher*, 166, p. 194–207.
- Bărbulescu 1994 - M. Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Turda, 1966.
- Benea 2009 - D. Benea, „Werkstätten für Buntmetallverarbeitung in der Provinz Dakien”, in *Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Zur Datierung und Verbreitung römischen Metallarbeiten der. 2. Und 3. Jahrhunderts n. Chr. im Reich und im Barbaricum – ausgewählte Beispiele (Gefäße, Fibeln, Bestandteile militärischer Ausrüstung, Kleingerät, Münzen) – Kolloquien zur Vor – und Frühgeschichte* 21, Frankfurt (Main), 2009, p. 691–706.
- Benea 2011 - D. Benea, *Atelierele romane de mărgele de la Tibiscum*, Timișoara, 2011.
- Benea, Bona 1994 - D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994.
- Benea, Regep 2004 - D. Benea, S. Regep, „Organizarea internă a așezărilor vicane din Dacia (III). Thermae”, în *ActaMP*, XXVI, p. 235–244.
- Benea, Regep 2013 - D. Benea, S. Regep, *Cercetări arheologice în castrul mare de la Tibiscum*, în *Banatica*, 24, 1, p. 67–84.
- Benea et alii 2006 - D. Benea, M. Crânguș, A. Ștefănescu, S. Regep-Vlascici, *Arta și tehnica emailului în Dacia Romană*, Timișoara, 2006.
- Bishop 1985 - M. C. Bishop, „The Military Fabrica and the Production of Arms in the Early Principates”, *The Production and Distribution of Roman Military Equipment. Proceedings of the Second Roman Military Equipment Research Seminar*, în *BAR*, 275, p. 1- 42.
- Bishop 1988 - M. C. Bishop, „Cavalry Equipment of the Roman Army in the first Century A. D.”, *Military Equipment and the Identity of roman Soldiers*, *BAR, Int. Series*, 394, 67–196.
- Bishop, Coulston 2006 - M. C. Bishop, J. C. N. Coulston, *Roman military equipment from the punic wars to the fall of Rome*, Oxford, 2006.
- Bondoc 2001 - D. Bondoc, „O aplică romană din bronz cu email de la Sucidava”, *Oltenia*, XIII, 2001, p. 77–78.
- Bounegru et alii 2011 - G. Bounegru, R. Ciobanu, R. Ota, D. Anghel, *Lux, util și estetic la Apulum. Podoabe și accesorii vestimentare*. Alba Iulia, 2011.
- Cătănciu 1994 - I. B. Cătănciu, *Castella de la Urluieni*, în *SCIVA*, 45, 4, 1994, p. 327–355.
- Cîntar 2015 - A. Cîntar, *Aplicabilitatea sistemelor grafice 2D și 3D în studierea evoluției arhitectonice a așezării civile de la Tibiscum*, Szeged, 2015.
- Coulston 1985 - J. C. N. Coulston, *Roman Archery Equipment*, *BAR*, 275, 1985, p. 220–366.

- DAP 2006 - Dacia *Augusti Provincia*. *Catalog de expoziție*, București, 2006.
- Diaconescu, Opreanu 1987 - A. Diaconescu, C. Opreanu, „A note on Roman military equipment from Romania”, in M. Dawson (ed.), *Roman Military equipment. The Accoutrements of War. Proceedings of the Third Roman Military Equipment. Research Seminar*, BAR, 336, 1987, p. 157–166.
- Deschler-Erb 1999 - E. Deschler-Erb, *Römisches Militär des 1. Jahrhunderts n. Chr. in Augusta Raurica*, Römisch Germanischen Kommission, Band 28, 1999.
- Down, Rule 1971 - A. Down, M. Rule, *Chichester Excavations*, Chichester, 1971.
- Erdman 1976 - E. Erdman, *Dreiflügelige Pfeilspitzen aus Eisen von Saalburg*, Saalburg Jahrbuch, 33, 1976, p. 5–10.
- James 2004 - S. James, *Excavations at Dura-Europos 1928–1937, Final Report VII, The Arms and Armour and other Military Equipment*, London, 2004.
- Koščević 1991 - R. Koščević, *Antička Bronca iz Siska*, Zagreb, 1991.
- Fernández 1996 - J. A. Fernández, *Bronze studs from Roman Spain*, în *JRMES*, 7, 1996p. 97–146.
- Ferri 1933 - S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Roma, 1933.
- Gaiu 2007 - C. Gaiu, *Bronzurile cu email din castrul de la Ilișua*, în *RevB*, 21/1, 2007, p. 181–240.
- Găzdac 1995 - C. Găzdac, *Bronzuri romane de la Gherla*, în *Acta M.N.*, 32, 1995, p. 401–430.
- Galic, Radman-Livaja 2006 - M. Galic, I. Radman-Livaja, „Vtere Felix – Pojasne garniture iz Varaždinskih Toplica (Belt Sets from Varazdinske Toplice)”, în *VAMZ*, XXXIX, 3, 2006, p. 165–186.
- Gudea 1989 - N. Gudea, *Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman*, în *ActaMP*, 13, 1989.
- Gudea 1996 - N. Gudea, *Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman, II, Vama romană*, *ActaMP*, 21, 1996.
- Gudea, Pop 1972 - N. Gudea, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj.
- Gudea, Bondoc 2009 - N. Gudea, D. Bondoc, *Castrul roman de la Răcari*, Cluj, 2009.
- Ilieș 1981 - C. Ilieș, *Arme romane descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, 18, 1981, p. 413–423.
- Madyda-Legutko 1991 - R. Madyda, Legutko, „Importe von metallenen Gürtelteilen des römischen Heeres vom mitteleuropäischen Barbaricum”, în *ArchWarszawa*, XLII, 1991, p. 85–115.
- Matei, Bajusz 1997 - Al. V. Matei, I. Bajusz, *Castrul roman de la Romita-Certiae. Ghid al monumentelor arheologice din Dacia Porolissensis*, 4, Zalău, 1991.
- Oldenstein 1985 - J. Oldenstein, „Manufacture and supply of roman army with bronze fitting. The production and distribution of the roman military equipment” în *Proc. 2. roman military equipment research seminar*, BAR, 275, 1985, p. 82–90.

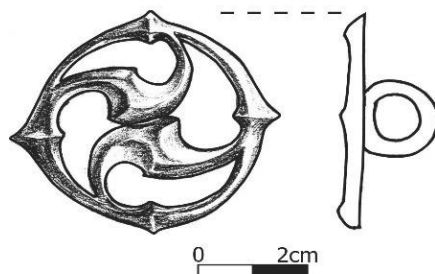
- Oldenstein 1976 - J. Oldenstein, *Zür Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten*, în *Bericht der Romisch Germanischen Kammission*, Band 56, 1976.
- Petculescu 1980 L. Petculescu, „Închizătoare de balteus din Dacia”, în *Potaissa*, 2, 1980, p. 55–62.
- Petculescu 1991 - L. Petculescu, „VTERE FELIX and OPTIME MAXIME CON(SERVA) mounts from Dacia”, în V.A. Maxfield, M. J. Dobson (edit), *Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XV-th International Congress of Roman Frontier Studies*, Exeter, 1991, p. 392–396.
- Petculescu 1995 - L. Petculescu, „Military equipment graves in roman Dacia”, în *JRMES*, 6, 1995, p. 105–145.
- Petculescu 1999 - L. Petculescu, „Roman military equipment in barbaricum in the proximity of the Dacia limes”, în *Roman Frontier Studies*, Zalău, 1999, p. 895–905.
- Petculescu 2002 - L. Petculescu, „The military equipment of oriental archers in Roman Dacia”, în *Limes* 18, BAR, 1084, 2002 p. 765–770.
- Protase et alii 1997 - D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua . Rapoartele preliminare și concluziile asupra săpăturilor arheologice efectuate în anii 1978–1995*, în *RevB*, 10–11, 1997, p. 27–110.
- Radman-Livaja 2004 - I. Radman-Livaja, *Militaria Sisciensia – Nalazi rimske vojne oprene iz Siska u fundusu Arheološkoga muzeja u Zagrebu*, Zagreb, 2004.
- Radman-Livaja 2008 - I. Radman-Livaja, *Roman belt-fittings from Burgenae*, în *JRMES*, 16, 2008, p. 295–308.
- Redžić 2009 - S. Redžić, *Vtere Felix belt sets on the territory of Viminacium*, în *Starinar*, LVIII, 2009, p. 155–162.
- Stîngă 1998 - I. Stîngă, *Viața economică la Drobeta în sec. II–VI.*, București, 1998.
- Stîngă 2005 I. Stîngă, *Villa rustică de la Gârla Mare*, Craiova.
- Stjernquist 1954 - J. Stjernquist, *Runde Beschlagplatte mit Befestigungsöse*, în *Saalburg Jahrbuch*, XIII, 1954, p. 59–68.
- Vlădescu 1983 - Cr. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983.

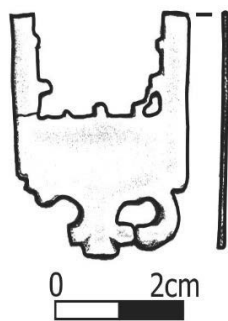
Pl. I.

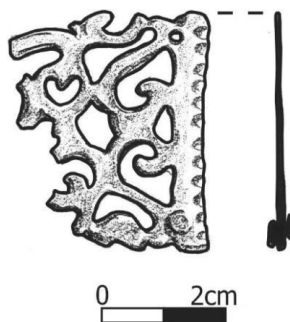
6

7

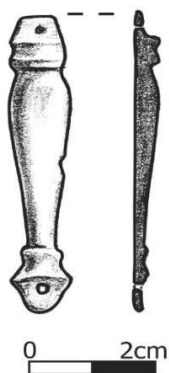

8

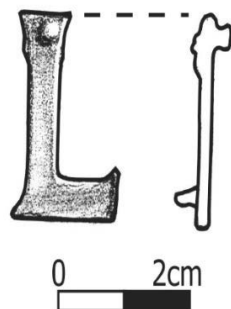

9

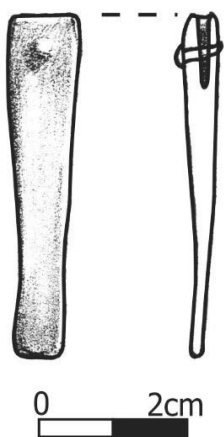

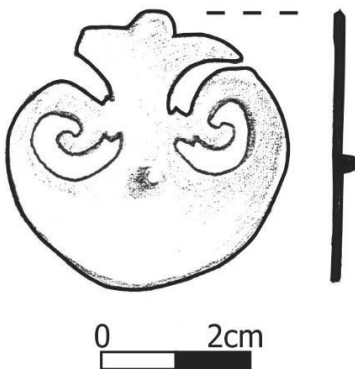
1

2

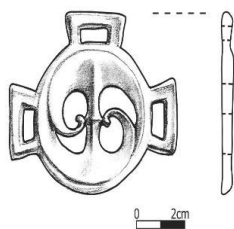
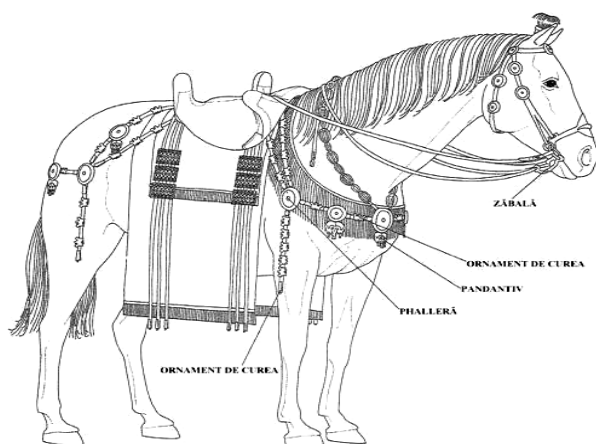
3

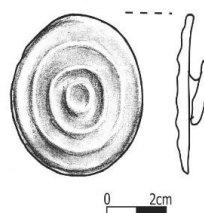
4

1

3

4

DIFFERENT ASPECTS DES VOIES DE COMUNICATION ROMAINE DANS LES PORTES DE FER

Vladimir P. PETROVIĆ

Mots clé: Portes de Fer, Drobeta, Pontes, Karataš, Aquae, travaux publics romains, voirie romaine, guerres daciques, aménagements portuaires, canal de navigation, Pont de Trajan.

Keywords: Iron Gates, Drobeta, Pontes, Karataš, Aquae, Roman civil works, Roman roads, Dacian wars, port installations, navigation canal, Trajan's Bridge.

La péninsule balkanique, située au sud-est du continent européen, a longtemps été considérée comme un territoire difficilement franchissable, en raison de ses nombreuses montagnes couvertes de forêts denses et de ses terrains peu abordables. Cependant, la région est sillonnée par les vallées du Danube et des rivières Morava, Vardar, Nišava, Timok, Toplica, Drim, etc., qui ouvrent des voies de communication. Les cours de ces rivières creusent dans les rochers des défilés étroits, en reliant les bassins spacieux et fertiles, qui ont depuis toujours attiré différentes communautés humaines. Les massifs et les sommets montagneux en bordure des bassins abondaient souvent en ressources minières et fournissaient une bonne source de matières premières nécessaires au développement de la métallurgie et à la stimulation du commerce. La construction d'un réseau de voies de communication terrestres compte sans aucun doute parmi les réalisations les plus marquantes des bâtisseurs romains.

Visant à faciliter le mouvement des hommes et des marchandises, les voies romaines apparaissent selon un plan préconçu, s'adaptant autant que possible au relief et empruntant souvent le tracé des voies de communication déjà en usage à l'époque préromaine. C'est d'abord pour assurer le déplacement rapide des troupes et de la logistique à l'époque des grandes conquêtes que la voirie romaine se développe. Une fois la domination de Rome établie sur les territoires conquis, c'est le caractère économique et marchand des routes qui s'affirme avec

le temps. Leur rôle dans l'organisation du *vehiculatio*, le système postal de l'Empire, est également significatif¹.

La province de la Mésie Supérieure, *Moesia Superior*, riche en sources minières, occupait la plus grande partie du territoire de la Serbie actuelle et elle a existé pour un terme relativement court, entre l'année 86 et 272².

Le développement du réseau routier sur le territoire de la Mésie Supérieure se déroule parallèlement aux conquêtes romaines. La construction des routes est dictée en premier lieu par des raisons militaires et les conquêtes, ensuite par les motifs économiques et commerciaux. Les principales voies de circulation sont inscrites dans les itinéraires, mais il existe aussi un grand nombre de routes vicinales.

Au croisement des itinéraires antiques, donc des principaux axes trans-balcaniques qui traversaient la province de la Mésie Supérieure, se trouve la ville de *Naissus* (Niš), fondée par les Romains après leur victoire sur les Dardaniens. C'est un important centre municipal, commercial et militaire de la Mésie Supérieure. Cette ville devient particulièrement importante à l'époque de l'Antiquité tardive, au temps de Constantin le Grand, qui naquit et grandit à *Naissus*³. C'est l'endroit où se trouvait le carrefour des voies de communication suivantes: *Singidunum* – *Viminacium* – *Naissus* – *Serdica* – *Constantinopolis*, *Lissus* – *Naissus* – *Ratiaria* et *Naissus* – *Scupi* (Pl. I/1).

Je présenterai, pour cette occasion, un des exemples extrêmement intéressants des voies romaines en territoire de la Mésie supérieure. Il s'agit, en faite, de la communication dans les Portes de Fer, qui illustre d'une manière tout à fait particulière et effective l'intelligence et le savoir faire des constructeurs romains.

La voie terrestre romaine dans les Portes de Fer, segment de la route *Viminacium* – *Ratiaria*, reliait les villes et les forteresses du limes de Mésie Supérieure le long de la rive droite du Danube (Pl. I/2).

Certains tronçons de la voie romaine traversant le défilé difficilement praticable des Portes de Fer étaient achevés dès la fin du I siècle après J. C., parallèlement à l'organisation des camps permanents et l'établissement des premières garnisons militaires sur le *limes* c'est-à-dire la frontière danubienne⁴. Durant tout le I siècle d'autres travaux étaient également entrepris dont la majorité était liée à la construction de la route et à l'amélioration des conditions de navigation sur le Danube. A cause de la présence des cataractes (écueil rocheux, rapides et tourbillons) qui entravaient, ou même, par endroits, interdisaient le trafic fluvial, il s'est

¹ Le service postal de l'Empire romain fut créé à l'époque d'Auguste. Comme le signale Suétone (Suet., August. XLIX, 3), dans chaque province, des jeunes gens étaient postés à intervalles rapprochés le long des routes principales, les *viae publicae*, et se transmettaient les messages l'un à l'autre. Pour un examen approfondi du fonctionnement de la poste impériale romaine, voir Vasić, Milošević 2000, 129–133.

² Dušanić 2000, 343.

³ Anon. Vales. II, 2.

⁴ P. Petrović, M. Vasić 1996, p. 18–19.

montré notamment nécessaire d'assurer le halage des navires pour franchir les Portes de Fer. Ceci explique que le tracé de la voie terrestre suivait strictement la berge, y compris aux endroits où les falaises tombent à pic dans le fleuve⁵.

Les vestiges de la voie romaine, parfaitement visibles dans la partie supérieure du défilé (Gornja Klisura) avant la construction du barrage et la formation du lac artificiel, illustrent diverses techniques de construction: sur sa plus longue partie la route présente des encoches taillées perpendiculairement à son axe dans la roche afin de servir de lits à des poutres de section carrée. On note aussi la présence des trous dans la berge rocheuse, environ 2 m au-dessous de la voie. Ces encoches et trous servaient à fixer des consoles, c.-à-d. une structure élargissant la voie au-dessus du fleuve. Par endroits, comme à proximité de Lepenska stena, on a également recouru au creusement des falaises en arc de cercle afin d'élargir d'autant la voie⁶.

Nous sommes renseignés sur la date des travaux de construction et de réfection de la voie grâce aux inscriptions gravées au-dessus de la voie. Les plus anciennes sont deux tables de Tibère datant de l'an 33/34 dans lesquelles sont mentionnées les noms des deux légions qui ont participé à la construction de la route: *legio IIII Scythica* et *Legio V Macedonica*⁷.

Ces deux mêmes unités sont attestées une décennie plus tard dans la Table de Claude (Gospodjin Vir) datant de l'an 46 dont le texte précise que la route a été construite après qu'avait été taillés les rochers et aménagées des consoles (ancones) – *montibus excisis factisque anconibus*⁸. La même expression apparaît dans deux tables avec presque le même texte de Domitien, qui font également état d'une réfection de la voie «endommagée à cause de l'ancienneté et des crues du Danube», c.-à-d. *vetustate et incursu Danuvii corruptum*⁹.

Dans la partie inférieure du défilé des Portes de Fer (Donja klisura) on trouve

⁵ Pour la voie romaine dans les Portes de Fer, Kanitz 1892, p 4–59; Петровић 1986, 41–52; Petrović 1990, p. 883–895; Petrović, Vasić 1996, p 19–20.

⁶ Петровић 1986, p. 44–45.

⁷ CIL, III, 1698 = 13813b = ILJug, 1, 57 = 60 = IMS, I, 162 = AE, 1910, 176: *Ti(berio) Caesare Aug(usti) f(ilio) | Augusto Imperatore | pont(ifice) max(imo) tr(ibunicia) pot(estate) XXXV | leg(io) IIII Scyt(hica) leg(io) V Maced(onica)*.

⁸ ILJug, 1, 56 = AE, 1944, 70: *Ti(berio) Claudio Drusi f(ilio) Caesare | Aug(usto) Germanico pontiff(ice) max(imo) | trib(unicia) pot(estate) VI imp(eratore) XII p(atre) p(atriciae) co(n)s(ule) desig(nato) IIII | Leg(io) IIII Scyth(ica) Leg(io) V Mac(edonica) |⁵ montibus excisis [factisque anc]on[ib]us [s(ub) c(ura) | Mar(tii) Macri leg(ati) Aug(usti) propr(aetore)*.

⁹ CIL, III, 13813c = ILJug, 1, 58 = AE, 1896, 17 = 1944, 71a: *Imp(erator) Caesar [Divi] | Vespasian[i] f(ilius) Domi[ti] | [t]ianus Aug(ustus) Germani[us] | cus pont(ice) m[ax(imus) tr(ibunicia) p(otestate) XII] |⁵ impe[r(ator) XXII co(n)s(ul) XVI cen]sor perp(etuus) | p(ater) p(atriciae) iter Scor[us] | [f]ularum [vetustate et in]cursu Danu[vi corr]uptu[m] | oper[ibus] iterat[is] re[s] |¹⁰ titui[t-]; CIL, III, 13813a = 13813d = ILS, 9373 = ILJug, 1, 55 = AE, 1896, 18 = 71b: *Imp(erator) Caesar Divi | Vespasiani f(ilius) Domi[ti] | [t]ianus Aug(ustus) Germ(anicus) pont(ice) | maximus trib(unicia) pot(estate) XII |⁵ Imp(erator) XXII co(n)s(ul) XVI censor | perpetuus p(ater) p(atriciae) i[t]er Scor[us] | [f]ularum vetu[s]tate [e]t incursu Danuvi c[or]ruptum operib[us] i[t]eratis [reparavit] | leg(atum?) [---]*.*

au-dessous de la route un rang de trous qui accueillait des poutres peu profondes, faisant un angle de 45°, destinées de toute évidence à soutenir des consoles et à renforcer ainsi l'ensemble de la construction¹⁰ (Pl. II/1).

D'après l'inscription gravée dans la roche (Tabula Traiana), cette partie de la voie a été construite par Trajan dans le cadre des préparatifs de sa campagne contre les Daces¹¹. Se trouvant menacée par l'élévation des eaux en raison de la construction du barrage des Portes de Fer, cette inscription a été déposée environ 14 m au-dessus du niveau actuel du lac. Dans ce secteur la construction de la voie a été confiée aux *lapidarii*, de la légion VII *Claudia*, comme l'indique une seconde inscription dédiée à Hercule, gravée dans le rocher non loin de la Table de Trajan¹² (Pl. II/2).

Nous savons peu de choses sur la flotte romaine en Mésie Supérieure, mais il est généralement admis que la flotte devait déjà exister à l'époque d'Auguste¹³. Des vestiges de constructions qui pourraient être mises en relation avec la flotte et ses stations ont été enregistrés à plusieurs endroits dans le défilé des Portes de Fer. Plusieurs ports avaient assurément été aménagés dans les vastes confluent des affluents du Danube, sites offrant d'indéniables facilités pour l'accostage, la construction et la réparation des navires. D'autres ports se trouvaient sur des îles réunissant les conditions pour l'accostage mais aussi l'amarrage prolongé des embarcations. Enfin, les navires pouvaient facilement accoster le long des remparts et des tours des forteresses s'élevant sur la berge même¹⁴.

Le port de Hajdučka Vodenica offrait une solution spécifique. Depuis un fortin érigé sur la berge élevée, deux courtines latérales s'abaissaient vers le fleuve pour se terminer dans son lit même par des tours circulaires¹⁵.

Le port de Kusjak, à proximité de Prahovo (Aqua), avec son quai en pierre aménagé parallèlement au cours du fleuve et présentant au moins deux docks, vient compléter l'image que nous avons de l'aspect des ports, de la flotte romaine et de son rôle capital lors des guerres daces de Trajan. Les vestiges de ce port ont été découverts en 1987 lors de la construction du barrage des Portes de Fer II¹⁶ (Pl. III/1). L'assèchement du lit du Danube a alors mis au jour des dizaines de blocs de pierre massifs qui formaient un quai. Certaines parties étaient même conservées intactes, uniquement recouvertes d'une fine couche de vase. Entre les blocs équarris de forme allongée apparaissent également des blocs cubiques massifs

¹⁰ Петровић 1986, p. 47–48.

¹¹ *CIL*, III, 1699 = 8267 = *ILS*, 5863 = *ILJug*, I, 63 = *AE*, 1978, 474: *Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) | Nerva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) | pontif(ex) maximus trib(unicia) pot(estate) IIII | pater patriae co(n)s(ul) III* ⁵ *montibus excisi[s] anco[ni]bus | sublat[i]s via[m r]e[fecit]*.

¹² *AE*, 2003, 1533: *Herculi sacrum | lapidarii qui exieru[nt] ancones facien[do]s legionis IIII Fl(aviae)* ⁵ *et legionis VII Claudiae | vo(tum) so(lverunt)*; Petrović 1986, p. 49.

¹³ Viereck 1975, p. 255; Петровић 1991, p. 207–208.

¹⁴ *Ibidem*, p. 210–211.

¹⁵ Јовановић 1984, p. 319–331.

¹⁶ Петровић 1991, p. 212–215.

et des colonnes monolithes de calcaire de grandes dimensions dont certaines présentent des rainures laissées par les cordages qui retenaient les navires. Le long du port s'élevaient des entrepôts, ainsi que d'autres bâtiments plus luxueux, peut-être même des temples. Une inscription commémorative de Trajan, datant de l'année 99 et trouvée non loin de là, à Prahovo, pourrait provenir de cet édifice. Son texte signifiait vraisemblablement la fin des travaux de construction du port, à l'instar des tables gravées dans le rocher, au-dessus de la voie terrestre¹⁷.

À l'époque de Trajan a été entrepris dans le secteur des Portes de Fer le creusement d'un canal qui a permis de contourner les obstacles entravant la navigation sur le Danube. L'existence de ce canal est attestée par une inscription commémorative découverte à proximité de Karataš (Diana) en 1969. Son texte nous apprend, sous forme de sentence, que l'empereur, après avoir détourné le fleuve (*derivato fulmine*) à cause du danger représenté par les cataractes, a rendu la navigation sûre (*tutam Danuvi navigationem fecit*). Il s'agissait de toute évidence d'un canal de navigation qui, comme cela ressort de cette inscription, a tout d'abord été creusé à sec, avant d'y détourner le fleuve¹⁸.

Le canal romain dont fait état l'inscription de Diana passait vraisemblablement à proximité même de l'endroit où a été découverte cette inscription¹⁹. Le principal obstacle à la navigation était en effet constitué par les nombreux et rapides écueils situés entre Tekija (Transdierna) et Karataš (Diana), à l'endroit connu sous le nom de «Porte de Fer». Bien que relativement large, le lit du fleuve est ici encombré de rochers qui, à plusieurs endroits, pointent même à la surface. Il s'agit là, en fait, d'un véritable barrage naturel: à l'époque des basses eaux, la navigation était ici impossible, alors que le franchissement de cette même passe restait très dangereux lorsque le niveau des eaux était suffisant.

La présence de murs de terre à proximité immédiate de cet endroit a été notée, déjà à la fin du XIX siècle, par Felix Kanitz qui est le premier à avoir émis l'hypothèse qu'il s'agissait probablement des vestiges d'un canal romain²⁰. D'après les mesures effectuées par Kanitz, la longueur totale du canal atteignait 3220 m.

Le pont de Trajan qui reliait les castella de *Pontes*, près de Kladovo, et de *Drobeta* (Turnu Severin) sur les rives droite et gauche du Danube, était considéré comme une merveille de technique, moins par ses formes et sa construction qu'en raison de ses dimensions exceptionnelles²¹ (Pl. III/2).

¹⁷ CIL, III, 1642.

¹⁸ ILJug, II, 468 = AE, 1973, 475: *Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) | Nerva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) | pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) V p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) IIII | ob periculum cataractarum | derivato flumine tutam Danuvi navigationem fecit*; Петровић 1972, p. 31–40.

¹⁹ Le canal romain se trouvait près du village Sip, Петровић 1972, p. 33–37.

²⁰ Kanitz 1892, p. 50; Kanitz, 1909, p. 494.

²¹ Pour le pont de Trajan, Kanitz 1892, p. 45;; Kanitz 1909, p. 483; Petrović 1997, 67–68; Şerban 2009, p. 1–12.

Cet ouvrage a été érigé à un endroit où un rétrécissement du lit du fleuve entraîne une accélération du débit des eaux. Il comportait 20 piles distantes environ de 57 m, tandis que sa hauteur s'élevait en son centre à 50 m. Le pont de Trajan a été construit entre années 103 et 105. Selon une donnée discutable ce pont était mis hors d'usage par l'empereur Hadrien, successeur de Trajan ce qui ne doit pas être forcément compris comme sa destruction définitive. Un écrit dû à l'architecte même du pont, Apollodore de Damas, contenant entre autres nombreux détails techniques, ne nous est pas parvenu.

Un pont apparaissant à deux reprises sur la colonne Trajane à Rome pourrait bien être celui que Trajan a fait bâtir dans le secteur du *limes* de Mésie Supérieure. On pense en effet que les scènes se succédant sur cette colonne illustrent des situations réelles lors des guerres daces, ce que confirme l'identification sur le terrain de plusieurs ouvrages apparaissant sur ce monument. Le pont reproduit sur deux métopes de la colonne Trajane (XCVIII/XCIX), présente une construction en bois dans toute sa structure supérieure, excepté dans sa partie comprise entre le portail et la quatrième pile, où s'élancent des arcs en pierre.

Le castellum de *Pontes* qui protégeait l'accès au pont est connu de longue date grâce à de remarquables trouvailles fortuites telles la tête en bronze du «père de Trajan» qui, comme on le suppose, pouvait orner le portail s'élevant à l'entrée du pont. L'approche du pont est resté bien préservé.

De récentes recherches archéologiques, ayant recouru à l'emploi d'échosondeurs et amené le dégagement de la partie de la construction située sur la berge, ont permis de confirmer les données communiquées par des sources historiques.

Des voies de communications étaient des artères très importantes, et en époque romaine leur construction se présentait ainsi sous formes des grands travaux publics. L'intelligence et les connaissances techniques des Romains se montrait justement à travers la construction des voies. En les examinant de plus près et en les préservant nous pourrions comprendre les capacités et des limites de l'ancienne civilisation romaine.

DIFFERENT ASPECTS OF THE ROMAN COMMUNICATION ROUTES IN THE IRON GATES AREA

(Abstract)

In view of the rapid movement of troops and logistics in the era of great conquests, and subsequent economic and commercial development, the Roman terrestrial routes in the province of Moesia Superior appear after a predefined plan adapted to relief and often using the route of communication already existing in the pre-Roman era. The sections of the Roman road crossing the Danube Delta were finished at the end of the 6th century. I, in parallel with the organization of permanent camps and the setting up of the first military garrisons on Limes. An interesting example is the section linking Viminacium of Ratiaria, a section whose vestiges, evidenced by the tables of the emperors Tiberius,

Claudius, Domitian and Trajan, are visible in the upper part of the Danube Gorge at Gornja Klisura.

The existence of the fleet in the defile in the age of Augustus was proved by vestiges of the arrangements for the mooring, construction and repair of ships in the areas of the tributaries of the tributaries. The Hajdučka Vodenica harbor offered a specific solution: the two side curtains descending from a small fort high on the shore, ending in a loft with two circular towers. The Kusjak harbor, close to Aquae (Prahovo), the vestiges of the stone quay and the docks, complements the image of the Roman ports and fleet and the capital played during the Dacian wars. Work has been undertaken to improve navigation conditions, proofing the channel set up in Trajan's era in the Iron Gates sector in order to remove the obstacles caused by cataracts between Tekija (Transdierna) and Karataš (Diana). For the crossing of the gorge it was necessary to tow the ships, so it is explained why the route of the terrestrial track followed strictly the contour of the bank, even where the cliff stepped into the water.

Considered a miracle of technique in antiquity, less by forms and construction, but especially by exceptional dimensions was the bridge of Trajan, linking Pontes and Drobeta castles. Terrestrial or naval communication routes were vital arteries, and in the Roman era their construction took the form of great public works, bearing the mark of ingenuity and exceptional technical knowledge. By scrutinizing them more carefully and protecting them, the capabilities and the limits of the ancient Roman civilization can be properly understood.

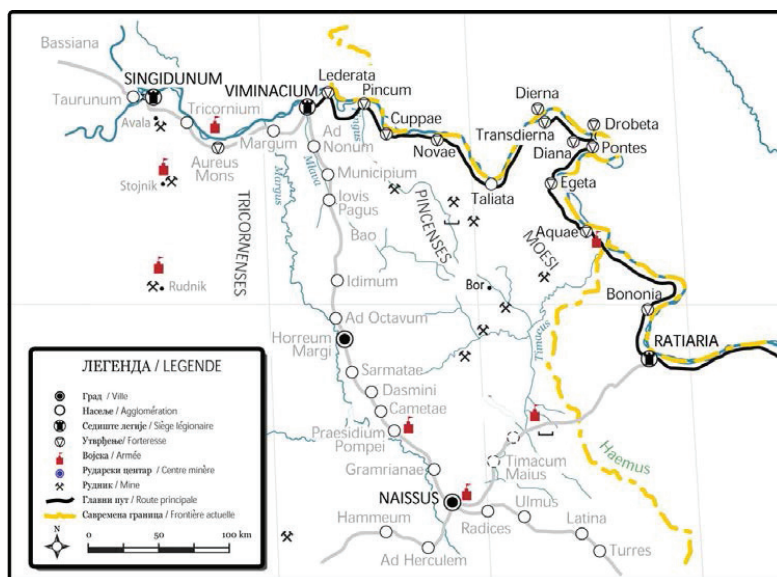
Explicația planșelor/Explication des plans.

- Pl. I. 1. Carte des voies romaines en Mésie supérieure, 2. Les vestiges de la route romaine dans les Portes de Fer / Pl. I. 1. Map with roman road in Moesia superior, 2. The remains of the Roman road in the Iron Gates.
- Pl. II. 1. L'élargissement de la route romaine dans les Portes de Fer, 2. La table de Trajan (Tabula Traiana) / Pl. II. 1. The widening of the Roman road in the Iron Gates, 2. The table of Trajan (Tabula Traiana)
- Pl. III. 1. Le port de Kusjak, à proximité de Prahovo (Aquae), 2. Le pont de Trajan / Pl. III. 1. Kusjak harboor near Prahovo (Aquae), 2. Trajan's bridge.

Bibliografie / Bibliographie

- Dužanić 2000 - S. Dužanić, *Army and Mining in Moesia Superior, dans Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit*, Stuttgart, 2000.
- Јовановић 1984 - А. Јовановић, „Хајдучка Воденица, асноантичко и рановизантијско утврђење (Hajdučka Vodenica, fortification antique tardive et paléobyzantine)”, in *Старинар*, XXXIII-XXXIV, Београд, 1984, p. 319-331.
- Kanitz 1892 - F. Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, Vienna, 1892.

- Kanitz 1909 - F. Kanitz, *Königreich Serbien*, Leipzig, 1909.
- Петровић 1972 - П. Петровић, „Нова Трајанова табла у Ђердапу (Nouvelle table de Trajan dans le Djerdap)”, in *Старинар*, XXI, Београд, 1972, p. 31-40.
- Petrović 1990 - P. Petrović, „Die römische Strasse in Djerdap”: ein Rekonstruktionversuch, dans *Akten des 14. international Limes kongresses 1986 in Carnuntum*, Wien, 1990, p. 883-895.
- Петровић 1991 - П. Петровић, „Classis Flavia Moesica на Дунаву у Горњој Мезији (Classis Flavia Moesica on the Danube in Upper Moesia)”, in *Старинар*, XL-XLI, Београд, 1991, p. 207-208.
- Petrović 1997 - P. Petrović, „Le limes romain”, in *Les Dossiers d'Archéologie*, 220, Dijon, 1997, p. 67-68.
- Petrović, Vasić 1996 - P. Petrović, M. Vasić, „The Roman Frontier in Upper Moesia: Archaeological Investigations in the Iron Gate Area – Main results”, in *Roman limes on the Middle and Lower Danube*, Belgrade, 1996, p. 18-19.
- Şerban 2009 - M. Serban, „Trajan`s Bridge over the Danube”, *The International Journal of Nautical Archaeology*, Oxford- Malden, 2009, p. 1-12.
- Vasić, Milošević 2000 - M. Vasić, G. Milošević, *Mansio Idimvm*, Beograd, 2000.
- Viereck 1975 - H. D. L., Viereck, *Die romische Flotte Classis Romana*, Herford, 1975.

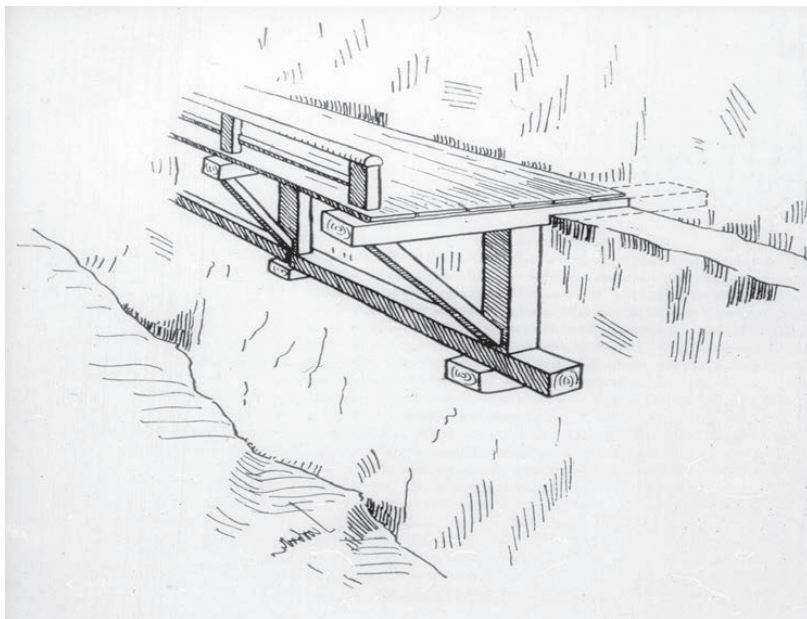

1

2

Pl. I.

1

2

1

2

CÂTEVA CONSIDERAȚII DESPRE PRODUCȚIA LOCALĂ DE OPAIȚE LA TOMIS ÎN SECOLELE II-III P. CHR. ATELIERELE LUI ΕΥΚΤΗΜΩΝ, ΑΡΙΑ ΣΙ ΔΙ/ Δ

Ștefan GEORGESCU

Cuvinte cheie: Tomis, opaițe, producție locală, sec. II- III p. Chr.

Keywords: Tomis, lamps, local production, IInd–IIIrd century A.D.

De-a lungul timpului cercetarea arheologică a anticului Tomis a dus la descoperirea multor artefacte arheologice, câteva dintre acestea fiind considerate unicat pentru teritoriul României de azi. O parte dintre ele au sosit aici pe calea apei, orașul fiind cunoscut în antichitatea la fel ca în prezent, drept un centru comercial ale cărui rute navigabile ajung până în nordul Mării Negre și depășesc granițele naturale ale acesteia având legături comerciale cu orașele grecești, nordul Africii, coasta Asiei Mici și cu restul Imperiului Roman. Din punct de vedere comercial și mai ales al comerțului de tranzit, portul Tomis este asemănat de către O. Bounegru cu un alt nod comercial important pentru Imperiu – Aquileia¹. Printre mărfurile venite de la mare depărtare și vândute apoi și în piețele orașului, se află și opaițele. Pe lângă astfel de importuri au fost descoperite pe teritoriul orașului și un număr însemnat de opaițe de proveniență locală – din centre localizate pe teritoriul Moesiei Inferior sau chiar în Tomis. În depozitele Muzeului Național de Istorie și Arheologie Constanța se află în prezent peste 1000 de piese descoperite la Tomis, dintre acestea noi am văzut aproximativ 800 de piese², care se încadrează în perioada secolelor I – III p. Chr. O mare parte dintre piese are caracteristicile unei producții locale. Aceste caracteristici se referă la pastă, tehnică, finisare, formă, decor sau ștampilă. Această producție locală, se concretizează prin existența a cel puțin unui atelier localizat cu siguranță la Tomis – atelierul lui

¹ Bounegru 2014, p. 12–15.

² Dorim să mulțumim cu această ocazie conducerii MINAC pentru că ne-a facilitat accesul în depozite.

*Euctemon*³, precum și a două ateliere presupuse – atelierul lui *Amia*⁴ și atelierul cu ștampila Δ ⁵.

Alături de ștampilă, studiul pastei acestor opaițe poate ajuta la depistarea importurilor provinciale de o producție locală tomitană⁶. Prin urmare, producția locală tomitană este vizibilă mai ales prin piesele produse în principal în cele două mari ateliere – cel al lui *Euctemon* și cel al lui *Amia*. Pasta acestor opaițe este în general semifină, cu un degresant format din nisip fin, mică, granule de calcar. Continuatorii acestor ateliere folosesc pentru realizarea opaițelor o pastă semifină, grosieră, cu un degresant format din nisip fin, mică, granule, sau chiar pietricele de calcar alb. În cadrul producției provinciale locale se remarcă și atelierul cu ștampila Δ I sau simplu Δ , pe care unii cercetătorii l-au situat la Tomis iar alții undeva pe teritoriul Moesia Inferior⁷. Pasta acestor opaițe este semifină, uneori grosieră, cu un degresant format din nisip fin, mică, granule sau mai rar cu pietricele de calcar alb. Cu toate acestea pasta este foarte bine frământată, omogenă și prezintă o angobă de culoare roșu carmin, roșie sau roșu-brun pe partea superioară. În cazul atelierelor lui *Euctemon* și *Amia*, pasta este bine frământată, omogenă, în timp ce continuatorii lor folosesc o pastă care nu este bine frământată și cu un rezultat final poros. Culoare pastei opaițelor de producție locală tomitană este cărămizie, cu angobă roșie sau roșu cărămiziu aplicată pe partea superioară. O parte a producției locale (formată din piesele produse de continuatorii atelierelor locale – *Euctemon*, *Amia*, Δ I) prezintă piese lucrate în tipare de proastă calitate, asimetrice, dezechilibrate și care nu mai păstrează canoanele de bază ale producerii opaițelor. Există însă și piese de o foarte bună calitate lucrate în atelierelor lui *Euctemon*, *Amia* sau Δ I, care prezintă o linie elegantă obținută într-un tipar bun. Tocmai această calitate a producției locale este unul dintre motivele care ar putea explica o arie de circulație care depășește granițele provinciei. Acestea confirmă cele trei direcții de difuzare enumerate de I. Nastasi: în interiorul teritoriului tomitan, în interiorul provinciei și în exteriorul acesteia⁸.

În general producția atelierelor lui *Euctemon* sau *Amia* se bazează pe opaițe de mici dimensiuni, de tipul Loeschcke VIII și Iconomu XX, la care se adaugă și opaițe *Firmalampen*- Loeschcke X și care erau probabil o noutate cerută pe piață. Produsele atelierului Δ I se încadrează de asemenea tipului Loeschcke VIII și Iconomu XX.

Referitor la decorul pieselor putem remarca existență unor teme și motive iconografice preferate de către atelierelor locale. Astfel opaițele produse de *Euctemon* prezintă pe disc o serie de motive cum sunt rozeta, cocoșul, scoica,

³ Iconomu, Bordeianu 1981, p. 276; Iconomu 2013.

⁴ Iconomu, Bordeianu 1981, p. 276.

⁵ Iconomu 1986, p. 157; Oța 2009.

⁶ Rusu- Bolindeț 2011, p. 279.

⁷ Iconomu 1986, p. 157; Oța 2009, p. 389; Topoleanu 2012, p. 105.

⁸ Nastasi 2013, p. 320.

kantarosul, *craterul*. Atelierul lui *Amia* se remarcă prin preluarea unei scene mitologice – nereidă pe hipocamp folosită în asociere cu o bordură decorată cu motive vegetale – frunze. Atelierul cu ștampila ΔI folosește în special imaginea taurului și a scoicii pentru decorul discului.

Dintre atelierelor locale, cel care are cel mai mare succes este *Euctemon*. Atelierul lui produce piese de o bună calitate, elegante și cu un repertoriu variat în ceea ce privește decorul discului. Probabil că diversitatea decorului și a formelor reprezintă cheia succesului acestui meșter. Atelierul lui *Amia* s-a bucurat de un relativ succes, mult mai modest decât cel al lui *Euctemon*, în mare parte probabil datorită rigidității în ceea ce privește tipologia și a modului de decorare al discului. Diversificarea producției ambelor ateliere prin promovarea tipului de lămpi *Firmalampen* arată adaptabilitatea, precum și încercarea de supraviețuire a atelierelor dar și relativa lor popularitate. De asemenea se remarcă o predilecție pentru anumite decoruri specifice unora dintre realitățile cotidiene ale orașului: nereida călare pe hipocamp, ciorchinele, *craterul* cu struguri, cocoșul, taurul, *scoica*⁹ sau cuplul format din Poseidon și Amfitride.

În ceea ce privește aria de răspândire a produselor tomitane, trebuie ținut cont de calitatea deosebită a unora dintre aceste produse, mai ales a celor provenite din atelierul lui *Euctemon*. Prin urmare, nu trebuie să ne mire faptul că produsele lui ajung până în Chersones¹⁰. Un alt caz fericit îl reprezintă atelierul cu ștampilă sub forma unui strugure imprimat pe bazin și aceasta are o arie de răspândire formată din provincia învecinată Dacia – mai precis Gilău¹¹, dar și în apropiere – la Histria și în alte locuri de pe teritoriul Moesiei Inferior¹². Opaițele cu ΔI sau Δ ajung și ele pe teritoriul Daciei – la Porolissum, dar și în nordul Mării Negre – la Chersones¹³. Prin urmare, producția atelierelor tomitane este chiar înfloritoare. Ea pătrunde în teritoriul Moesiei Inferior până în Chersones, dar și spre zona Bulgariei de azi și ajunge chiar și pe teritoriul Daciei vecine – la Bumbești-Jiu¹⁴, Porolissum¹⁵ sau Gilău¹⁶.

În interiorul provinciei, descoperiri de opaițe lucrate la Tomis se înregistrează în zone apropiate ale Moesiei Inferior: la Histria¹⁷, Callatis¹⁸, Cavarna¹⁹, Barboși²⁰,

⁹ Nastasi 2013, p. 325.

¹⁰ Žuravlev 2007, p. 216. Chrzanovski, Žuravlev 1998, p. 92–93, nr.43; Kadeev, Sorocan 1989, p. 44.

¹¹ Roman 2005, p. 178.

¹² Rusu- Bolindeț 2011, p. 279; Vasilcin 1976, p. 112, nr. 5.

¹³ Matei et alii 2006, p. 85, nr. 121; Oța 2009, p. 391; Žuravlev 2007, p. 216.

¹⁴ În Muzeul Județean Gorj se află un opaiț care are toate caracteristicile producției atelierului lui *Amia*.

¹⁵ Matei et alii 2006, p. 85, nr. 121.

¹⁶ Roman 2005, p. 178.

¹⁷ Rusu-Bolindeț 2011; Iconomu 1986, p. 152.

¹⁸ Iconomu 1986, p. 152.

¹⁹ Iconomu 1986, p. 157.

²⁰ Iconomu 1986, p. 157.

Măcin²¹, Hârșova²², Babadag²³, Sâmbăta Nouă²⁴, Pecineaga, Pantelimonul de Sus, Adamclisi²⁵, Chersones²⁶, Kerci²⁷, sau Dobrich²⁸.

Un caz special îl reprezintă imitațiile după meșterii locali. Acestea pot păstra forma și decorul, dar nu au șampilă. C. Iconomu distinge două subvariate în funcție de calitatea pieselor. Din prima categorie fac parte opaițele care nu se disting esențial de cele cu șampilă și care au fost puse pe seama succesorilor meșterului *Euctemon*. În a doua categorie au fost incluse piesele care au registrul ornamental de pe capac neclar, cu canelurile slab imprimate sau inexistente și cu o foarte slabă calitate a pastei și a arderii. Ambele subvariate sunt încadrate în secolul al III-lea p. Chr.²⁹ și continuă până în secolul al IV-lea³⁰.

Atelierul lui ΕΥΚΤΗΜΩΝ

Așa cum am văzut, stabilirea atelierelor este foarte importantă, deoarece pot apărea probleme de identificare și datare a opaițelor în lipsa acestei informații, iar un opaiț datat corect poate oferi atât un element de datare pentru alte contexte, cât și un mijloc de studiu folosit în analiza economiei antice. Pe baza opaițelor pe care le-am cercetat în depozitele MINAC putem afirma că la Tomis funcționau mai mulți meșteri locali. Dintre acestea, cel mai prolific, se pare că a fost *Euctemon*. Acesta a fost presupus a avea o origine locală³¹, lămpile produse de el fiind descoperite de regulă în contexte datate pe baza ceramicii sau a monedelor în secolul al II-lea p. Chr.³², o extindere a folosirii lor în secolul următor o fac descoperirile de opaițe de la Dinogetia și Telița – Valea Morilor.³³ De asemenea, este important de menționat pentru datarea atelierului că lucerne semnate *Euctemon* au apărut chiar și în depozitul de la Poșta Mare³⁴.

Atelierul acestui meșter și al succesorilor săi avea caracteristicile unui mare atelier, care a confecționat produse de serie³⁵. La Tomis se produceau astfel o

²¹ Paraschiv 1997, p. 326.

²² Nicolae 1994, p. 203, 206, 209.

²³ Vasiliu, Paraschiv 1999, p. 259- 261.

²⁴ Iconomu 1986, p. 152.

²⁵ Iconomu 1986, p. 152.

²⁶ Iconomu 1986, p. 154, 157; Žuravlev 2007, p. 216.

²⁷ Iconomu 1986, p. 157.

²⁸ Iconomu 1986, p. 158.

²⁹ Iconomu 1967, p. 20; Iconomu, Bordeianu 1981, p. 275.

³⁰ Nastasi 2013, p. 326.

³¹ Iconomu, Bordeianu 1981, p. 276; Iconomu 2013.

³² Încadrarea cronologică a fost mult restrânsă, ea ajungând al doilea sfert al secolului al II-lea p. Chr. (Iconomu 1967, 18; Iconomu, Bordeianu 1981, p. 275; Rusu- Bolindeț 2011, p. 273).

³³ Rusu- Bolindeț 2011, p. 273; Barnea 1969, p. 263; Baumann 1997, p. 49- 50; Iconomu 2013, p. 95.

³⁴ Iconomu 1970, p. 237, 252; Rusu- Bolindeț 2011, p. 279.

³⁵ Rusu- Bolindeț 2011, p. 280.

gamă variată de opaițe – la scară industrială, inclusiv opaițe *Firmalampen* – ipoteză sugerată de apariția ștampilei meșterului *Euctemon* pe fundul unor piese de acest tip³⁶. Opaițele care au acest tip de ștampilă pot fi considerate cu siguranță locale – produse la Tomis³⁷.

Se pare însă că, în paralel cu munca sa, au apărut imitații – opaițe de mai slabă calitate care păstrează același tip de decor, dar fără ștampilă³⁸. Seria de imitații, produse local de către meșterii – succesori ai lui Euctemon, așa cum îi numea C. Iconomu³⁹ se datorează popularității atelierului și faptului că acesta era deja foarte cunoscut în zonă.

În mod sigur atelierul lui poate fi situat la Tomis – după numărul descoperirilor de aici, iar în funcție de analiza pastei este clar faptul că acesta este un atelier local. Dată fiind frecvența foarte mare a tipului de lămpi – care a apărut în descoperiri în majoritatea siturilor din arealul vest-pontic, ca și perioada lungă de producere (secolul II – începutul secolului IV p. Chr.)⁴⁰, V. Rusu- Bolindeț opina pentru posibilitatea ca atelierul să fi avut sucursale în diferite alte centre urbane și rurale, cum ar fi la Callatis, Histria, Telița⁴¹. Acest fapt este foarte important, deoarece existența unei sucursale, alături de aria de răspândire a pieselor arată mărimea și importanța atelierului.

Atelierul a avut o piață de desfacere mare, opaițe cu această ștampilă se pare că au ajuns până la Chersones⁴². Opaițe produse în acest atelier se găsesc în colecția Severeanu⁴³, posibil și în colecția muzeului din Ploiești⁴⁴. De asemenea exemplare atribuite acestui atelier s-au găsit la Callatis⁴⁵, Histria⁴⁶, Ovidiu, Pecineaga⁴⁷, Năvodari⁴⁸, peștera *La Adam*⁴⁹, Tropaeum Traiani⁵⁰, Troesmis⁵¹, Hârșova⁵², Telița – Amza, Telița – Valea Morilor⁵³, Măcin⁵⁴, Isacea⁵⁵,

³⁶ Iconomu 1986, p. 150.

³⁷ Nastasi 2013, p. 325.

³⁸ Rusu- Bolindeț 2011, p. 280.

³⁹ Iconomu 1967, p. 20.

⁴⁰ Iconomu 2013, p. 95.

⁴¹ Rusu- Bolindeț 2011, p. 280.

⁴² Žuravlev 2007, p. 216. Chrzanovski, Žuravlev 1998, p. 92–93, nr.43; Kadeev, Sorocan 1989, p. 44.

⁴³ Băluță 1994, p. 203–208.

⁴⁴ Topoleanu 2012, p. 114–127.

⁴⁵ Iconomu 1967, p. 76–77, 81–85; Preda 1968, p. 29–30; Bărlădeanu- Zavatin 1977, p. 128–129, 133–134; Iconomu, Bordeianu, 1981 p. 270, fig. 2; Severeanu 1936, p. 66, 12.

⁴⁶ Rusu Bolindeț 2011, p. 271, 273–274, 276–277, 287–288, pl. IV–V.

⁴⁷ Iconomu 1967, p. 82.

⁴⁸ Matei 1985, p. 133.

⁴⁹ Iconomu 1967, p. 82.

⁵⁰ Barnea *et alii* 1979, p. 184.

⁵¹ Opaț 1980, p. 37.

⁵² Nicolae 1994, p. 203, 206.

⁵³ Baumann 1995, pl. XVIII/2; Baumann 1997, p. 49–50.

⁵⁴ Paraschiv 1997, p. 326, pl. IV/32.

⁵⁵ Iconomu 1967, p. 93, 95; Ștefan 1941–1944, p. 471; Baumann 2009, p. 236.

Sâmbăta Nouă⁵⁶, Babadag⁵⁷, Dinogetia⁵⁸, Noviodunum⁵⁹, Barboși⁶⁰, Țibănești – Iași⁶¹.

Dintre cele 27 de piese studiate de noi în depozitele MINAC, doar 2 sunt de tipul *Firmalampen*. Ele au fost lucrate în tipare de calitate mai bună sau mai proastă, din pastă de culoare cărămidie sau roșiatică, semifină, în compoziție cu mică, nisip fin, granule și uneori pietricele de calcar alb. Majoritatea pieselor prezintă pe partea superioară o angobă roșie sau roșu-carmin. Cea mai mare parte a opaițelor acestui meșter sunt de dimensiuni relativ mici, cu ciocul cordiform și bordura lisă. Decorul discului conține motive iconografice cum sunt cocoșul⁶², *kantharosul*, *craterul*, ciorchinele de strugure, scoica și rozeta. Baza rotundă mărginită de unul sau mai multe cercuri prezintă grafia ΕΥΚΤΗΜΩΝ ΕΠΙΟΙΕΙ păstrată în diverse variante, întreagă sau păstrată fragmentar, scrisă pe două sau trei rânduri, reliefată (în cazul lămpilor cu canal deschis – „Firmalampen”) sau incizată în pasta crudă (la piesele rotunde cu ciocul cordiform).

Atelierul lui ΑμΙΑ

Un alt atelier important a fost cel al meșterului *Amia(s)*. Datorită faptului că opaițe cu această șampilă au fost descoperite până în prezent numai la Tomis, se poate presupune de asemenea o origine locală⁶³.

Decorul opaițelor produse de acest meșter conține în special scene mitologice⁶⁴, între acestea amintim Poseidon cu Amfitride⁶⁵ și nereida călărind hipocam-pul, ultima fiind una dintre scenele preferate ale atelierului. De altfel, la Tomis mai întâlnim aceasta șampilă și pe un opaiț cu canal deschis de tip *Firmalampen*, fapt ce denotă varietatea tipurilor de lămpi pe care acesta le producea. Grafia șampilelor atribuite acestui meșter cuprinde variantele ΑμΙΑ și ΑμΙΑ/ΕΟΠΟΙΕΙ⁶⁶. Dintre piesele studiate în depozitele MINAC, doar 2 lămpi ce prezintă șampilă meșterului *Amia*. O a treia lampă cu șampilă acestui meșter, a fost descoperită și ea în Constanța, însă în prezent ea se află într-un muzeu din județul Neamț⁶⁷. Între cele 3 opaițe se află și un opaiț cu canal deschis, de tipul *Firmalampen*. Toate prezintă șampilă incizată în pasta crudă ΑμΙΑ sau ΑμΙΑ/ΕΟΠΟΙΕΙ. Pe lângă pie-

⁵⁶ Iconomu 1967, p. 82–83.

⁵⁷ Vasiliu, Paraschiv 1999, p. 259.

⁵⁸ Barnea 1969, p. 262.

⁵⁹ Baumann 2009, p. 235.

⁶⁰ Dragomir 1996, p. 574, 585–586, 617.

⁶¹ Chirică, Tanasachi, 1985, p. 430.

⁶² Acesta este cel mai răspândit motiv iconografic folosit de acest meșter (Iconomu 2013, p. 95).

⁶³ Iconomu, Bordeianu 1981, p. 276.

⁶⁴ Iconomu, Bordeianu 1981, p. 273.

⁶⁵ Iconomu, Bordeianu 1981, p. 276.

⁶⁶ Iconomu, Bordeianu 1981, p. 273.

⁶⁷ Iconomu, Bordeianu 1981, p. 269.

sele cu șampilă, în depozitele MINAC mai avem piese fără șampilă, decorate cu nereidă și hipocamp pe disc și cu o pastă care este clar locală. Aceste piese pot fi atribuite fie direct atelierului lui *Amia*, fie aceluiaș tip de succesori ca și în cazul lui *Euctemon* și despre care vorbea C. Iconomu⁶⁸.

Ca arie de răspândire a produselor atelierului, menționăm un opaiț aflat în prezent în colecția Muzeului Județean Gorj. Aceasta provine din achiziții, din păcate fără alte informații, însă o posibilitate este ca opaițul să fi fost descoperit undeva în zonă. Opaițul este decorat cu scena cu nereidă și hipocamp, are pasta asemănătoare cu cea a opaițelor noastre însă nu prezintă șampilă. În mod clar însă, locul de proveniență al acestui opaiț este un atelier aflat în Tomis. Opaițe asemănătoare se mai găsesc în Muzeul din Ploiești⁶⁹ dar și în colecția Severeanu din București⁷⁰, ambele provin din achiziții.

Datarea atelierului, în funcție de piesele descoperite, este cel puțin secolele II-III.

Atelierul cu șampilă ΔI, Δ

O altă șampilă presupusa locală (după numărul mare de descoperiri de la Tomis)⁷¹ este ΔI sau simplu Δ, L. Oța opina că ele aparțin de fapt unui singur producător⁷².

Atelierul cu șampilă ΔI sau Δ, a fost considerat de către C. Iconomu a fi local – fiind situat chiar la Tomis⁷³. Într-un articol recent L. Oța îl considera însă un meșter din Moesia Inferior, menționând că cele mai multe exemplare au fost găsite la Tomis⁷⁴. Fl. Topoleanu considera de asemenea, că acest atelier ar fi unul local și a funcționat la Tomis în secolele II- III, alături de cel al lui *Euctemon*⁷⁵. O dovadă posibilă pentru localizarea în acest oraș a atelierului o reprezintă și un rebut – un opaiț cu reprezentarea taurului pe disc, ars necorespunzător⁷⁶.

Opaițele acestui meșter au ca și decor predilect pe disc reprezentat un taur. Șampilă Δ sau ΔI, a fost interpretată ca fiind numele lui Zeus la dativ⁷⁷, sau prescurtarea numelui unui producător local⁷⁸. După numărul descoperirilor publi-

⁶⁸ Iconomu 1967, p. 20.

⁶⁹ Opaițul cu nr. 72 a fost atribuit de către F. Topoleanu unui atelier din Moesia Inferior, iar pe discul spart se mai observă reprezentarea unui animal alergând, posibil nereidă cu hipocamp (Topoleanu 2012, p. 130, nr.cat. 72).

⁷⁰ Locul de descoperire a acestor două lămpi este menționat a fi Tomis (Băluță 1994, p. 207, 215, pl. IV/13, 14).

⁷¹ Oța 2009, p. 387.

⁷² Oța 2009, p. 389.

⁷³ Iconomu 1986, p. 157.

⁷⁴ Oța 2009, p. 389.

⁷⁵ Topoleanu 2012, p. 105.

⁷⁶ Este vorba despre piesa cu nr. inv. 48638 aflată în depozitele MINAC (Nastasi 2013, p. 326).

⁷⁷ Iconomu 1967, p. 20, tip XX.

⁷⁸ Iconomu 1968, p. 52–53, tip X, var. V, pl. 2/10; Oța, Gramaticu 2003, p. 71–73, pl. 1/6, Oța 2009, p. 386–387, pl.1,2.

cate, cu sau fără inscripția Δ sau ΔI, se pare că acesta a funcționat la *Tomis*, în sec. II-III p. Chr.⁷⁹, datorită faptului că aici au fost descoperite cele mai multe exemplare⁸⁰. L. Oța a restrâns această arie la cea de a doua jumătate a secolului al II-lea, meșterul desfășurându-și activitatea și pe parcursul secolului următor⁸¹.

Analogii pentru opaițele noastre se găsesc în muzeul din Ploiești⁸² dar și în colecția Severeanu⁸³, piese care provin probabil tot din atelierele de aici. Alte analogii avem la Callatis, Ovidiu, Bărboși, Durostorum, Beroe, Velikovo, Histria⁸⁴, Carsium, Arrubium, Telița- Amza, Kavarna, Dionysopolis și Balčik- Tuzlata⁸⁵, iar la Chersones, un opaiț din producția acestui meșter a fost descoperit împreună cu cea a lui *Euctemon*⁸⁶. De asemenea, o piesă cu monograma Δ a apărut și în Dacia la Porolissum⁸⁷. Prin urmare aria de răspândire a atelierului cuprinde alături de Moesia Inferior și Dacia vecină.

Am inventariat în depozitele MINAC 11 lămpi ce poartă marca ΔI (10 având tau-rul ca decor pe disc și unul având discul decorat cu scoica) și 10 lămpi ce poartă marca Δ (6 fiind decorate pe disc cu taur și 4 prezintă scoica reprezentată pe disc). Reprezentarea taurului este una specifică, diferită față de ceea ce găsim în restul Imperiului. L. Oța atrăgea atenția că cea mai apropiată asemănare o găsim tot în lumea greacă, la Delos⁸⁸, însă acesta este un produs italic⁸⁹.

Cele 21 de lămpi sunt lucrate în tipare uzate sau uneori foarte uzate, din argilă în amestec cu mică, nisip fin și granule și uneori pietricele de calcar alb. Opaițele sunt de dimensiuni relativ mici, rotunde, cu ciocul cordiform flancat pe bordură de două mici puncte reliefate. La unele piese datorită uzurii tiparului lobii ciocului și punctele sunt vag vizibile sau dispar. Bordura pieselor este decorată în general cu mici ove unghiulare. Baza este plată, uneori mărginită de un cerc concentric incizat în interiorul căruia se află ștampila meșterului incizată în pasta crudă. Ansa lămpilor este inelară aplicată pe bordură după ce acestea au fost scoase din tipar. Trebuie menționat că multe piese sunt executate grosolan, uneori nepăstrându-se în totalitate canoanele de execuție.

Datarea acestui atelier a fost făcută de către F. Topoleanu în secolele II-III⁹⁰.

Diferențierea producției locale de importuri este un demers dificil și care în lipsa contextului de descoperire, implicit al unei datări pe baza acestuia, trebuie

⁷⁹ Topoleanu 2012, p. 105.

⁸⁰ Oța 2009, p. 389.

⁸¹ Oța 2009, p. 392.

⁸² Topoleanu 2012, nr. cat. 70.

⁸³ Băluță 1994, p. 206, 215, pl. IV/7,8,9, nr.cat. 7, 8, 9.

⁸⁴ Oța 2009, p. 389.

⁸⁵ Vasilčin 1988, p. 63, nr cat. 16; Oța 2009, p. 391.

⁸⁶ Žuravlev 2007, p. 216.

⁸⁷ Matei et alii 2006, p. 85, nr. 121; Oța 2009, p. 391.

⁸⁸ Oța 2009, p. 391.

⁸⁹ Bruneau 1965, p. 125.

⁹⁰ Topoleanu 2012, p. 105.

să se bazeze pe analiza pastei a formei piesei, a modului în care aceasta a fost decorată și mai ales al ștampilei – dacă aceasta există. Pe baza acestor criterii a fost identificată prezența unor piese de producție locală la Tomis și existența aici a unor centre de manufacturare cu tradiție în secolele II- III. Dintre cele aproximativ 800 de piese, descoperite la Tomis și aflate în depozitele Muzeului de Arheologie Constanța, doar 10% sunt importuri, iar dintre acestea mai puțin de jumătate au ștampilă. În rândul producției locale, situația se repetă. Cele mai multe opaițe nu au ștampilă, însă au fost atribuite în această categorie pe baza unor caracteristici pe care le-am amintit mai devreme. Procentul mic de opaițe cu ștampilă reflectă mai degrabă neșansa descoperirilor dar și realități economice locale. Pe lângă cele trei ateliere prezentate mai sus, dar și în cadrul acestora, o mare parte a producției a rămas anonimă, fiind anepigrafică. Nu trebuie uitat faptul că Tomis era în primul rând o uriașă piață de desfacere și în același timp un centru meșteșugăresc puternic. Alături de exemplele prezentate mai sus și care vizează ateliere presupuse pe baza producției lor, în oraș au mai fost făcute descoperiri care ilustrează producția locală de opaițe de dimensiuni respectabile așa cum sunt descoperirile lui V. Barbu, sau depozitul de la Poșta Mare publicat de C. Iconomu⁹¹. Producția locală suplinea probabil majoritatea cererilor venite de pe piața orașului, depășind granițele provinciei – exporta chiar în provincia învecinată Dacia⁹². Calitatea acestor piese este destul de bună, meșterii preiau și prelucrează modele iconografice la modă. Astfel *Euctemon* folosește strugurele, rozeta sau cocoșul, în timp ce atelierul lui *Amia* se bazează pe scene marine care îi înfățișează pe Poseidon și Amfitride sau o nereidă călare pe hipocamp. Alături de aceste trei ateliere, au mai funcționat în mod sigur și alte ateliere, care copiau atît piesele de import- așa cum este probabil cazul piesei cu ștampila lui *Eutyches* găsită în depozitul de la Poșta Mare⁹³, cât și piese ale meșterilor locali⁹⁴. În aceste ateliere locale se puteau folosi fie tipare venite de departe și care mai aveau ștampila producătorului, fie meșterii își realizau singuri tiparele după un model provenit din import⁹⁵. Acesta poate fi cazul lui *Euctemon*, care realiza în atelierul lui inclusiv piese *Firmalampen* și care, presupune V. Bolindeț, avea sucursale la Callatis, Histria sau Telița⁹⁶.

Cronologia producției locale este relativ simplă, originile acesteia se află cu mult înainte de cucerirea romană, opaițe de tradiție grecească fiind imitate pe plan local⁹⁷, datorită probabil a unei nevoi locale pe care comerțul nu reușea să

⁹¹ Barbu 1972, p. 105; Iconomu 1970.

⁹² În Dacia Superior- în zona Bumbesti Jiu, precum și în Dacia Porolissensis la Porolissum și Gilău au fost descoperite lucerne atribuite atelierelor lui Euctemon, Amia sau atelierului cu ștampilă sub forma unui strugure imprimat.

⁹³ Iconomu 1970, p. 252.

⁹⁴ Iconomu 1967, p. 20; Iconomu, Bordeianu 1981, p. 275; Rusu- Bolindeț 2011, p. 273.

⁹⁵ Iconomu 1970, p. 253.

⁹⁶ Rusu- Bolindeț 2011, p. 280.

⁹⁷ Scorpan 1969.

o suplinească în totalitate. După cucerirea Tomisului de către romani, economia orașului se dezvoltă. Economia înfloritoare a orașului, datorată poate și perioadei de prosperitate a Imperiului, este evidentă la începutul secolului al II-lea. Acum apare atelierul lui *Euctemon*, care va produce până cel puțin în secolul al III-lea. Alături de acesta se regăsește atelierul lui *Amia* și cel cu ștampilă în formă de strugure incizat, precum și o serie de meșteri anonimi.

În secolul al III-lea producția locală continuă, însă calitatea pieselor sub urmașii meșterilor din secolul precedent, scade. De asemenea, începând cu secolul al III-lea se impune producția de la Atena – centru care ocupase locul liber rămas după decăderea centrului comercial de la Corint. Astfel producția unor meșteri a fost transferată la Atena și odată cu aceasta au fost preluate și vechile rute comerciale ale Corintului. Comerțul cu Atena înfloarește, la Tomis existând posibilitatea – presupusă de C. Iconomu, ca tipare ale unor meșteri atenieni să fi ajuns aici⁹⁸. Prin urmare, cel puțin la finalul acestui secol și începutul celui următor, Tomis importa cel puțin opaițe, dacă nu chiar tipare, din lumea greacă.

Atât piesele venite din import cât și cele produse local, au deservit de-a lungul primelor trei secole viață cotidiană la Tomis.

SOME CONSIDERATION ABOUT LOCAL PRODUCTION OF LAMPS IN THE SECOND AND THIRD CENTURIES A.D AT TOMIS. ΕΥΚΤΗΜΩΝ, AMIA AND ΔΙ/ Δ WORKSHOPS

(Abstract)

The archaeological research made over the years in the ancient city of Tomis led to the discovery of many archeological artifacts, some of which are considered unique for romanian archeology. Some of them have arrived here by water, the city was well known in antiquity like today, as a commercial center whose navigable routes extend into Black Sea and beyond her natural borders. Among the goods coming from a great distance and then sold in the markets of the city, we can find also lamps. But, in addition to such kind of imports, in the city they have been discovered a large number of locally made lamps, among which we have product coming from three local workshops: *Euctemon*, *Amia* and *ΔΙ/Δ*.

Explicația planșelor/Explanation of the plates

Pl. I. Harta Tomisului, apud Buzoianu, Bărbulescu 2012, p. 275, pl.II;

Pl. I Tomis map, apud Buzoianu, Bărbulescu 2012, p. 275, pl.II;

Pl. II. 1. Opaiț, MINAC nr. inv. 11877;

2. Opaiț, MINAC nr. inv. 4322;

3. Opaiț, MINAC nr. inv. 12449;

4. Opaiț apud Iconomu, Bordeianu 1981, fig. 5;

5. Opaiț, MINAC nr. inv. 3846;

⁹⁸ Iconomu 1970, p. 253.

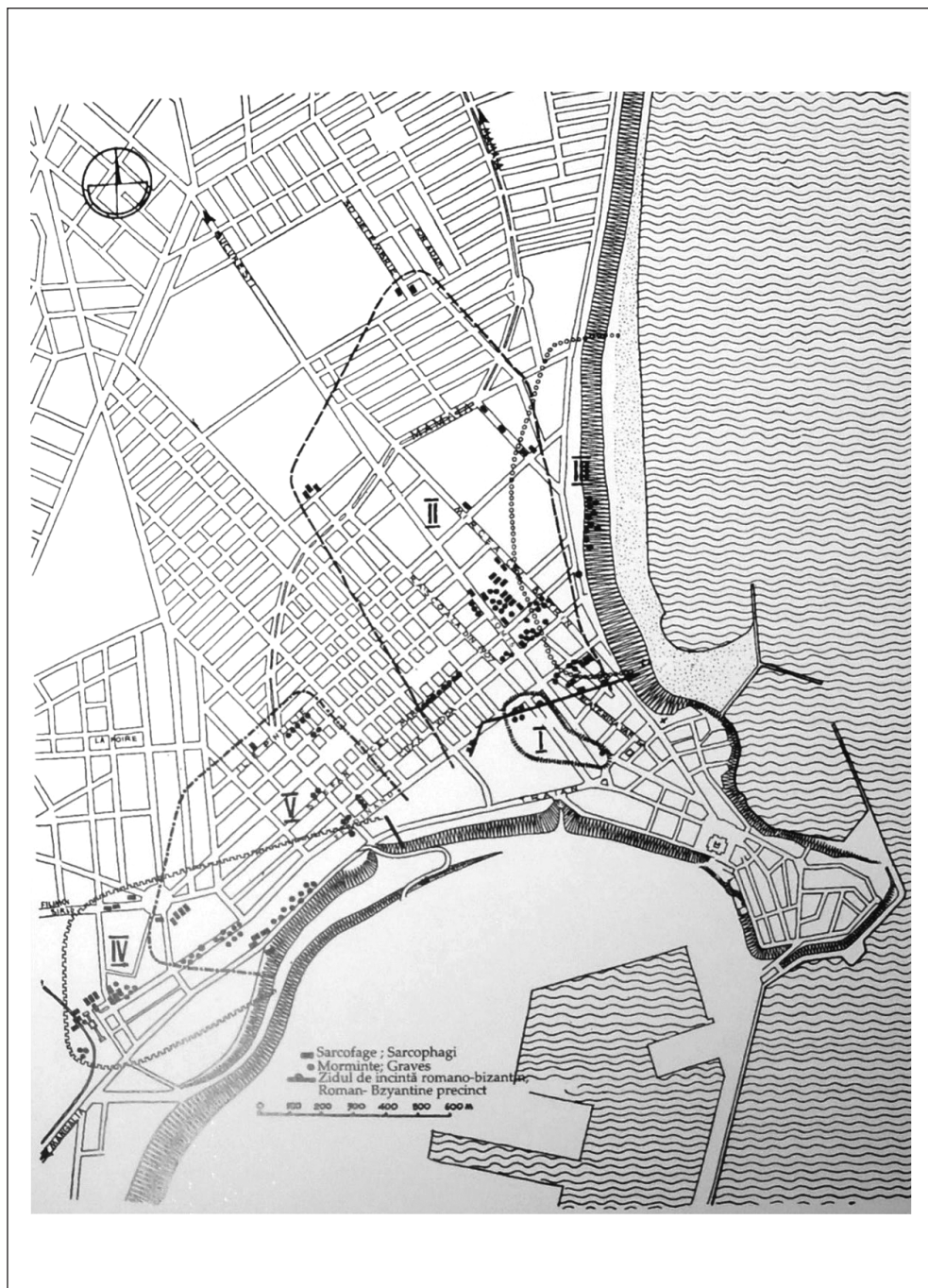
- Pl. II. 1. Lamp, MINAC, inv. No. 11877
 2. Lamp, MINAC inv. No. 4322;
 3. Lamp, MINAC inv. No. 12449;
 4. Lamp, apud Iconomu, Bordeianu 1981, fig. 5;
 5. Lamp, MINAC inv. No. 3846;

Bibliografie / Bibliography

- Barbu 1972 - V. Barbu, *Tomis, orașul poetului exilat*, București, 1972.
- Barnea 1969 - I. Barnea, *Dinogetia*, București, 1969.
- Barnea et alii - Al. Barnea, I. Barnea, I. Bogdan Cătănicu, M. Mărgineanu-Cîrstoiu, Gh. Papuc, *Tropaeum Traiani, I. Cetatea*, București, 1979.
- Baumann 1995 - V. H. Baumann, *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec.I-IV p. Chr.)*, Tulcea, 1995.
- Baumann 1997 - V. H. Baumann, „La céramique utilitaire du IVe siècle fabriquée par l’officina romana de Valea Morilor (Telița, dép. de Tulcea)”, în *Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Moesie Inferieure*, Timișoara, 1997, p. 31–53.
- Baumann 2009 - V. H. Baumann, „Lucernele de la Noviodunum”, în *Peuce*, S.N. VII, 2009, p. 217 – 310.
- Băluță 1994 - C. I. Băluță, „Lămpile antice din colecția Severeanu”, în *Apulum*, XXXI, 1994, p. 199–226.
- Bârlădeanu- Zavatin 1977 - E. Bârlădeanu-Zavatin, „Necropola romană timpurie la Callatis”, în *Pontica*, X, 1977, p. 127–152.
- Bounegru 2014 - O. Bounegru, „The Black Sea area in the trade system of the Roman Empire”, în *Euxinos*, 14, 2014, p. 8–16.
- Bruneau 1965 - Th. Bruneau, *Les lampes (Delos)*, 26, Paris, 1965
- Buzoianu, Bărbulescu 2012 - L. Buzoianu, M. Bărbulescu, *Tomis. Comentariu istoric și arheologic*, Constanța, 2012.
- Chirică, Tanasachi 1985 - V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul Arheologic al județului Iași*, II, Iași, 1985.
- Chrzanovski, Žuravlev 1998 - L. Chrzanovski, D. Žuravlev, *Lamps from Chersones in the state Historical Museum – Moscow*, Roma, 1998.
- Dragomir 1996 - I. T. Dragomir, „Vestigii inedite din patrimoniul Muzeului Județean de Istorie Galați, Colecția dr. Alexandru Măcellariu”, în *Danubius*, XVI, 1996, p. 567–628.
- Iconomu 1967 - C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, București, 1967.
- Iconomu 1970 - C. Iconomu, „Un depozit de lucerne la Constanța”, în *Pontica*, 3, 1970, p. 237– 245.
- Iconomu 1986 - Iconomu – C. Iconomu, *Un capitol al producției și al schimbului din zonamărfuri în Dunării de Jos – Lucernele (sec. I-VII e.n.)*, Teza de doctorat – mss., Univ. București, 1986.

- Iconomu 2013 - C. Iconomu, „EUCTEMON – Un producător de lucerne de la TOMIS (I)”, *Arheologia Moldovei*, XXXVI, 2013, p. 89–104.
- Iconomu, Bordeianu 1981 - C. Iconomu, C. Bordeianu, „O nouă descoperire de lucerne la Constanța”, în *Pontica*, 14, 1981, p. 269–276.
- Kadeev, Sorocan 1989 - V.I. Kadeev, S.B. Soročian, *Economičeskie svjazi antičinyh gorodov Severnogo Pričernomor'ja, v I v. Do n.e. – V v. N.e. (na Materialah Hersonesa)*, Harkov, 1989.
- Loeschcke 1919 - S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswessens*, Zürich, 1919.
- Matei 1985 - C. Matei, „Cercetările periegetice pe malul sudic al lacului Tașaul”, în *Pontica*, XVI, 1985, p. 125–139.
- Matei et alii 2006 - Al. V. Matei, H. Pop, E. Muscă, E. Pripon, I. Bejinariu, *Instrumente de iluminat din nord-vestul României. Catalog de expoziție*, Zalău, 2006.
- Nastasi 2013 - I. Nastasi, „Opaite romane la Tomis: considerații asupra fenomenului de producție locală și difuzare, Poleis”, în *Marea Neagră: Relații interpontice și producții locale*, București, 2013, p. 319–453.
- Nicolae 1994 - C. Nicolae, „Câteva opaițe descoperite la Carsium”, în *Pontica*, 27, 1994, p. 199–207.
- Opaît 1980 - A. Opaît, „Troesmis. Așezarea romană timpurie de pe platou”, în *Peuce*, VIII, 1980, p. 197–217.
- Oța 2009 - L. Oța, „Un posibil producător de opaițe din Moesia Inferior”, în *Apulum*, 46, 2009, p. 385–396.
- Oța, Gramaticu 2003 - L. Oța, S. Gramaticu, „Inventarul mormântului descoperit la Mangalia în 1927 și datarea monedelor callatiene pseudo-autonome”, în *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României, Chișinău, 24–26, septembrie 2002 – Comunicări, studii și note*, București, 2003, p. 65–90.
- Paraschiv 1997 - D. Paraschiv, „Descoperiri arheologice de epocă romană la Măcin”, în *Pontica*, 30, 1997, p. 317–330.
- Preda 1968 - C. Preda, *Callatis*, București, 1968.
- Rusu-Bolindeț 2011 - V. Rusu-Bolindeț, „Lămpi de perioadă romană timpurie de la Histria. Aspecte legate de activitatea atelierelor care produc lămpi din Dobrogea Romană”, în *Pontica*, 44, 2011, p. 269–292.
- Roman 2005 - C. A. Roman, *Piese de iluminat în epoca romană. Dacia Porolissensis*, Teză de doctorat, Univ. Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 2005.
- Scorpan 1969 - C. Scorpan, „Imitații getice după opaițe greco-romane”, în *Pontica*, 2, 1969, p. 253–268.

- Severeanu 1936 - G. Severeanu, „Lampes en terre- cuites appartenent aux collections du Musée Municipal de Bucarest et du dr. Severeano”, în *Revista Muzeului și a Pinacotecii Municipiului București*, II, 1-2, p. 40-87.
- Topoleanu 2012 - F. Topoleanu, *Lămpile antice din colecțiile Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova- Ploiești*, Ploiești, 2012.
- Vasilčin 1976 - I. Vasilčin, „Antike lampen im museum von Tolbuhin”, în *Bulletin du Musée National de Varna*, XII(XXVII), 1976, p. 111-121.
- Vasilčin 1988 - I. Vasilčin, „Tonlampen von der schwarzmeerküste der süddobrudza”, în *Bulletin du Musée National de Varna*, XXIV(XXXIX), 1988, p. 59-70.
- Vasiliu, Paraschiv 1999 - Vasiliu I., Paraschiv D., „Cercetări arheologice în necropola romană timpurie de la Babadag”, în *Pontica*, 32, 1999, p. 253-266.
- Žuravlev 2007 - D. V. Žuravlev, „Siro-palestinskie svetil’niki i ih imitacii imskogo I bizantijskogo perioda iz Hersonesa”, în *Severnoe Pričernomor’e i Bospor*, 2007, p. 339-355.

Pl. I.

Pl. II.

THE IRON GATE REGION. TWO COUNTRIES, ONE CULTURAL HERITAGE

Marina BRZAKOVIC

Keywords: Iron Gate Region, cultural heritage, archaeological sites, common knowledge.

Mots clé: Région des Portes de Fer, héritage culturel, sites archéologiques, connaissance commune.

The Iron Gate Region (Plan 1) is nowadays covered by two countries – Romania and Serbia – and maintains the Danube Gorge and the two National parks Đerdap and Porțile de Fier. The Danube gorge itself is the biggest and most beautiful river gorge in Europe, created where the Danube broke through the Southern Carpathians, dividing the landscape and creating a natural border between Serbia and Romania. The National parks are situated on both sides of the Gorge and are characterized by an exceptional variety of wildlife and plant world, becoming therefore a fascinating and unique natural monument which has inspired people for centuries and still is.

Apart from the natural treasures the territory of the Iron Gate Region contains significant cultural and historical monuments. The region is one of the earliest places in Europe where humans used to settle. Along the Danube shore there are to be found dozens of prehistoric settlements¹, including the worldwide known prehistoric settlement “Lepenski Vir” with its unique stone sculptures².

An important time in history of the Iron Gate Region was when both sides of the Danube gorge used to belong together under the Roman Imperium, especial during the existence of the province Dacia. During this period both lands were connected not only by fortifications and the Trajan’s bridge but by traffic network, trading and the same population. Large scale investigation works along the Danube-shore in the Iron Gate Region during the construction of the hydroelectric

¹ For the prehistoric sites see the preliminary reports published in Džerdapske sveske, no. 1–4, V. Kondić ed., Belgrade, 1980–1987.

² Antonović 2006; Babović – Srejić 1983; Radovanović 2000, 330–349; Srejić 1969.

power plant Đerdap I and II in the 1960ies and 1970ies revealed a dense chain of fortifications on the Serbian side and lightened up the history of the Iron Gate Region during the roman time. The best example for the connection of both countries are the roman fortifications Pontes and Drobeta and the Trajan's bridge (Plan 2-3)³. All three have been built at the same time between 103 and 105 AD and made one entirety. The Trajan's bridge was meant to last forever, connecting the province Moesia with the province Dacia, while the two fortifications had the task to protect the access to the bridge and the bridge itself. And in some way, the bridge is still connecting both countries, even if the greatest part has not survived the time. The remaining columns on both sides of the Danube keep the connection alive and animate to work together and preserve the heritage of the region.

But although the archaeological investigations in both countries have developed immense in the last fifty years, the focus in these years was laid on other parts of the countries, leaving the Iron Gate Region unregarded. Since the great excavations during the construction of the two hydroelectric power plants in the 1960ies and 1970ies the investigations in this area have come nearly to a standstill.

Hence it is important that both countries start immediately to preserve their natural and cultural heritage in this region and make their heritage better known and accessible to the public before it gets lost forever. The following points should point out some current problems and give some suggestions for the improvement of the archaeological sites.

The biggest problem for the Iron Gate Region is the lack of common knowledge about the cultural history and the remains of prehistoric, roman and medieval settlements and buildings. Some of the natives know at least about the Trajan's bridge and of the roman fortification Diana at Karataš or Drobeta at Turnu Severin but the majority as well as the rest of the world has no clue what cultural treasures this region holds. It is not because they are not interested but because of the missing education and information. If people would be better informed, they would be more respectful and careful with the remains and trying to preserve them. Beside the missing education, the publications so far are as well a main reason for the lack of common knowledge. It is understandable that every country is going to publish their results in their national language. However, the researches and results won't reach the people and experts from the other countries as long as they are not going to be published in an international language. At least the important results should be published in an international language. In addition to the limited readership there is a discontinuation of publications since the 1980ies. The results of the great excavations in the Iron Gate Region

³ Ardevan 1998; Aschenbach 1858, 13; Cass. Dio 68, 13-14; Davidescu 1980; Duperrex 1907; Garašanin – Vasić 1980, 7-22; Garašanin et alii 1984, 25-42; Garašanin, Vasić 1987, 71-83; Gusić 1996, 259; Karović, Vučković 2007/2008, 86-89; Milošević 2004, 55; Nemțeanu 2011, 113-126; Proc. de aedif. 4, 6; Tudor 1968a; Tudor 1968b; Tudor, Davidescu 1976, 40-46; Vasić 1991, 308; Zahariade 1997, 167-182.

have mostly appeared in form of preliminary reports and are often incomplete, partly with contradictory information and spread over several journals⁴. A great part of the final reports are missing yet as well as the analysis of the archaeological finds. Hopefully the past researches can be closed in the near future in unified final reports. The final reports would give a better overview of the archaeological sites in this region as well as of political, economic and social conditions in pre-historic, roman and medieval times.

Speaking of the publications leads to the next point: the excavations and researches. Since the great excavations in the Iron Gate Region during the 1960ies and 1970ies there has been almost an interruption of archaeological research in this area. Of course some are going to say that the reason for the interruption is because of the flooded area but there are still a lot of sites on land to investigate. And as for the sites that are nowadays under water: The investigation is still possible but under harder conditions. Further examinations need to be done on land and in water. First of all, an overview of the condition of the known sites needs to be obtained, especially the sites under water, and second, the unknown parts need to be investigated to complete the picture of the Iron Gate Region. For the fortifications at the Đerdap limes there is still expected detailed systematization of data, analysis of architecture and artifacts as well as comparative investigations of fortifications in the other parts of the Roman Empire.

Besides so many areas on the land which have not been archaeologically investigated, underwater investigation could provide significant information about the ports, their shape and construction as well as their role in economy and history of the fortifications and settlements. As Gordana Karović⁵ already once suggested, the best solution would be to make a survey of all supposed and known ports⁶ and document their condition but choose only one of them for systematic work. Here the best conditions are given at Mala Vrbica (Plan 4) where owing to the found economy buildings⁷ a big harbor is assumed as well as a fortification judged by the gap in the Đerdap limes.

Another archaeological site that needs a more accurate prospection is the area around Pontes (Plan 2). During the excavations the main focus was laid on the fortification and the bridge leaving the architectural remains around the camp⁸ unsearched. Since then these remains are getting more and more endangered by

⁴ The results of the first research and excavations were published as annual summary reports in the journal "Arheološki pregled" from 1964 until 1970. From 1980 the four-part series "Djerdapske sveske – Cahiers des Portes de Fer" was issued (see footnote 1), including detailed reports, plans and drawings. After the series some missing information has been added in the journal "Starinar" from the year 1982–1983.

⁵ Karović 1996, 265–268.

⁶ Roman ports are supposed at the sites at Čezava, Hajdučka Vodenica, Tekija, Diana, Mala Vrbica and Brza-Plaanka.

⁷ Popović – Vukmanović 1986, 14; Trbuhović 1986, 59–61.

⁸ Garašanin – Vasić 1987, 83–84; Garašanin et alii 1984, 25.27–28.47–48.

the locals who are cultivating the land and destroying thereby roman walls and building complexes. At least geomagnetic prospection should be done as soon as possible to get an overview of the area and to decide what measures need to be taken in the future.

What else can be done to make the sites better known to the public? There can be set up information-boards at the sites with plans and important dates and facts. It could even get as far as setting them up even at the sites that are nowadays under water, maybe near the shore or at the roadside, to let people know that there used to be something in the past.

As for that, an improvement could be marked in the past two years in the region around Kladovo-City: Signposts were set up showing the directions to the cultural sites and a street was built to the columns of the Trajan's bridge, making it easier for people to find the archaeological remains.

What can be done as well is to open the sites to the public. Some of them are already prepared for visitors like the prehistoric settlement "Lepenski Vir" or the roman fortification "Drobeta" but the rest is not ready yet as for example the roman fortifications "Diana" and "Pontes". At the moment the archaeological remains on the Serbian side are left by their own, overgrown by plants and garbage and defenseless against plunderer. Before they can be opened as an open air museum, the financing must be clarified and sponsors must be found, they need to be restored and preserved properly and restricted in the area. Afterwards the sites need to be looked over and kept neat, clean and secure and there needs to be an ongoing conservation. Once opened for the public, tourist information and organized trips to the archaeological sites need to be offered as well as workshops, regular events and programs. With these measures the archaeological remains will not only be preserved for future but will become tourist attractions and bring people and prosperity in the economy of the Iron Gate Region.

In the last few years – in the course of the project "Putevi rimskih imperatora kroz Srbiju – Roads of Roman Emperors through Serbia" – there have been plans for several projects in the Iron Gate Region as well, inter alia setting up the archaeological sites, establishing a tourist route and putting up a 3D-laserscan-reconstruction of the Trajan's bridge. So far, the projects have not been realized, but the fact that there have been made up plans for the improvement of the region is a start on the long road which is still to go.

Conclusion

Although the Iron Gate Region has a long history and a rich cultural heritage to offer, the interests of Serbia and Romania have been laid lately more on other parts of the countries. One must not forget, however, that the Iron Gate Region has played an important role in the past, whether in defense of the Roman Limes against the barbarians or as a trading and transportation route. New information that could

be achieved in future by further researches and excavations would not only help to understand the past better but would drive the attention towards the diversity of the natural and cultural heritage in this region and open the eyes regarding why it is worth and important that the Iron Gate Region needs to be protected.

LA RÉGION DES PORTES DE FER. DEUX PAYS, UN SEUL HÉRITAGE CULTUREL

(Résumé)

Menant leur vie sur les rives du Danube dans la Région des Portes de Fer, les communautés serbes et roumaines ressentent l'absence des connaissances communes concernant l'histoire culturelle, les vestiges des époques préhistorique, romaine et médiévale, les sites et les constructions célèbres du pays. Par manque d'éducation et d'informations, non pas par manque d'intérêt, la plupart des natives ignorent les trésors naturels et archéologiques d'une zone à potentialités touristique et économique appréciables. Les sites de Lepenski Vir (Serbie) et Drobeta (Roumanie), ouverts au public, les projets proposant les routes touristiques des sites archéologiques ou la reconstitution du Pont de Trajan par 3D Laser scanning constituent autant de réussites pourtant. Restent pourtant à être brisés les entraves soulevés par la discontinuité des publications spécialisées, le manque d'usage des langues internationales dans la communication, les difficultés des investigations des sites archéologiques qui se trouvent sous l'eau du Danube. L'intérêt commun des archéologues serbes et roumains exige une systématisation des données existantes, concernant entre autres les fortifications du *Limes*, ou la démarche visant les investigations comparatives dans d'autres régions de l'Empire Romain.

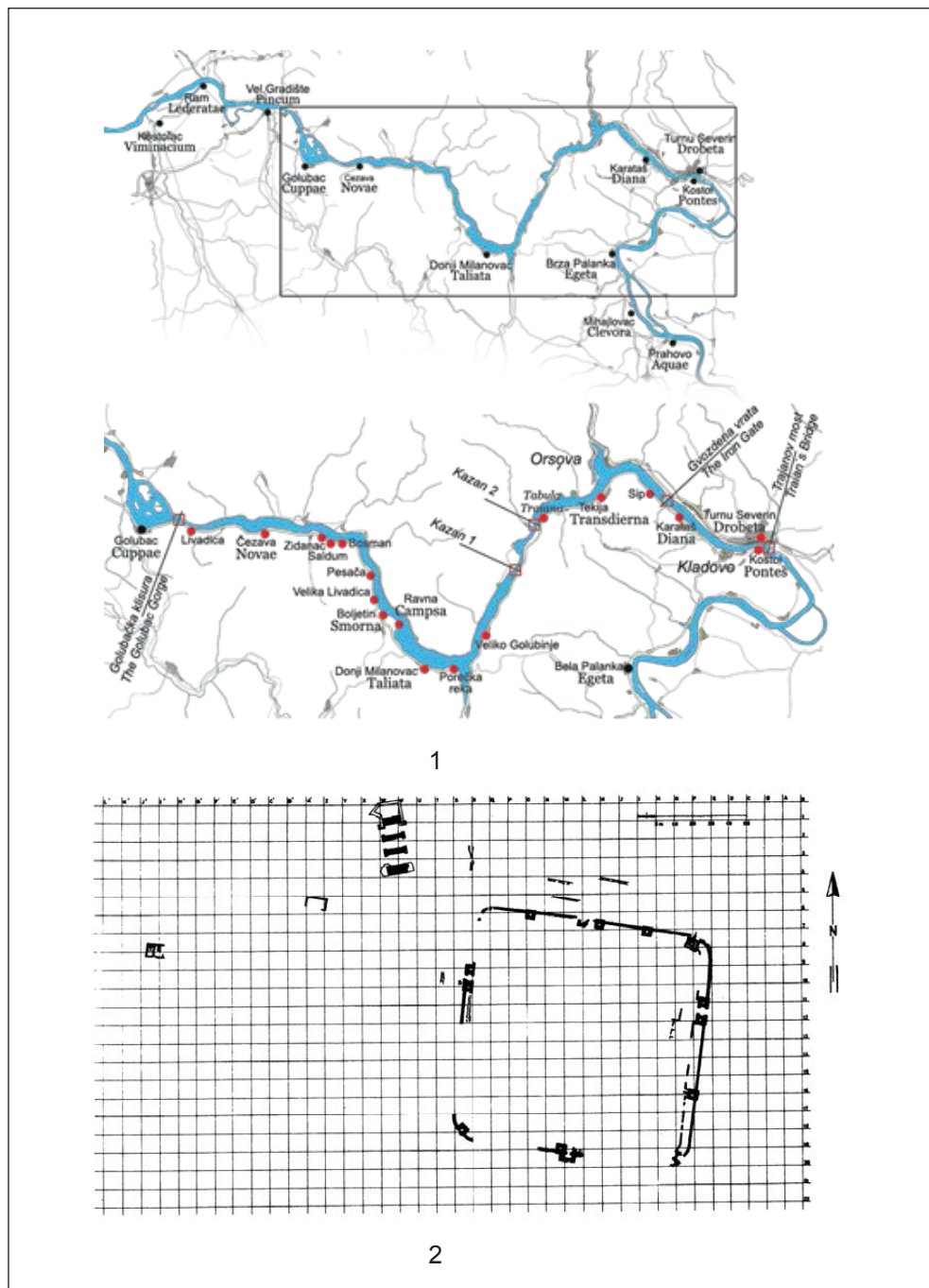
Explanation of the plates/Explication des dessins

- Pl. I. 1. The Iron Gate Region, 2: Roman auxiliary fort Pontes according to M. Garašanin – M. Vasić / Pl. I. 1. La région de la Porte de Fer, 2: Fort auxiliaire des Romains selon M. Garašanin – M. Vasić
- Pl. II. 1. Trajan's bridge according to E. Duperrex, 2 Economy building, horreum and port at Mala Vrbica according to L. Trbuhović / Pl. II. 1. Le pont de Trajan selon E. Duperrex, le bâtiment 2 Economy, l'horreum et le port de Mala Vrbica selon L. Trbuhović

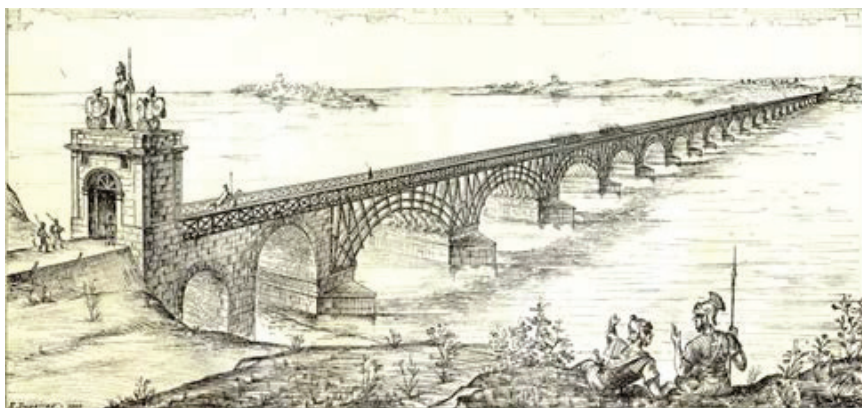
Bibliography / Bibliographie

- Antonović 2006 - D. Antonović, *Stone Tools from Lepenski Vir*, Belgrade 2006.
- Ardevan 1998 - R. Ardevan, *Viața municipal in Dacia romana*, Timișoara, 1998.
- Aschenbach 1858 - J. Aschenbach, *Über Trajans steinerne Donaubrücke*, Vienna, 1858.
- Babović, Srejić 1983 - Lj. Babović, D. Srejić, *Umetnost Lepenskog Vira*, Belgrade, 1983.

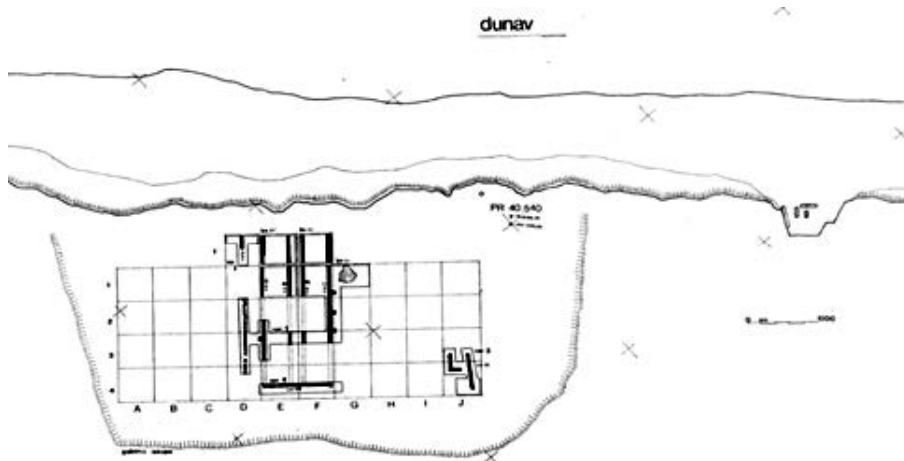
- Davidescu 1980 - M. Davidescu, *Drobeta in secolele I-VII e. n.*, Craiova, 1980.
- Duperrex 1907 - E. Duperrex, *Podul lui Traian peste Dunare, lângă Turnu Severin*, Bucurest, 1907.
- Garašanin, Vasić 1980 - M. Garašanin, M. Vasić, „Trajanov most – Kastel Pontes”, in *Djerdapske sveske*, 1, V. Kondić ed., 1980, p. 7–24.
- Garašanin, Vasić 1987 - M. Garašanin, M. Vasić, „Castrum Pontes. Izveštaj o iskopavanjima u 1981 i 1982 Godi, in *Djerdapske sveske*, 4, V. Kondić ed., Belgrade, 1987, p. 71–85.
- Garašanin et alii 1984 - M. Garašanin, G. Marjanović-Vujović, M. Vasić, „Trajanov most Castrum Pontes”, in, *Djerdapske sveske*, 2, V. Kondić ed., Belgrade, 1984, p. 2–29.
- Gusić 1996 - S. Gusić, „Traian’s bridge. A contribution towards its Reconstruction”, in *Roman limes on the middle and lower Danube*, P. Petrović ed., Belgrade, 1996, p. 259–261.
- Karović 1996 - G. Karović, „The possibilities of underwater archaeological research in the Iron Gate area”, in *Roman limes on the middle and lower Danube*, P. Petrović ed., Belgrade, 1996, p. 265–268.
- Karović, Vučković 2007/2008 - G. Karović, D. Vučković, „Trajan’s bridge over the Danube. Complex underwater archaeological and geophysical investigations”, in *Skyllis*, 8, 2007–2008, p. 86–89.
- Nemțeanu 2011 - R. Nemțeanu, Trajan’s bridge at Drobeta-Turnu Severin built by the architect Apollodorus, in *Caete ARA*, 2, 2011, p. 113–126.
- Popović – Vukmanović 1986 - P. Popović – M. Vukmanović, „Arheološka istraživanja na lokalitetu Livade kod Male Vrbice”, in”, in *Djerdapske sveske*, 3, V. Kondić ed., 1986, p. 14–27.
- Radovanović 2000 - I. Radovanović, „Houses and burials at Lepenski Vir”, in *EJA* 3/3, 2000, 330–349.
- Srejskić 1969 - D. Srejskić, *Lepenski Vir*, Belgrade, 1969.
- Trbuhović 1986 - L. Trbuhović, „Kurvingrad. Izveštaj o arheološkim istraživanjima”, in *Djerdapske sveske*, 3, V. Kondić ed., 1986, p. 61–71.
- Tudor 1968a - D. Tudor, *Oltenia romana*, III ed., București, 1968.
- Tudor 1968b - D. Tudor, Orașe, țiguri și sate în Dacia romană, București, 1968.
- Tudor, Davidescu 1976 - D. Tudor – M. Davidescu, Portul roman de la – Drobeta, Drobeta 2, 1976, 40–46.
- Vasić 1991 - M. Vasić, „L’architecture à l’intérieur des camps romains des Portes de Fer au IVème et Vème siècle”, in *Roman frontier studies 1989. Proceedings of the 15th International Congress of Roman Frontier Studies*, M. J. Dobson, V. A. Maxfield eds., Canterbury, 2–10 september, 1989, Exeter, 1991, p. 308–310.
- Zahariade 1997 - M. Zahariade, „The Late Roman Drobeta. The cruciform building and the fort garrison in the 4th century A. D.”, in *ActaMN*, 34/1, 1997, p. 167–182.

Pl. I.

1

2

ARHEOLOGIE SUBACVATICĂ ÎN ROMÂNIA. COMPETENȚĂ, SIGURANȚĂ ȘI LEGALITATE ÎN SCUFUNDAREA ARHEOLOGICĂ

Laurențiu Marin DOBRE

Cuvinte cheie: arheologie subacvatică, competență, siguranță, legislație.

Keywords: underwater archaeology, competence, safety, legislation.

Arheologia subacvatică este o disciplină pendintă arheologiei generale având ca obiect căutarea, identificarea, recuperarea, studierea, conservarea, păstrarea și valorificarea științifică a vestigiilor istorice scufundate. În paralel cu acest obiectiv arheologia submersă promovează o accentuată politică de protejare a siturilor scufundate, până când exploatarea artefactelor va avea garanția unei valorificări exhaustive de către un personal calificat într-o manieră profesionistă și organizată.

În prezent, ne află în a doua etapă¹ a tinerei discipline, când forurile legislative, la recomandarea organizațiilor culturale, au înțeles importanța științifică și culturală a istoriei ascunse sub ape și au adoptat și aplicat acte normative privind protejarea, conservarea, cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural subacvatic.

Sub acest vector, în ultimile două decenii autoritățile internaționale și naționale² au luat măsuri de protejare a siturilor subacvatice și au demarat acțiuni de căutare, localizare și cartografiere a zonelor cu potențial, urmărind constituirea unei baze de date și o evidență care să faciliteze ocrotirea relicvelor imerse.

Originea arheologiei subacvatice își are rădăcinile prinse adânc în istorie. Dorința ființelor umane de a pătrunde în dimensiunea albastră și de a exploata

¹ Primii ani ai cercetărilor subacvatice s-au desfășurat în sensul „recuperării sub orice formă a vestigiilor scufundate”, fără o abordare elaborată a exploatării și interpretării științifice a sitului.

² Platforma continentală a litoralului românesc a Mării Negre a fost declarată „sit arheologic subacvatic” și clasată în Lista Monumentelor Istorice, cod L.M.I. CT-I-s-A-02561.

resursele acvatice și recupera bunurile scufundate s-a manifestat încă din Antichitate³. Acest deziderat devine realitate în secolul XIX, când, cu ajutorul aparatului de respirat⁴, omul cunoaște adâncurile apelor. Îmbunătățirea dispozitivelor de scufundare cu „regulator constând dintr-un etaj de detentă care va echipa un aparat scos pe piață în anul 1864”⁵ și lucrarea „La Pression barometrique” a francezului Paul Bert⁶ schimbă abordarea și optica în scufundare și pune bazele viitoarelor performanțe.

Geneza noi forme de cercetare are loc anii '50 (sec. XX), în Franța, când Jaques Yves Cousteau, ofițer de marina și Emile Gagnan, inginer dezvoltau aparatul de respirat sub apă, construind un dispozitiv⁷ care a sporit confortul plonjorilor și a permis prospectarea în detaliu a artefactelor⁸.

În România debutul arheologiei este legat de comandorul Constantin Scarlat, care după anul 1960 face primele descoperiri submarine la Mangalia și 2 Mai; ancure bizantine, romane, miceniene și heracleene⁹ și o bombardă ferată cu cercuri¹⁰. Investigațiile sale din teritoriul calatian aduc rezultate spectaculoase „Cea mai valoroasă descoperire o constituie epavele a două corăbii dintre care una se pare a avea o vechime de peste 2000 de ani”¹¹. Volumul mare de piese identificate de-a lungul timpului în acest perimetru l-a determinat pe reputatul scafandru să suțină că „în această zonă fundul mării este presărat cu nenumărate relicve ale istoriei”¹² (Pl. I/1).

Parcursul arheologiei subacvatice nu se limitează doar la cadrul marin și continuă în apele Dunării, unde Constantin Scarlat și echipa sa identifică epavele otomane Daba Sofi și Lutfi Gebil (sec. XIX).

Timp de peste 25 de ani, până în anii '80, ctitorul scafandrieriei autohtone a prospectat terenul submarin al țărmului nostru într-o colaborare activă cu arheologii epocii sale Radu Vulpe, Adrian Rădulescu, Mihai Irimia ș.a.

³ Primele informații cu privire la pătrunderea omului sub apă provin de la izvoare antice, care atestă activități submerse încă din Antichitate, de unde cunoaștem fapte ale unor scufundători în apnee. Herodot (VIII, 8) și Pansanias (X, 19.1) l-au amintit în lucrările lor pe scufundătorul grec *Skyllas*, care în timpul războaielor „medice” a scos din mare numeroase valori de pe corăbiile naufragiate ale regelui persan Xerxes.

⁴ Dispozitivul a permis staționarea sub apă un timp mai îndelungat și la adâncimi mari, cu o libertate de mișcare mai bună.

⁵ Degeratu *et alii* 2003, p. 4.

⁶ Paul Bert (1833 – 1886) este considerat fondatorul fiziologiei hiperbare, rezultatele experimentelor sale au stat la baza dezvoltării ulterioare a aeronauticii, construcției de tuneluri, scufundare etc.

⁷ Dispozitivul, detentor cu „debit la cerere” asigură o respirație sub apă similară celei terestre, prin aspirarea gazului respirator pe cale bucală cu un efort minim.

⁸ Epavele din rada portului Mahdia – Tunisia (1948) și primele excavații din zona marină a Marsiliei – Franța (1952).

⁹ Scarlat 1973, p. 537.

¹⁰ *Ibidem*, p. 540.

¹¹ Scarlat 1971, p. 46.

¹² *Arheologie submarină la Mangalia*, Dobrogea Nouă, Anul XX, nr. 5957, 8 septembrie 1968.

Perioada postdecembristă este marcată de un regres general care se propagă și în cercetarea științifică unde inhibă și arheologia subacvatică. În ciuda acestor vicisitudini, grație Muzeului de Arheologie Callatis Mangalia, investigațiile submerse sunt resuscitate printr-o colaborare româno-italiană, și între anii 1994 – 1998 au loc mai multe determinări în zona calatiană scufundată. Proiectul „Callatisul scufundat”, dezvoltat în anul 2007 de Muzeul de Arheologie Callatis și Primăria Municipiului Mangalia, reunește Centrul de Scafandri Carpatice din București și Octoplus Maritime Archeological Research Association din Budapesta, care realizează în același perimetru prospecțiuni submarine cu scopul impostării unui șantier arheologic. Între anii 2014 – 2015, colaborarea româno-bulgară concretizată în proiectul HERAS (Submarine Archeological Heritage of the Western Black Sea Shelf) efectuează o evaluare de teren în zona submarină dintre Constanța și Kaliakra. În anul 2016, în Marea Neagră, este descoperită de către reprezentanții Societății de arheologie subacvatică din Bavaria (Bavarian Society for Underwaterarchaelogy – BSfU) epava unei nave datând din secolul al II-lea.

După anul 1989 un rol notabil în identificarea vestigiilor imerse l-au jucat scafandrii amatori și unitățile de scufundare de agrement, care au făcut importante descoperiri de artefacte și epave¹³.

Arheologia subacvatică implică o coalescență a două profesii radical diferite, scafandreria și arheologia; scufundarea într-o legătură directă cu raportul pregătire fizică și starea de sănătate a individului și arheologia care presupune o instruire de specialitate, ambele indispensabile lucrului științific sub apă. Un binom profesional scufundare/cercetare care trebuie dezvoltat echilibrat pe cele două planuri performanță fizică/performanță științifică.

Astăzi, lăsând în urmă perioada boemă de debut a scufundărilor rocambolești și prospecțiunilor empirice, cercetările arheologice subacvatice, prin prisma celor două profesii, trebuie să respecte minimum de reguli, standarde și norme impuse de activitatea științifică și de scufundare.

În țara noastră, conform principiului protejării patrimoniului arheologic „Cercetarea arheologică se realizează [...] de către personalul de specialitate atestat și înregistrat în Registrul arheologilor, conform prevederilor Regulamentului săpăturilor arheologice din România, precum și cu respectarea normelor privind standardele și procedurile arheologice și în acord cu principiile Codului Deontologic al Arheologilor din România”¹⁴

¹³ Epava de la Eforie Sud (2006), submarinul sovietic *SHCH 213* (2008), Distrugătorul *Moskva* (2010), epave de lemn de la Sulina (2015).

¹⁴ OG 43/2000 privind protecția patrimoniului arheologic și declararea unor situri ca zone de interes național. art. 3.

Metodologia privind atestarea personalului de specialitate din domeniul cercetării arheologice și înscrierea sa în Registrul arheologilor, aprobată prin – Ordinul Ministrului Culturii nr. 2494/26 august 2010.

Activitățile de scufundare efectuate cu scafandri, trebuie să se execute cu respectarea Normelor privind pregătirea, organizarea și protecției muncii în activitatea de scufundare, aprobate prin Ordinul Comun 364/M29/1995 al ministrului muncii și protecției sociale și al ministrului Apărării Naționale și Regulamentul de desfășurare a operațiunilor de scafandrierie, în porturi și apele naționale navigabile ale României, emis de Ministerul Transporturilor, publicat în Monitorul Oficial, Partea I nr. 749/06 noiembrie 2008.

Explorarea arheologică subacvatică este reglementată prin Legea nr. 99/2007 privind acceptarea Convenției asupra protecției patrimoniului cultural subacvatic¹⁵.

Plecând de la acest din urmă act normativ constatăm că intervențiile asupra siturilor și bunurilor de patrimoniu cultural subacvatic sunt strict ordonate și realizate doar de specialiști pregătiți în domeniul arheologiei subacvatice¹⁶. Specialist calificat în domeniul arheologiei subacvatice reprezintă un nivel de pregătire profesională care permite arheologului să desfășoare activități științifice de calitate în mediul acvatic precum asistare, participare, supraveghere și coordonare în cadrul șantierului. Condiția *sine qua non* pentru dobândirea calificării în această disciplină este dovada aptitudinilor pentru plonjare de nivel basic (open water¹⁷, clasa I¹⁸, categoria III¹⁹) materializată prin brevet sau licență de scufundare recunoscut internațional.

Acoperirea acestei cerințe indispensabile deschide arheologului posibilitatea parcurgerii succesiv a etapelor preparatoare pentru atingerea nivelului maxim de

---

Regulamentul de Săpătură Arheologică din România, aprobat prin Ordinul Ministrului Culturii nr. 2071/30 iunie 2000.

Standarde și Proceduri Arheologice aprobat prin Ordinul Ministrului Culturii nr. 2392/06 septembrie 2004.

Codul Deontologic al Arheologilor din România, aprobat de Comisia Națională de Arheologie, la 24 mai 2000, Deva.

¹⁵ *Convenția privind protecția patrimoniului cultural subacvatic*, a fost adoptată la a XXXI-a Sesiune a Conferinței Generale UNESCO, între 15 octombrie – 3 noiembrie 2001, la Paris – Franța. Are în vedere, așa cum rezultă din motivare, documentele emise în anii 1970 și 1972 cu privire la protejarea bunurilor culturale și patrimoniului mondial, Convenția ONU asupra dreptului mării din 10 decembrie 1982, precum și convingerea interesului crescut și aprecierea publicului față de patrimoniul cultural subacvatic în paralel cu dorința specialiștilor pentru îndeplinirea actului științific.

¹⁶ *Legea nr. 99/2007 privind acceptarea Convenției asupra protecției patrimoniului cultural subacvatic*, Norma 22. „Intervențiile asupra patrimoniului cultural subacvatic nu pot fi realizate decât sub conducerea și controlul și în prezența în mod regulat a unui *specialist calificat în domeniul arheologiei subacvatice*, având competența științifică corespunzătoare naturii proiectului”.

¹⁷ Standarde europene referitoare la brevetarea scafandrilor sportivi și amatori.

¹⁸ Nivel minim de brevetare în scafandrierie recunoscut de CMAS – Confederation Mondiale des Activites Sousaquatiques, clasificare regăsită în legislația franceză, *Decret n° 90-277 du mars 1990 relatif la protection des travailleurs intervenant en milieu hyperbare*.

¹⁹ Nivel minim de brevetare în scafandrierie recunoscut în România, conform *Normelor privind pregătirea, organizarea și protecția muncii în activitatea de scafandrierie* – NPPOPMA.

pregătire. Din această perspectivă se profilează o ierarhizare profesională bine definită asemeni arheologiei terestre²⁰. Obținerea primului nivel de pregătire constă în absolvirea unui curs de inițiere la finalul căruia scafandrul trebuie să știe ce să facă în cazul descoperirii unui bun cultural și să evolueze într-un sit arheologic, fără riscuri pentru el și vestigii (Pl. I/2).

În prezent pe plan mondial există mai multe tipuri de formare în domeniul arheologiei subacvatice. Pe continentul european asociațiile de brevetare a scafandrilor, în colaborare sau parteneriat cu instituții de arheologie, practică două forme de pregătire diferite. Astfel, asociațiile NAUI²¹, PADI²², CEDIP²³ organizează cursuri de specializare în arheologie subacvatică atestând două categorii de scafandri: prima categorie cunoscută ca *basic archeology* (notat cu o stea), accesibilă tuturor scafandrilor interesați; a doua categorie, *advance archeology* (notat cu două stele) este destinată doar plonjorilor cu studii superioare în domeniul istorie/arheologie. Un sistem mai elaborat de instruire este promovat de Federation Francaise d'Etudes et de Sport Sous-Marine – FFESSM. Pregătirea scafandrilor arheologi este structurată pe trei nivele, încheierea celei de a treia etape de calificare atestă capacitatea plonjorului arheolog de a organiza și recruta echipa de lucru, de a coordona activitatea arheologică și tehnică pe șantier și de a întocmi raportul științific. Ambele sisteme de pregătire includ programe pentru formarea de instructori sau monitori în acest segment. Pentru a oferi o garanție a competenței în domeniu, formatorii sunt obligați să aibe o activitate științifică și de cercetare arheologică subacvatică activă și regulată.

Indiferent de natura intervențiilor științifice sub apă evaluare de teren sau săpătură arheologică (sondare, sistematică, preventivă, salvare), activitățile se vor desfășura în acord cu actele normative în vigoare și procedurile arheologice. „Evaluarea de teren/săpătura arheologică va asigura respectarea întregii legislații aflate în vigoare în momentul elaborării ei. Cunoașterea legislației este principala răspundere a elaboratorului proiectului și tot el este cel care trebuie să asigure respectarea tuturor normelor juridice în vigoare.”²⁴

La întocmirea proiectului și încheierea contractului arheologul care conduce colectivul de cercetare (format din arheologi și personal auxiliar²⁵) va avea în

²⁰ *Metodologia privind atestarea personalului de specialitate din domeniul cercetării arheologice și înscrierea sa în Registrul arheologilor*: art. 2 „atestarea persoanelor de specialitate și înregistrarea acestora în Registru se face pentru următoarele categorii: *arheolog debutant, arheolog specialist și arheolog expert*”.

²¹ National Association of Underwater Instructors.

²² Professional Association of Diving Instructors.

²³ European Committee of Professional Diving instructors.

²⁴ Standarde și Proceduri Arheologice în România, Evaluarea de teren/Săpătura arheologică – Introducere 1.3.

²⁵ OG 43/2000 *privind protecția patrimoniului arheologic și declararea unor situri ca zone de interes național*: art. 6, alin. 1 „pentru efectuarea săpăturilor impuse de cercetarea arheologică se folosește personal necalificat, angajat prin convenție încheiată între instituția angajatoare și

vedere la stabilirea termenelor și condițiilor modul de organizare și desfășurare a activităților de scufundare analizate pentru fiecare situație concretă în parte, posibilitățile tehnice ale echipamentelor și instalațiilor din dotare, nivelul de pregătire al personalului, condițiile hidrometeorologice, adâncimea scufundării, tipul sitului asupra căruia se intervine cu particularitățile fiecăruia, caracteristicile florei, faunei și vizibilității din zona de intervenție, formele și mijloacele asistenței medicale în caz de accidente, toate aceste aspecte cu scopul garantării unei activități sigure sub apă și fără carențe juridice²⁶.

Trebuie menționat că potrivit Normele privind pregătirea organizarea și protecția muncii în activitatea de scufundare, colectivul de cercetare care lucrează în imersie este considerat „unitate”²⁷ și se supune regulamentelor în materie de scufundare.

Prin organizarea și desfășurarea activităților de scufundare arheologică se înțelege totalitatea măsurilor pe care conducătorii intervenției științifice, precum și alte persoane care conform funcțiilor pe care le îndeplinesc au atribuții de organizare a activității de scufundare le iau pentru:

- instruirea și pregătirea scafandrilor arheologi,
- asigurarea disciplinei în muncă,
- asigurarea și punerea în aplicare a măsurilor tehnice organizatorice, de securitatea muncii în activitatea de scufundare,
- asigurarea medicală a plonjorilor,
- prevenirea accidentelor de muncă sub apă,
- controlul și îndrumarea activităților de scufundare²⁸.

Din punct de vedere al siguranței personalului conducătorul proiectului/șantierului va urmări aplicarea și respectarea normelor de protecție și securității

---

lucrători...”, cu precizarea că în cazul șantierelor subacvatice până în 40 de metri adâncime, personalul necalificat, reprezintă scafandri cu un nivel minim de licență open water, clasa I sau categoria III.

²⁶ Standarde și Proceduri Arheologice în România, Evaluarea de teren/Săpătura arheologică – Principii Codul Deontologic al Arheologilor din România: „2.2 Arheologul care conduce o echipă de cercetare;

1. trebuie să asigure o echitabilă programare a efortului științific și fizic al membrilor echipei, 2. trebuie să recunoască drepturile angajaților și colegilor săi de a avea aspirații în problemele legate de carieră, *siguranța muncii* și să asigure șanse egale pentru angajare și perfecționare profesională; 2.3 Arheologul care conduce un colectiv de cercetare este răspunzător pentru încheierea unui contract, în limba română și sub jurisdicție română, ale cărui clauze: 1. *nu pun în pericol fizic sau juridic pe nici unul dintre membri echipei sale.*”

²⁷ Normele privind pregătirea organizarea și protecția muncii în activitatea de scufundare: art. 76 „În sensul prezentelor norme, prin „unitate” se înțelege agenții economci, autoritățile și instituțiile publice, organizațiile cooperatiste și orice persoane juridice și fizice din sectorul public, privat și cooperatist, inclusiv cu capital străin, care desfășoară activități pe teritoriul României”.

²⁸ Normele privind pregătirea organizarea și protecția muncii în activitatea de scufundare: art. 74 „Obligația și răspunderea pentru realizarea măsurilor de securitate a scafandrilor o au, potrivit atribuțiilor ce le revin, cei ce organizează și conduc nemijlocit scufundările”.

muncii în activitatea de scufundare²⁹. Întrucât scufundarea și lucru în imersie presupune o dotare cu agregate și echipamente specifice (mijloace de transport pe apă și sub apă, de producere a amestecului respirator, de săpat, de ridicat etc) personalul trebuie să fie instruit și să cunoască modul de utilizare și destinația tuturor dispozitivelor cu care intră în contact, atribuți ce revin coordonatorului colectivului de lucru³⁰ (Pl. II/1).

În ce privește mijlocul de transport pe apă, indiferent de tipul ambarcațiunii, minim un membru al echipei de lucru trebuie să cunoască și să execute manevrarea acesteia în mod calificat și recunoscut printr-un brevet atestat de autoritățile naționale sau internaționale³¹. Principalele atribuții ale conducătorului ambarcațiunii³² alături de abilitatea operării corecte și în siguranță este să cunoască bine regulile de navigație din sectorul în care se desfășoară activitatea și să aibe deprindere de lucru cu scafandri; modul de deplasare, ancorare, lansarea și recuperarea plonjorilor și bunurilor culturale (Pl. II/2).

Un aspect care nu trebuie omis este starea de sănătate a plonjorilor, ce este garantată de examinarea medicală de specialitate³³, care infirmă sau confirmă aptitudinea de scufundare pentru o perioadă de 12 luni.

²⁹ *Normele privind pregătirea organizarea și protecția muncii în activitatea de scufundare*: art. 1 „Normele privind pregătirea, organizarea și protecția muncii în activitatea de scufundare sunt elaborate în baza Hotărârii Guvernului nr. 350 din 20.07.1993 și se aplică pe întreg teritoriul național al României”.

³⁰ *Normele privind pregătirea organizarea și protecția muncii în activitatea de scufundare*: art. 3 „În baza prevederilor prezentelor norme, a documentațiilor tehnice și a condițiilor specifice, conducătorii (șefii) unităților și formațiunilor care au în subordine scafandri și au în dotare tehnică de scufundare întocmesc:

– instrucțiuni de exploatare pentru fiecare agregat, instalație, utilaj, dispozitiv ce se află în funcționare, în care se prevăd norme de tehnica securității muncii, în vederea asigurării condițiilor normale de muncă și de prevenirea accidentelor”; art. 75 „Conducătorii (șefii) care organizează și conduc nemijlocit activități de scufundare și lucru sub apă, sunt obligați să cunoască metodele, procedeele și echipamentul de scufundare, normele specific de tehnica securității muncii, tratamentul accidentelor de decompresie și lucrările ce trebuie executate sub apă”.

³¹ *Ordinul nr. 527/2016 pentru aprobarea Regulamentului privind cerințele minime de pregătire, precum și condițiile de obținere a certificatelor internaționale de conducător de ambarcațiune de agrement*.

³² Valabil în cazul în care conducătorul posedă brevet de „conducător ambarcațiuni de agrement”, nu este cazul personalului fluvial/maritim brevetat.

³³ *Ordinul nr. M78 din 22 august 2011 privind constituirea, organizarea și formarea Comisiei de expertiză medicală și Comisiei superioare de expertiză medicală din cadrul Centrului de Medicină Navală*: art. 1 „Comisia de expertiză medicală și Comisia superioară de expertiză medicală sunt organisme care au ca obiectiv expertizare din punct de vedere medical a persoanelor care își desfășoară activitatea în mediul hiperbar și/sau pe navele maritime ori fluviale; art. 2 „În sensul prezentului regulament, prin persoane care își desfășoară activitatea în mediul hiperbar și/sau pe navele maritime ori fluviale se înțelege cadrele militare în activitate, soldați și gradați voluntari, personal civil din cadrul Ministerului Apărării Naționale, precum și alte persoane care își desfășoară sau urmează să își desfășoare activitatea în mediul hiperbar și/sau pe navele maritime ori fluviale”.

De asemenea, trebuie verificat dacă scafandri și au păstrat categoria de scufundare, dacă „[...] în anul precedent a executat numărul minim de ore de scufundare în categoria pentru care acesta este pregătit.”³⁴

Înaintea fiecărei intrări în apă scafandri vor fi supuși unui control medical sumar³⁵ și reinstruiți cu privire la securitatea muncii³⁶.

Alături de aceste principale obligații și măsuri de protecție și siguranță a personalului, în funcție de specificul, caracteristicile și particularitățile șantierului/intervenției, pot fi aplicate și alte reguli și norme pentru securitatea muncii și lucrătorilor.

Într-o ierarhizare tipologică a obiectivelor arheologice subacvatice, epavele sunt cele mai numeroase situri scufundate comparativ cu siturile terestre scufundate, sanctuarele subacvatice (depozite rituale) și depozitele subacvatice fără caracter ritual. O analiză reflectată prin această prismă și raportată la condițiile geofizice ale vechilor itinerare navigabile, care nu s-au modificat semnificativ, reliefează faptul că majoritatea vestigiilor se află scufundate în actualele zone navigabile, canalizând investigațiile arheologice în perimetrele porturilor și apelor navigabile.

În acest context, Regulile de desfășurare a operațiunilor de scafandrierie în porturi și apele naționale navigabile ale României³⁷, act emis de Ministerul Transporturilor, publicat în Monitorul Oficial, Partea I nr. 749/06 noiembrie 2008, definesc operațiunile de scafandrierie în care pot fi încadrate acțiunile de prospectarea arheologică subacvatică – art. 2 lit. c) și f) „intervenție cu scafandri pentru ranfluare nave/epave”, respectiv „curățarea bazinelor portuare, recuperarea, obiectelor scufundate în bazine portuare sau pe căile navigabile.”

În sensul Regulilor impuse de Ministerul Transporturilor începerea lucrărilor este posibilă doar după obținerea permisului de lucru, eliberat de căpitănia portului în a cărei zonă de competență urmează să se desfășoare investigația arheologică. Documentația necesară eliberării permisului de lucru cuprinde între altele, prezentarea planului zonei și programului de lucru aprobat de administratorul zonei, condițiile în care se desfășoară activitatea, mijloacele și echipamentele

³⁴ *Normele privind pregătirea organizarea și protecției muncii în activitatea de scufundare*, art. 19.

³⁵ *Normele privind pregătirea organizarea și protecția muncii în activitatea de scufundare*: art. 31 „Înainte de executarea oricărei scufundări unitare până la 40 de metri adâncime, scafandri sunt supuși unui control clinic sumar, verificarea pulsului, tensiunii arteriale și temperaturii...”.

³⁶ *Normele privind pregătirea organizarea și protecția muncii în activitatea de scufundare*: art. 76 „Înainte de fiecare scufundare, se vor prelucra scafandrilor, timp de o jumătate de oră, normele specifice de protecția muncii aplicabile în lucrările mai mari decât presiunea atmosferică, în funcție de activitatea ce trebuie îndeplinită”.

³⁷ *Ordonanța nr. 2 din 28 august 1997 privind navigația civilă*: art. 5 „Apele naționale navigabile ale României sunt formate din marea teritorială și apele interioare navigabile [...]

a) fluviile, râurile, canalele, și lacurile situate în interiorul României, pe porțiunile navigabile;

b) apele navigabile de frontieră, de la malul românesc până la linia de frontieră;

c) apele maritime considerate, potrivit legii, ape interioare (vezi *Legea 17/1990 privind regimul juridic ale apelor maritime interioare, al mării teritoriale și al zonei contigue ale României*, art. 4)”

folosite, modul și mijloacele de semnalizare ale perimetrului unde se acționează, persoana responsabilă cu coordonarea activităților de scufundare, mijloacele de comunicație folosite pentru legătura cu căpitania portului și cu navele din zonă.

Obligațiile care revin în aceste situații prevăd respectarea regulilor privind siguranța navigației, semnalizarea ariei de lucru (Pl. II/3) conform prevederilor legale³⁸, respectarea normelor de securitate a muncii s.a.

La finalizarea lucrărilor se va depune la căpitania portului un raport detaliat privind evoluția și rezultatele lucrărilor.

Prezentul material pune în discuție doar activitatea de scufundare arheologică, considerând completă și valabilă documentația emisă de Ministerul Culturii cu privire la derularea actului științific (autorizații de cercetare și utilizare detectoare de metale)³⁹.

Analizând împrejurările în care se practică arheologia subacvatică, respectarea celor trei condiții competență, siguranță, legalitate asigură securitatea vieții și integrității fizice a personalului, precum și protejarea, valorificarea și conservarea bunurilor culturale mobile și imobile subacvatice.

Așa cum au fost expuse mai sus prevederile legale din spectrul arheologiei și scafandrieriei, demonstrează că la această dată, atât activitatea științifică, cât și cea tehnică sunt bine definite în arhitectura normativă internațională și națională și că preocuparea pentru izvoarele istorice subacvatice plutește deasupra intereselor economice, politice, sociale și militare. Examinarea dinamicii arheologiei subacvatice românești ne arată că am fost prezenți la debutul cercetărilor subacvatice, iar tehnic și tehnologic ne-am aliniat nivelului mondial „cum ar fi Statele Unite ale Americii, Franța, Germania, Anglia și Japonia, precum și alte țări cu tradiție în domeniul cercetărilor hierbare printre care și România”⁴⁰, însă, politica de izolare a statului socialist/comunist, lipsa colaborărilor și schimbărilor de experiență în domeniu au diminuat interesul în această direcție și au obstrucționat evoluția arheologiei submerse în țara noastră. Specificul cercetărilor în perioada comunistă a fost în spiritul epocii de început a arheologiei subacvatice „recuperarea sub orice formă a artefactelor scufundate” manifestat într-

³⁸ *Normele privind pregătirea organizarea și protecția muncii în activitatea de scufundare*: art. 76 „pentru scufundări ce se execută în porturi, pe fluvii și canale de navigație cu circulație intensă de nave și ambarcațiuni, se delimitează zonele de lucru cu balize și indicatoare și se cere organelor competente restricții cu privire la traficul de navigație. Lucrul scafandrilor în apă este semnalat prin pavilioane ale Codului Internațional de Semnale, prin lumini și semnale acustice, precum și prin comunicații directe (radiotelefon, megafon, sirena)”.

³⁹ OG 43/2000 privind protecția patrimoniului arheologic și declararea unor situri ca zone de interes național, art. 5, alin. 9) „cercetările arheologice se efectuează numai pe baza autorizației emise de Ministerul Culturii și Cultelor și în conformitate cu aceasta, în condițiile prezentei ordonanțe; alin. 13) accesul cu detectoare de metal și utilizarea lor în situri arheologice, în zonele de interes arheologic prioritar și în toate zonele cu patrimoniu arheologic reperat sunt permise numai pe baza autorizării prealabile emise de Ministerul Culturii și Cultelor”.

⁴⁰ Degeratu et alii 2003, p. 7.

o formă empirică și cu un caracter pernicios. Lipsa unui cadru legal sau a unor norme care să ordoneze activitatea științifică sub apă a permis păstrarea până târziu a acestei atitudini maligne.

Colaborarea arheologilor vremii cu pionerul scafandrieriei românești a urmărit și conștientizarea plonjorilor amatori/pasionați, că recoltarea artefactelor trebuie efectuată într-un mod calificat și profesionist; iată ce afirma arheologul Adrian Rădulescu, în august 1973, în articolul „Tomisul subacvatic” din revista Magazin: „Numai profanii pot crede că a aduce la suprafață un obiect arheologic înseamnă a face un serviciu științei. Înainte de a fi scos trebuie cercetat metodic locul, trebuie fotografiat din diferite unghiuri, trebuie măsurată distanța până la diferite repere, indicat pe hartă, etc. Altfel, văduvită de competența științei, aducerea la suprafață a unui obiect pe care marea l-a păstrat și l-a conservat ca un custode mii de ani e o profanare a trecutului istoric”.

Degringolada politică din anii '90, care a contaminat și sectorul cultural-științific, a afectat și arheologia subacvatică, care a fost abandonată de o mare parte a oamenilor de știință. Resuscitată sporadic de pasionați (Muzeul de Arheologie Callatis Mangalia) cercetarea submersă a trecut în extrema opusă a pseudoarheologilor, care au preluat inițiativa și au perpetuat timp de aproape două decenii același mod primar și empiric de investigare arheologică.

În situația nou creată *competența* profesional-științifică nu a fost un criteriu, *legalitatea* acțiunilor de căutare și a incursiunilor de identificare a siturilor a fost ignorată, *siguranța* scufundării protagoniștilor s-a rezumat la experiența profesională a fiecărui plonjor, iar *ocrotirea* și *valorificarea* bunurilor a fost privită din perspectiva arheologilor de ocazie, care au considerat prioritar recuperarea vestigiilor.

Instalarea stabilității politice după anii 2000, intrarea României în Uniunea Europeană și adoptarea standardelor și directivelor europene, precum și reactualizarea cadrului legislativ din sfera patrimoniului cultural național, au reășezat arheologia subacvatică și a reanimat interesul specialiștilor pasionați, printr-o structură normativă care sprijină dezvoltarea de prospecțiuni organizate și în siguranță. Lipsa suportului material, financiar și a personalului calificat autohton îngrădesc, însă, în continuare, activitatea în domeniu și inițiativele în cercetarea arheologică subacvatică din România.

Cauza absenței specialiștilor scafandri/arheolog trebuie căutată adânc, încă de la prima etapă a formării acestora, respectiv în instituțiile de învățământ universitar, unde arheologia este predată din perspectiva cercetării terestre, iar arheologia subacvatică este atinsă tangențial. Această abordare unidirecțională este de imputat centrelor universitare/facultăților de profil cu tradiție, dar și celor din proximitatea litoralului, unde arheologia submersă a devenit o necesitate.

O tendință similară, neconstructivă o afișează și instituțiile de cercetare, care sub diferite pretexte mai mult sau mai puțin pertinente limitează pregătirea profesională a personalului cu oportunități în cercetare subacvatică. Aspectul cel

mai des invocat este de natură financiară, care nu permite susținerea unor cursuri de specialitate de lungă durată sau participarea la schimburi de experiență în domeniu. În aceeași măsură aceste unități acuză și lipsa de interes a specialiștilor, care susțin că posibilitățile de cercetare efectivă sunt raportate la condițiile hidro-meteorologice, precum și dependența de o tehnică, care, în prezent, este uzată fizic și moral sau nu există.

Un alt impediment în calea asigurării condițiilor optime menite să sprijine încheierea și dezvoltarea arheologiei subacvatice îl constituie poziția și Ministerului Culturii, care nu s-a exprimat niciodată în mod concret și categoric cu privire la situl arheologic submarin și la intervențiile subacvatice.

Soluțiile, cum era și firesc, vin tot din sfera oamenilor de știință și factorilor de decizie. Consultați pe marginea acestei teme, cu diferite ocazii, arheologii și reprezentanții Ministerului Culturii au declarat că este necesar susținerea acestei forme de cercetare arheologică chiar și prin implicarea asociațiilor, fundațiilor, O.N.G.-urilor, investițiilor private sau prin accesarea fondurilor europene sau altor surse.

UNDERWATER ARCHEOLOGY IN ROMANIA. COMPETENCE, SAFETY AND LEGALITY IN THE ARCHAEOLOGICAL DIVING

(Abstract)

Underwater archeology involves a coalescence of two radically different professions, diving and archeology; immersion in a direct connection with the ratio of physical training and the state of health of the individual and archeology that requires specialized training, both indispensable to scientific work underwater. A professional diving / research binom that needs to be balanced on both physical performance / scientific performance plans

The present article presents the legislative provisions regarding the underwater archaeological research, as well as the rules that must be observed by the staff performing the sinking.

Explicația planșelor/Explanation of the plates

- Pl. I. 1. Constantin Scarlat recuperând vestigii elenistice (<http://lnr-mangalia.ro/wp-content/uploads/2010/05/image001.jpg>), 2. Scafandru echipat corespunzător / Pl. I. 1. Constantin Scarlat recovering Hellenistic vestiges (<http://lnr-mangalia.ro/wp-content/uploads/2010/05/image001.jpg>), 2. Well equipped diving gear.
- Pl. II. 1. Ambarcațiune specială pentru scufundare-cercetare (<http://attitudeplongee.free.fr/photos/tmp/station-gonfflage.jpg>), 2. Compresor aer utilizat în cercetările arheologice subacvatice (<http://www.dune-world.com/wp-content/uploads/2015/06/bateau-Atlantis-plongee.jpg>), 3. Baliză de semnalizare (<http://www.dive-shop.ro/65328/baliza-seac-textile.jpg>) / Pl. II. 1. Special diving-research boat (<http://attitudeplongee.free.fr/photos/tmp/station-gonfflage.jpg>), 2. Air compressor used in

underwater archaeological research (<http://www.dune-world.com/wp-content/uploads/2015/06/bateau-Atlantis-plongee.jpg>, 3. Signaling balloon <http://www.dive-shop.ro/65328/baliza-seac-textile.jpg>.

Bibliografie / Bibliography

- Scarlat 1973 – C. Scarlat, *Portul Antic Callatis*, în *ActaMN*, 1973, p. 529–540.
Degeratu et alii 2003 – M. Degeratu, P. Aron, Șt. Georgescu, *Aparate de respirat sub apă*, București, 2003.

1

2

Pl. I.

1

2

3

Pl. II.

MORMINTE DE COPII DIN ORIZONTUL FUNERAR DE TIP SUD-DUNĂREAN 2 DE PE TERITORIUL BANATULUI (SECOLELE XI-XIII)

Silviu OȚA

Cuvinte cheie: copii, mormânt, podoabe, practici funerare

Keywords: children, grave, adornments, funerary practices

Pe teritoriul Banatului istoric au fost cercetate un număr important de necropole, care pe baza inventarului funerar și a caracteristicilor de depunere în groapă a defuncților pot fi atribuite unui orizont funerar aparte, anume de tip sud-dunărean.¹ Când spun acest lucru, mă refer la influențele culturii materiale, dar și ale unora de natură spirituală, și nu vorbesc despre un etnic anume. La nivel funerar, el este sesizabil la câteva zeci de ani după cucerirea de către împăratul bizantin Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976–1025) a ultimelor resturi ale celui dintâi Țarat Bulgar, în anul 1014.² Printre ultimele teritorii pierdute de bulgari sunt cele de la nordul Dunării, aflate în partea estică a Banatului istoric.³

Înfrângerea țarului Samuel (997–1014), și extinderea graniței bizantine până în aceste regiuni, a dus în mod inevitabil, printre altele, și la influențe notabile asupra utilizării unor piese de podoabă diferite de cele utilizate până în acel moment. Influența Imperiului asupra modei, dar și asupra unor practici funerare,⁴ poate fi observată din punct de vedere cronologic începând din estul Peninsulei Balcanice până în vestul său, pe măsură ce arealul balcanic a fost readus în vechile granițe în timpul așa numitei reconquista bizantine.

¹ Oța 2005, p. 171–215. Este vorba de orizontul funerar de tip sud-dunărean-2, diferit prin tipurile de podoabe și accesorii vestimentare de orizontul funerar sud-dunărean-1, care cronologic a durat din veacul al IX-lea până la începutul celui de al XI-lea. Din punct de vedere teritorial, cel datat în cursul secolului al XI-lea până în veacul al XIII-lea se suprapune parțial celui precedent.

² Brezeanu 1981, p. 109.

³ Oța 2015b, p. 526–527.

⁴ În momentul în care Imperiul Bizantin a recucerit vechile teritorii, acesta a preluat și populațiile stabilite acolo după anul 602, care aveau propriile practici funerare, mai mult sau mai puțin influențate de creștinism, sau cu reminiscențe păgâne.

În Banat, necropole care au în principal podoabe de tradiție bizantină specifice modei secolelor XI-XIII, se concentrează în partea de sud și de est a regiunii (Vojlovica-Humka Azotara,⁵ Pančevo,⁶ Omolicea,⁷ Kovin,⁸ Duplijaja,⁹ Banatska Palanka,¹⁰ Nicolint-Râpa Galbenă,¹¹ Moldova Veche-Rât,¹² Malul Dunării,¹³ Ogașul cu Spini,¹⁴ Pojejena-Hotarul cu Șușca,¹⁵ Ilidia-Cetate¹⁶ și probabil Funii,¹⁷ Caransebeș-Centru¹⁸ și Măhala,¹⁹ Piatra Ilișovei,²⁰ Cuptoare-Sfogeia,²¹ Șopotu

⁵ Stanojev 1989, p. 39, fig. 205, p. 40, 41, 42, fig. 206–212, 215; Oța 2014a, p. 47, 49, 50, 61, 62, 63, 64, 66, 73, 78, 79, 80, 82, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 116, 124, 133, 138, 160, 188, 189, 191, 203.

⁶ Stanojev 1989, p. 89, 90, fig. 490–493; Kovács 1991, p. 411; Oța 2008, p. 274, pl. 97/7–10; Oța 2014a, p. 133, 300, pl. 72/6, 7.

⁷ Djordjević, Djordjević, Radičević 2006, p. 159–166; Djordjević, Djordjević, Radičević 2007, p. 187–192; Oța 2014a, p. 46, 47, 50, 63, 64, 65, 70, 71, 102, 105, 107, 124, 125, 127, 128, 134, 147, 167, 168.

⁸ Radičević 2009, p. 385; Oța 2015b, p. 529.

⁹ Radičević 2009, p. 385, 387, fig. 3/1; Aralica 2012, p. 12–13; Oța 2015b, p. 529.

¹⁰ Mesterházy 1990, p. 98, 106, 8. ábra; Oța 2014b, p. 392; Oța 2015b, p. 529.

¹¹ Radu, Teicu 2003a, p. 212–213; Radu, Teicu 2003b, p. 309–322.

¹² Uzum 1979, p. 225–254; Teicu 1982, p. 276; Teicu 1993, p. 238, 239, 258; Teicu 1998, p. 127, 147; Luca 2005, p. 247; Oța 2005, p. 171; Oța 2006b, p. 229; Oța 2006c, p. 241, 247; Oța 2007 b, p. 364, 374; Oța 2007 c, p. 33; Oța 2008, p. 267; Oța 2012, p. 124; Oța 2014a, p. 8, 47, 188, 191.

¹³ Gohl 1914, p. 17; Sabău 1958, p. 290; F.É.K. 1962, p. 54; Oța 2005, p. 171, 174, 184, 190, 196, 203, 207; Oța 2006b, p. 229, 235; Oța 2006c, p. 242, 250; Oța 2007 b, p. 364, 369, 374–377, 381, 387; Oța 2007 c, p. 33; Oța 2008, p. 266; Oța 2010a, p. 415; Oța 2012, p. 124, 125; Oța 2014a, p. 2, 46, 85, 88, 90, 99, 103, 105, 107, 137, 163, 167, 188, 191.

¹⁴ Teicu, Bozu 1982, p. 393–395; Mărghitan 1985, p. 92; Luca 2005, p. 252; Oța 2005, p. 171, 174, 175, 197; Oța 2006b, p. 229, 235, 247; Oța 2007 b, p. 364, 367, 374, 376, 403, pl. 8/1; Oța 2007 c, p. 33; Oța 2008, p. 266–267, pl. 89/1; Oța 2012, p. 124, 126, 127; Oța 2014a, p. 8, 46, 47, 50, 105, 128, 129, 188, 293, pl. 65/3.

¹⁵ Oța 2015b, p. 535.

¹⁶ Uzum, Lazarovici 1971, p. 160; Matei, Uzum 1972, p. 555–559; Teicu 1982, p. 264, 265, 266, 267, 269, 273, 276; Mărghitan 1985, p. 73–74; Teicu 1987, p. 320, 327; Uzum 1989, p. 41, fig. 7, 8, 9/a, c, d, p. 42; Teicu 1993, p. 229, 237, 243, 248, 258, 272; Bejan 1995, p. 139; Teicu 1998, p. 131, 134, 140, 144, 147, 171, 175, 185, 186; Velter 2002, p. 420; Oța 1998, p. 115, 116; Oța 2007 b, p. 365, 368, 373, 375, 386; Oța 2007–2008, p. 270, 278, 284, 286, 288, 291, 294; Oța 2008, p. 253–255, pl. 80/3–5.

¹⁷ Teicu 1987, p. 320, 333; Teicu 1998, p. 127, 134, 147; Oța 2006b, p. 230; Oța 2007 b, p. 368, 369; Oța 2014b, p. 392, 406, pl. 1/14.

¹⁸ Bona 1993, p. 93; Oța 2006a, p. 253; Oța 2008, p. 223.

¹⁹ Iaroslavschi 1975, p. 355–363; Teicu 1998, p. 125; Luca 2005, p. 67; Oța 2005, p. 171, 174–175, 179, 181, 199, 207; Oța 2006b, p. 229, 234, 247; Oța 2006c, p. 242; Oța 2007 b, p. 365, 367, 369, 374, 376, 396, pl. 1/3; Oța 2007 c, p. 33; Oța 2008, p. 223, pl. 53/4; Oța 2014a, p. 134, 275, pl. 47/5.

²⁰ Teicu 2009, p. 70, pl. 20/5, p. 178; Oța 2014a, p. 11, 48, 107.

²¹ Teicu 1982, p. 267, 273; Uzum 1987, p. 281–312; Teicu 1993, p. 231–235, 242–248, 260–261, 264, 266, 268, 269, 270; Teicu 1998, p. 125, 151, 157, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170; Luca 2005, p. 113; Oța 2005, p. 171, 174–176, 178–182, 184–185, 187–191, 193–206, 208–209, 215, fig. 1; Oța 2006b, p. 229, 233–235, 237, 240–248, 250, 269, pl. 1/3, 8, 9, 12, p. 270, pl. 2/A 1–2, B 2, 8; Oța 2007 a, p. 119–120, 133, 134, 135, 136, 141, 143, 144, 148, 150, fig. 1, fig. 2/tipul II, tipul III.1, 2; Oța 2007 b, p. 365, 367, 369, 373–377, 380, 382–387, 396, pl. 1/4–11, p. 397, pl. 2/1–9, p. 398, pl. 3/1–15, p. 399, pl. 4/1–10, p. 400, pl. 5/1–6, p. 401, pl. 6/1–8; Oța 2007 c, p. 33; Oța 2008, p. 230–235, pl. 55–60, 61/1–3; Teicu 2009; Oța 2014a, p. 8, 17, 47, 48, 49, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 235, 236, 240, 80, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106,

Vechi-Mârvilă,²² Gornea-Căunița de Sus,²³ Drencova,²⁴ Broșteni,²⁵ Svinița-Km. Fluvial 1004,²⁶ Obreja-Sat Bătrân,²⁷ Pescari-Malul Dunării,²⁸ Mehadia-Zidină²⁹). În mod izolat se mai surprind unele tendințe de a prelua fie și parțial moda bizantină³⁰ și implicit utilizarea podoabelor ei în practicile funerare, în câteva cimitire

107, 108, 113, 114, 116, 124, 125, 126, 128, 132, 134, 136, 137, 142, 167, 168, 169, 188, 189, 193, 195, 196, 203, 204, 205; Oța 2014b, p. 392, 393, 394, 395, 406, pl. 1/5–8, 10–12, p. 408, pl. 3/3–4.

²² Bălănescu 1991, p. 193, 204; Țeicu 1991, p. 307–310; Bălănescu 1993, p. 333–336; Țeicu 1993, p. 240–241, 242, 243–244, 246, 247, 248, 249, 250, 258–259, 263–264, 267, 269; Bejan 1995, p. 141; Luca 2005, p. 362; Oța 1998, p. 116, 117, 118, 123; Țeicu 2003 a, p. 23–60; Oța 2005, p. 171, 174–185, 187, 189–193, 195, 197–199, 201–202, 204–206, 208–209, 215, fig. 1; Oța 2006a, p. 251–252, 254–255, 258, 260–261, pl. II/16–22, pl. III/30–31; Oța 2006b, p. 229, 234–235, 237, 239–240, 243, 245, 247, 249–250, 269, pl. 1/1, 2, 4, 6, 7, 11, p. 270/A/5, 6; Oța 2006c, p. 242; Oța 2007 a, p. 121, 133, 134, 136, 141, 143, 144, 148, fig. 1; Oța 2007 b, p. 365, 367, 369, 374, 375, 376, 380–383, 386–388, 405, pl. 10/1–10, p. 406, pl. 11/1–16, p. 407, pl. 12/1–13; Oța 2007 c, p. 33; Oța 2007–2008, p. 269, 283, 284, 285, 286, 288, 290, 291, 292, 293, p. 302, pl. II/3, p. 303, pl. III/41–44; Oța 2008, p. 287–292, pl. 105–107; Oța 2010a, p. 406, 407, fig. 2/1, p. 408, fig. 2/4, p. 412, fig. 4/1–4, p. 413, fig. 5/1, p. 414, 415, 416, fig. 7/3, p. 417, 418, fig. 9.1, p. 420, fig. 10/1, p. 432; Oța 2013, p. 410, 413, 414, 422, 423, 424, 426, 427, 428, 429, pl. 1/7, p. 432, pl. 4/4–5; Oța 2014a, p. 7, 16, 47, 49, 50, 58, 59, 60, 61, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 76, 78, 79, 80, 81, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 113, 114, 117, 124, 132, 134, 164, 167, 169, 188, 198; Oța 2014b, p. 392, 393, 394, 406, pl. 1/1, 4, 13, p. 407, pl. 2/1; Oța 2015a, p. 345, 346, 347, 348, 352, pl. 1/1.

²³ Țeicu 1981, p. 495, 496, 500; Uzun 1981, p. 181–210; Țeicu 1982, p. 266–269, 273–274, 276; Lazarovici, Maxim, Țeicu, Oprinescu 1993, p. 295–319; Țeicu 1993, p. 235–236, 243, 245, 246, 258, 266, 269; Țeicu, Lazarovici 1996, p. 80–91, fig. 51, pl. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14; Oța 1998, p. 80–91, 116, 117, 118, 122, fig. 2; Țeicu 1998, p. 124, 126, 127, 134, 137, 138, 140, 147–149, 154, 155, 160, 165, 168, 170, 173; Luca 2005, p. 178; Oța 2007 b, p. 365, 367–369, 374–378, 380, 381, 384–387, 402, pl. 7/1–22, p. 403, pl. 8/2–5; Oța 2007 c, p. 33; Oța 2008, p. 245–248, pl. 75, 76/1–4; Oța 2010a, p. 408, 412, fig. 4/5–6, p. 46, fig. 7/1, p. 417, 418, 420, fig. 10/2, p. 421, fig. 12/1, p. 432; Oța 2012, p. 124, 125, 126, 127; Oța 2014a, p. 8, 47, 48, 50, 52, 53, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 78, 79, 80, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107; Oța 2014b, p. 392, 394; Oța 2015a, p. 346, 347, 348, 352, pl. 1/6–7.

²⁴ Țeicu 1993, p. 235; Țeicu 1998, p. 126; Luca 2005, p. 132; Oța 2005, p. 171, 174; Oța 2006b, p. 229, 234; Oța 2007 b, p. 365, 367, 374, 375; Oța 2007 c, p. 33; Oța 2008, p. 238; Oța 2014a, p. 8, 46, 188, 191.

²⁵ Velter 2002, p. 379; Oța 2008, p. 222; Oța 2014a, p. 1, 48, 188.

²⁶ Boroneanț 1985, p. 111–118; Oța 1998, p. 113, 115, 116, 123; Țeicu 1998, p. 128; Dumitriu 2001, p. 136, Taf. 97/9–11; Luca 2005, p. 355; Oța 2005, p. 171, 174–177, 179–180, 184, 198, 200, 202, 204–205, 207; Oța 2006b, p. 229, 246, 248, 270, pl. 2/A/7; Oța 2007 b, p. 365, 367, 369, 374, 377, 386, 404, pl. 9/1–3; Oța 2007 c, p. 33; Oța 2008, p. 281–282, pl. 100/4–6; Oța 2010a, p. 417, fig. 8/1, p. 420, fig. 10/3, p. 432; Oța 2012, p. 124, 125, 126, 127, 141, pl. 11/11; Oța 2014a, p. 8, 46, 49, 50, 52, 53, 57, 59, 63, 64, 65, 66, 68, 72, 77, 81, 100, 105, 106, 107, 135, 136, 164, 188, 191, 195, 302, pl. 74/17–18; Oța 2015a, p. 345, 347, 348, 352, pl. 1/2.

²⁷ Țeicu, Rancu 1997, p. 40–41, pl. XXIII; Țeicu *et alii* 2002, p. 219; Țeicu, Rancu 2003, p. 455–467, Țeicu 2003 b, p. 106–123; Luca 2005, p. 263; Oța 2006c, p. 240; Oța 2008, p. 271–272; Țeicu 2009, p. 26, 38, pl. 11/6–7; Oța 2014a, p. 133.

²⁸ Țeicu 1993, p. 239; Țeicu 1998, p. 147; Velter 2002, p. 445; Luca 2005, p. 104; Oța 2006b, p. 229, 235, 246; Oța 2007 b, p. 364, 365, 367, 374, 377; Oța 2007 c, p. 33; Oța 2008, p. 275; Oța 2010a, p. 415, 432; Oța 2012, p. 124, 125; Oța 2014a, p. 46, 105.

²⁹ Mulțumim pe această cale colegilor Călin Cosma și Nicolae Gudea pentru informații.

³⁰ Este posibil ca această influență să se fi manifestat în special la nivelul elitelor în zona de nord a

din nord, anume cel de la Cladova-Dealul Carierei,³¹ județul Arad. Situația este similară și în cimitirele din apropierea Tisei (Arača,³² Mokrin³³), sau la Botoș-Mlaka și Živančevića dolja,³⁴ și în Vojvodina (Bač-Bačka Palanka, Bogojovo-Biboja Ulica, Ruski Krstur, Bogojovo, Sombor, Senta-Paphalom și Farkas Tanya, Nosa-Hinga, Hajdukovo-Zadruga și Kővágó, Kelebija-Templomhegy),³⁵ precum și pe râul Sava, la Mačvanska Mitrovica.³⁶ Aici însă trebuie precizat că se observă mult mai pregnant relațiile comerciale cu sudul prin prisma podoabelor utilizate în practicile funerare, dar și unele influențe spirituale.

Din toate necropolele în discuție, doar în câteva au fost publicate morminte care au fost atribuite unor copii de vârste diferite. Numai pentru unul dintre cimitirele cercetate au fost studiate din punct de vedere antropologic scheletele pentru a vedea vârsta celor îngropați (Arača³⁷). Pentru restul, încă nu au fost publicate, și probabil nici nu s-au realizat până acum analize.

Stadiul cercetării

În acest moment se prezintă destul de deficitar, datorită situațiilor specifice de cercetare pentru fiecare sit. Fiind descoperite încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, aceste necropole au fost publicate diferit. Astfel, nu putem vorbi de o prezentare unitară a lor,³⁸ ele fiind săpate nu neapărat de arheologi specializați în arheologie funerară medievală,³⁹ ci și de către cei care studiau preistoria sau epoca romană. Pe de altă parte, un număr important de artefacte este posibil să se fi pierdut,⁴⁰ ca de altfel și o bună parte a documentației. Unele cimitire au fost

Banatului, și aceasta să fie o expresie a identității lor în raport cu restul populației comunității, iar în acest fel să se exprime și identitatea lor culturală, poate chiar etnică. Faptul că aceste coplexe funerare sunt izolate pe linia Mureșului, până în acest stadiu al cercetării, poate să însemne pe de o parte o relație comercială redusă cu spațiul sud-dunărean, iar pe de altă parte o influență a culturii materiale dinspre Pannonia mult mai puternică, venită din secolele precedente, anume X-XI.

³¹ Boroneant, Hurezan 1987, p. 67–84. Aici, datorită densității înmormântărilor, este posibil ca unele complexe funerare cu inventar balcanic să fi fost distruse în timpul săpării gropilor pentru înmormântarea altor indivizi.

³² Stanojev 2004, p. 35–75.

³³ Stanojev 1989, p. 58, fig. 297–300, 303–304.

³⁴ Stanojev 1989, p. 30, 31, fig. 163, 164, 166.

³⁵ Pentru necropolele din Vojvodina, se poate vedea Stanojev 1989 sau Oța 2015b, p. 525–553.

³⁶ Erčegović-Pavlović 1980.

³⁷ Este vorba de necropola de la Arača.

³⁸ Acestea au fost cercetate de către arheologi cu specializări diferite, în domeniul arheologiei preistorice sau greco-romane. Momentul la care au fost făcute cercetările, anume la începutul secolului XX, sau chiar la începutul secolului XXI, au dus la decalaje evidente și normale de înregistrare a săpăturilor.

³⁹ Probabil singurii arheologi medievști au fost Ilie Uzum și Dumitru Țicu în România și Dejan Radičević în Serbia.

⁴⁰ Mă refer în special la inventarele recuperate în timpul cercetărilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea.

distruse de diverse lucrări,⁴¹ altele au putut fi identificate doar pe baza podoabelor recuperate.⁴² Câteva nu au fost publicate cu planuri, deși aceasta ar fi fost o condiție esențială.⁴³ La aceasta se adaugă și cronologia lor diversă, unele având o durată de utilizare ceva mai lungă (Arača, Cuptoare-Sfocea), chiar până în veacurile XIV-XV. În aceste condiții, este foarte greu de departajat între cronologia complexelor funerare și a relației lor stratigrafice. Dacă la aceasta adăugăm și faptul că mormintele au văzut lumina tiparului doar selectiv, în special în funcție de inventarul conținut, ne putem face o imagine a situației publicării și a stadiului cercetării necropolelor de acest tip din Banat. Singurele încercări de sistematizare și ordonare ale acestor necropole și complexe funerare descoperite izolat (acestea din urmă este posibil să se datoreze modului de cercetare, anume doar mici sondaje) au fost realizate de către autorul acestui studiu.

Inițial, necropolele sau “grupurile de morminte”⁴⁴, au fost publicate în reviste locale (precum Banatica⁴⁵, Ziridava⁴⁶ sau SCEI Caransebeș⁴⁷). În puține cazuri, o parte a lor au apărut în volume de sinteză⁴⁸ și cataloage ale descoperirilor pentru un anumit segment istoric,⁴⁹ ori în monografii.⁵⁰ Arareori, au fost publicate și în culegeri de studii⁵¹ sau în reviste apărute în marile centre universitare.⁵² Abia în ultimii ani aceste necropole au intrat mai mult în atenția cercetării, fiind reluate o parte a lor în volume de sinteză,⁵³ studii ale diverselor tipuri de bijuterii descoperite pe teritoriul României,⁵⁴ Serbiei⁵⁵ sau chiar din întreaga Peninsulă Balcanică,⁵⁶

⁴¹ Ca de exemplu cel de la Moldova Veche-Rât.

⁴² Este vorba de cimitire precum cele de la Broșteni, Botoș-Mlaka și Živančevića dolja, Kovin (?), Mokrin, Banatska Palanka, Obreja-Sat Bătrân.

⁴³ Este vorba în special de cimitirul de la Cuptoare-Sfocea, care până în acest stadiu al cercetărilor pare a fi cel mai mare de acest tip din Banat.

⁴⁴ Utilizarea denumirii de “grupuri de morminte” este una artificială, în realitate fiind vorba cel mai probabil de părți de necropole rămase necercetate decât parțial sau în care s-au făcut doar sondaje.

⁴⁵ Este vorba de necropola de la Gornea-Căunița de Sus, Cuptoare-Sfocea, Caransebeș-Măhala în România și Duplijaja în Serbia.

⁴⁶ Cladova-Dealul Carierei.

⁴⁷ Ca de exemplu mormintele descoperite la Nicolinț-Râpa Gelbenă.

⁴⁸ În Serbia, au fost publicate în acest mod descoperirile de la Vojlovica-Humka Azotara, Pančevo, Botoș-Mlaka și Živančevića dolja și Mokrin.

⁴⁹ Moldova Veche-Malul Dunării (vezi Fehér, Éry, Kralovány 1962, p. 54).

⁵⁰ Arača (vezi Stanojev 2004).

⁵¹ Gornea-Căunița de Sus (Țeicu, Lazarovici 1996); Șopotu Vechi-Mârviță (Țeicu 2003, p. 23–60)

⁵² Omolica (publicată în două rapoarte de săpătură în revista GSAD 22 și 23 apărută la Belgrad). În România când au apărut în reviste din București, de regulă au fost fie rapoarte de săpătură, precum în cazul necropolelor de la Ilidia, fie sunt studii de sinteză dedicate unor situri arheologice (Ilidia), inventarul mormintelor fiind publicat selectiv.

⁵³ Oța 2008; Oța 2014a.

⁵⁴ Dumitriu 2001; Oța 2008 p. 81–128; Țeicu 2009; Oța 2010a, 2012.

⁵⁵ Stanojev 1989; Radičević, 2008, p. 197–212; Radičević 2009, p. 385–388; Bikić 2010.

⁵⁶ Jelovina 1976; Mesterházy 1994, 193–242; Maneva 1992; Petrinc 2009; Oța 2009a, p. 223–235; Oța et alii 2009, p. 65–82; Oța 2009b, p. 179–211; Oța 2010a, p. 403–433; Oța 2010b, p. 143–162;

ori în cataloage dedicate în special obiectelor de podoabă.⁵⁷ Pe ansamblu, trebuie remarcat efortul cercetătorilor din ultimii ani de a publica sau a republica vechi materiale arheologice, multe rămase inedite, care altfel ar fi fost pierdute sau uitate pentru încă un lung interval cronologic.

În România, pe teritoriul Banatului, au fost cercetate parțial un număr de 20 necropole. Doar una singură a fost cercetată integral, anume cea de la Șopotu Vechi Mârvilă.⁵⁸ Pe teritoriul fostei Iugoslavii, în Banat, au fost identificate zece necropole. În acest moment, doar una a fost cercetată și publicată integral, restul făcând obiectul unor săpături parțiale. În câteva situații, ele sunt încă în studiu, cercetările nefiind finalizate (de exemplu cimitirele de la Omolica⁵⁹ sau Duplijaja⁶⁰). Din câteva puncte au fost recuperate doar obiecte de podoabă, ceea ce sugerează foarte probabil că ele provin din necropole distruse parțial sau integral.

În acest stadiu al cercetării, pe baza inventarului și a practicilor funerare,⁶¹ am putut selecta un număr de 13 necropole (Cuptoare-Sfoge, Gornea-Căunița de Sus și Pod Păzăriște, Nicolinț-Râpa Galbenă, Svinița-Km. Fluvial 1004, Șopotu Vechi-Mârvilă, Ilidia-Cetate, Cladova-Dealul Carierei, Mehadia-Zidină, Pojejena-Nucet,⁶² Vojlovica-Humka Azotara, Caransebeș-Centru și Arača) care pot fi utilizate pentru prezenta analiză (Pl. 1). În total am inventariat un număr de 32 complexe funerare (Cuptoare-Sfoge: M. 128, 130–131, 232, 294, 312; Gornea-Căunița de Sus: M. 4, 5, 6, 10, 11, 15, 22, 16, 25, 26, 28, 32, 34, 51, 54, 58, 61; Svinița-Km. Fluvial 1004: M. 2, 5; Cladova-Dealul Carierei: M. 4; Șopotu Vechi-Mârvilă: M. 10; Arača: M. 1, 2, 8, 15, 16, 20, 40, 40b, 55, 70, 78, 82, 83, 90, 91, 94, 96, 98⁶³). O parte din acestea, în special cele fără inventar, ridică unele semne de întrebare asupra datării lor, ca urmare a faptului că necropolele în care au fost descoperite au avut o durată mai lungă de utilizare, anume până în cursul secolului al XIV-lea și chiar al XV-lea (Arača și Cuptoare-Sfoge). Câteva din mormintele de la Arača, pe baza inventarului fune-

Oța 2010c, p. 117–138; Oța 2011, p. 181–191+Pl. 1–10; Oța 2013, p. 409–436; Oța 2015a, p. 345–356; Oța 2015b, p. 525–553.

⁵⁷ Țeicu 2009.

⁵⁸ În total este vorba de 20 necropole care pe baza inventarului, în bună parte de origine balcanică, dar și a practicilor funerare, pot fi atribuite intervalului cronologic al secolelor XI–XIII.

⁵⁹ Djordjević, Djordjević, Radičević 2006, p. 159–166; Djordjević, Djordjević, Radičević, 2007, p. 187–192.

⁶⁰ Janković, Radičević 2005, p. 275–285.

⁶¹ Este vorba în special de acele necropole în care au fost descoperite morminte în care defuncții au fost în poziția decubit dorsal, cu brațele flectate din coate și palmele aduse în zona gâtului sau a umerilor.

⁶² Am inclus și această necropolă prin prisma practicilor funerare specifice în special spațiului balcanic. Lipsa inventarului funerar poate sugera că ea poate aparține finalului secolului al XIII-lea. Faptul că a fost cercetată doar parțial poate încă să ridice unele semne de întrebare, iar o reluare a cercetărilor asupra ei în viitor, poate duce și la surprize, nefiind exclus să fie descoperite acolo și podoabe balcanice din secolele XI–XIII.

⁶³ Din acest lot de morminte ale unor copii, ca urmare a lipsei inventarului, am făcut o selecție a celor care pot fi sigur atribuite orizontului funerar în discuție.

rar, au putut fi excluse din intervalul cronologic al secolelor XI-XIII. O altă parte, lipsite de podoabe, monede, accesorii vestimentare sau alte piese, nu pot fi clar datate. Astfel, din necropola de la Arața, doar M. 1, 8, 55, 82 și 90 pot fi atribuite cu siguranță intervalului cronologic analizat aici.

Amplasarea necropolelor

Cu o singură excepție (Vojlovica-Humka Azotara, amplasată într-o movilă), toate necropole în care au fost cercetate și morminte de copii și au făcut obiectul prezentei selecții, sunt plane și amplasate la distanțe variabile de cursul unor ape.

Ritul funerar

În ceea ce privește ritul, cele 39 de morminte, fără excepție, au fost de înhumatie.

Observații asupra vârstei copiilor

Datorită lipsei analizelor antropologice, dar și a faptului că avem de-a face cu morminte de copii, sexul nu poate fi determinat decât atunci când dispunem de inventar funerar. Este posibil ca scheletul din M. 232 de la Cuptoare-Sfogeia să fi aparținut unei persoane de sex feminin, cât și cel din mormântul 2 de la Cladova. Acesta din urmă a fost atribuit unei persoane de 10–12 ani. În cazul defuncțiilor de la Arața, aceștia erau *infans* I (M. 90), *infans* II (M. 1, 55) și *juvenillis* (M. 82), iar M. 5 de la Vojlovica-Humka Azotara, aparținea unui *juvenillis*.

În ceea ce privește **forma gropilor**, de regulă acestea au fost dreptunghiulare, rotunjite la colțuri (Gornea-Căunița de Sus, M. 4, 5, 6, 10, 11, 15, 16, 32, 34, 51, 54, Svinița-Km. Fluvial 1004, M. 2, 5). Excepție fac doar câteva care aveau formă ovală (Gornea-Căunița de Sus, M. 22, 25, 26, 61 și probabil M. 6 de la Mehadia-Zidină).

Adâncimile la care au fost îngropați copii, așa cum rezultă în urma înregistrărilor, sunt cuprinse între 0,25 m până la 0,95/1,40 m. Ele au fost influențate în principal de solul în care au fost săpate, înclinația terenului, posibilele alunecări, lucrările agricole din trecut sau recente. În zona de deal, încercarea de a face statistici, în condițiile amintite este din start sortită eșecului și nu voi insista asupra acestui aspect.

Orientarea este menționată doar pentru o parte a mormintelor. Astfel, o parte au avut orientarea V-E (Cuptoare-Sfogeia, M. 232, Ilidia-Cetate, M. 12, Gornea-Căunița de Sus, M. 11, 32, 34, 58, 61 și Pod Păzăriște, M. 2, Cladova-Dealul Carierei, M. 2, Arața, M. 1, 8, 55, 90, Nicolinț-Râpa Galbenă, M. 3, Caransebeș-Centru, M. 3, Pojejena-Nucet, M. 4, Vojlovica-Humka Azotara, M. 5), SV-NE (Arața,

M. 82, Mehadia-Zidină, M. 6) și NV-SE (Gornea-Căunița de Sus, M. 4, 5, 6, 10, 15, 16, 25, 26, 54) sau VNV-ESE (Nicolinț-Râpa Galbenă, M. 1, 2). Aceasta depinde de cele mai multe ori de anotimpul în care au fost făcute înmormântările.⁶⁴

Despre **mobilierul funerar** pentru mormintele copiilor, putem spune ca este în acest stadiu al cercetării a fost identificat doar în M. 20 de la Arața.

Alte practici sesizate din timpul înhumării sunt legate de purificarea gropii. Acestea au fost semnalate în cimitirul de la Svinița-Km. Fluvial 1004, dar din păcate raportul de săpătură este imprecis în detalii.

Un caz aparte în constituie M. 2 de la Nicolinț-Râpa Galbenă. Lângă mormânt, în afara acestuia a fost descoperită o oală borcan. Cel mai probabil ea a fost utilizată în preajma înmormântării sau la un interval de timp după acest eveniment.

Poziția defuncților

Depunerea în groapă pare să se fi realizat de regulă în poziția decubit dorsal.

Cu două excepții (Cuptoare-Sfogeia, M. 130–131, Arața, M. 44a-b), toate sunt morminte singulare.

Poziția picioarelor. Defuncții au avut picioarele întinse și paralele în 15 complexe funerare (Gornea-Căunița de Sus, M. 4, 5, 6, 10, 15, 16, 25, 32, Arața, M. 55, Nicolinț-Râpa Galbenă, M. 1, 2, 3, Pojejena-Nucet, M. 4, Vojlovica-Humka Azotara, M. 5 și Svinița-Km. Fluvial 1004, M. 5). În cazul scheletului cu numărul 34 de la Gornea-Căunița de Sus, picioarele au fost depărtate în zona gleznelor, iar în cazul M. 2 de la Cladova-Dealul Carierei, defunctul avea piciorul stâng flectat din genunchi.

Poziția brațelor este destul de diversificată. Astfel au fost înregistrate morminte cu mâinile așezate de-a lungul corpului (Gornea-Căunița de Sus, M. 15, 16, 34, Svinița-Km. Fluvial 1004, M. 5), altele cu palmele aduse pe bazin (Cladova-Dealul Carierei, M. 2, Cuptoare, M. 232), pe abdomen (Cuptoare-Sfogeia, M. 131?, 312, Svinița, M. 2, Arața, M. 55), pe torace (Gornea-Căunița de Sus, M. 6, 32-CD, Arața, M. 90) și flectate din coate cu palmele pe clavicule sau în zona gâtului (Cuptoare-Sfogeia, M. 128, Gornea-Căunița de Sus, M. 4, 10-CE, M. 51-DE, M. 5-E). Lor li se adaugă alte morminte pentru care poziția brațelor este cunoscută doar parțial, ca urmare a unor deranjamente provocate fie de lucrări agricole, fie din vechime (Pojejena-Nucet, M. 4, poziția CX, Nicolinț-Râpa Galbenă, M. 2, poziția EX, M. 3, poziția DX, Caransebeș-Centru, M. 3, poziția AX, Gornea-Pod Păzăriște, M. 2, poziția DX, Vojlovica-Humka Azotara, M. 5, poziția EX). De regulă, în literatura de specialitate, se consideră că sunt cinci poziții de bază ale mâinilor în raport cu corpul defunctului (cu brațele pe lângă corp, cu palmele aduse pe bazin, cu minile flectate din coate și palmele pe abdomen sau torace ori pe clavicule, la gât sau la

⁶⁴ Vezi Rejholkova 1995.

umeri). Restul sunt considerate ca fiind anomalii datorate alunecării din diverse motive a mâinilor în timpul sau după înmormântare, dar și unor posibile practici funerare al căror înțeles în acest stadiu al cercetării ne scapă sau poate fi doar bănuț. Au fost înregistrate și două anomalii, un schelet descoperit în necropola de la Șopotu Vechi-Mârvilă, avea brațele depărtate de corp (M. 10), iar un altul de la Gornea-Căunița de Sus, la fel, cu o mână cu palma distanțată de bazin (M. 25). Celălalt braț lipsea.

Intervenții asupra cadavrelor

La câteva complexe funerare au fost sesizate unele posibile deranjamente (Cuptoare-Sfoge, M. 294, Gornea-Căunița de Sus, M. 11, 58, Șopotu vechi-Mârvilă, M. 10). Din păcate nu putem preciza care au fost cauzele, ele putând fi multiple. Chiar și cronologia lor poate fi diversă, începând de la deranjamente din timpul Evului Mediu până în perioada modernă sau contemporană. Dacă ele sunt rezultatul unor practici rituale din timpul înmormântării sau post înhumare la o dată nedeterminabilă, ori sunt mult mai târzii, este greu de apreciat în acest moment.

Un caz aparte îl constituie M. 5 de la Vojlovica-Humka Azotara, care avea o jumătate din cutia toracică depărtată de coloana vertebrală. Cel mai probabil acesta trebuie să fi fost cauza morții, dacă nu cumva este vorba de o practică funerară realizată la scurt timp după decesul individului.

Pentru un alt complex funerar s-a observat o anomalie, anume craniul unui adult a fost așezat pe o piatră în groapa mormântului (Cuptoare-Sfoge, M. 312). Este posibil ca în momentul săpării gropii să fi fost găsit un alt schelet din care au mai păstrat doar craniul, restul oaselor fiind aruncate.

Inventarul funerar înregistrat este destul de sărac.⁶⁵ El constă de regulă în podoabe specific feminine, anume inele din sticlă, de tip verigă pentru deget (Pl. 3/3) sau decorate în tehnica pseudo-filigranului și granulației (Pl. 3/4), diademe (Pl. 2/1–2), cercei cu astragali (Pl. 2/11), cerceidecorați cu un pandantiv sferic (Pl. 2/12–13, 14–?), o verigă de păr cu un capăt aplatizat și îndoit în formă de buclă (Pl. 2/9), verigi de păr cu un capăt îndoit în forma literei S (Pl. 2/5–8, 10), verigi de păr simple (Pl. 2/3–4), mărgel (Pl. 3/2), brățară din sârme torsionate (Pl. 3/5). Lor li se adaugă o gaică, posibil realizată dintr-un inel (Pl. 3/1) și trei cataram (Pl. 3/6–8). Monedele recuperate sunt emise în Imperiul Roman (Cuptoare-Sfoge, M. 312), Regatul Ungariei, din anii 1150–1200 (Gornea-Căunița de Sus, M. 10), altele nedeterminabile (Gornea-Căunița de Sus, M. 54) și o piesă din timpul regelui Béla al II-lea (1131–1141), de la Cladova-Dealul Carierei. Se poate observa că în mormintele de copii au fost depuse în cele mai multe cazuri monede fără valoare, romane, jumătăți sau sferturi de monedă. Doar în M. 2, de la

⁶⁵ Multe din piesele considerate “neinteresante” de către autorii cercetărilor nu au fost publicate cu ilustrație, ci doar sunt amintite (Cuptoare-Sfoge, Ildia-Cetate).

Cladova-Dealul Carierei, piesa era întreagă, precum și alte două de la Arača (din M. 8), emisiuni ale regilor Béla al IV-lea (1235–1270) și Ștefan al V-lea (1270–1272).

Asupra cronologiei pieselor de inventar nu voi insista, ea fiind discutată pentru teritoriul Banatului cu alte ocazii.⁶⁶

Un alt aspect important se leagă de **suprapunerile de morminte**. Astfel, M. 312 din necropola de la Cuptoare-Sfogea a suprapus un alt complex funerar. În cadrul necropolei de la Gornea-Căunița de Sus, M. 26 suprapune pe M. 27.⁶⁷ În ceea ce privește dispunerea planimetrică, de regulă nu se observă prea multe situații de acest fel. Mormintele par a fi grupate pe familii, cel puțin în cazul cimitirului de la Gornea-Căunița de Sus,⁶⁸ dar și în al celui de la Șopotu Vechi-Mârviță.⁶⁹

Se poate observa, ca o caracteristică a cimitirelor de acest tip că, în bună parte lipsesc monumentele de cult, doar în câteva cazuri ele fiind clar înregistrate (Arača). Dacă au mai fost identificate resturi de biserici, încă nu putem spune mare lucru despre relația dintre situația stratigrafică și complexe funerare (Svinița-Km. Fluvial 1004, Cladova-Dealul Carierei sau Caransebeș-Centru).

Concluzii

Pe ansamblu, în acest stadiu al cercetării nu putem spune că pentru înhumarea copiilor nu existau practici diferite față de cele utilizate pentru adulți. O singură bănuială planează asupra mormântului nr. 2 de la Nicolinț-Râpa Galbenă, lângă care a fost descoperită o oală borcan, dar în afara gropii. În cele mai multe cazuri, complexe funerare sunt lipsite de inventar. Atunci când acesta există, pe ansamblu este relativ sărac, fiind compus dintr-o singură podoabă. Excepție fac doar câteva morminte, ca de exemplu M. 2 de la Cladova-Dealul Carierei și M. 8 de la Arača. Având în vedere tipologia inventarului, putem spune că prezența sa trebuie legată în special de mormintele unor copii de sex feminin. Ca origine, acesta este în special tipic mediului sud-dunărean. Se pot observa însă și prezența unor podoabe specifice interiorului Arcului carpatic, precum verigile de păr cu un capăt îndoit în forma literei S. În ce măsură aceste piese se leagă în toate cazurile de așa-zisul orizont funerar de tip Bjelo Brdo este destul de discutabil, mai ales pentru părțile estice și sudice ale Banatului, în special dacă avem în vedere că ele se purtau, este adevărat că rar, și în spațiul balcanic⁷⁰ sau în zona Poloniei.⁷¹

⁶⁶ Vezi notele 53, 54, 55 și 56.

⁶⁷ Pe planul necropolei apare de două ori numărul 21 pentru două complexe funerare. De aceea am rennotat mormintele, și cel care suprapune pe M. 21 l-am marcat cu M. 26.

⁶⁸ Oța 2008, p. 149–152.

⁶⁹ Oța 2008, p. 156–158.

⁷⁰ Grigorov 2010, p. 287, Obr 9/III.1, p. 303, Tabla 1/2007/13; Ștereva 1973, p. 39, 40, Obr. 2. În Bulgaria, verigi de păr cu un capăt aplatizat și îndoit în forma literei S era ornamentat și cu un pandantiv sferic decorat cu granule. Aceeași situație se observă și în zona Serbiei, ca de exemplu în necropola de la Vinča (Bikić 2010, p. 62, 63, Sl.33/14).

⁷¹ Liwoch 2013, p. 12–13, 27, fig. 9/b; Buko *et alii* 2013, p. 427, 429, fig. 4.

Oricum, aceste podoabe nu pot fi atribuite etnic, ele fiind specifice unor spații largi din sud-estul Europei. Lor li se adaugă și verigi de păr simple ori inele din placă de metal, fără ornamente speciale, care de regulă apar în toate tipurile de necropole din sud-estul Europei, și nu pot fi atribuite unui anume tip de cimitire.

CHILDREN GRAVES OF THE SOUTH-DANUBIAN 2 FUNERARY HORIZON IN THE BANAT (11TH–13TH CENTURIES)

(Abstract)

A large number of cemeteries were studied on the territory of historical Banat (Vojlovica-Humka Azotara, Pančevo, Omolica, Kovin, Duplijaja, Banatska Palanka, Nicolinț-Râpa Galbenă, Moldova Veche-Rât, Malul Dunării, Ogașul cu Spini, Pojejena-Hotarul cu Șușca, Ilidia-Cetate și probabil Funii, Caransebeș-Centru și Măhala, Piatra Ilișovei, Cuptoare-Sfogeia, Șopotu Vechi-Mârviță, Gornea-Căunița de Sus, Drencova, Broșteni, Svinița-Km. Fluvial 1004, Obreja-Sat Bătrân, Pescari-Malul Dunării, Mehadia-Zidină, Cladova-Dealul Carierei, Arača, Mokrin, Botoș-Mlaka and Živančevića dolja). Based on the grave-goods and the main features of depositing the dead in the funerary pit, those cemeteries could be attributed to a particular funerary horizon, more precisely of South-Danubian type (11th–13th centuries).

The historical background in which these cemeteries appear, the stage of the research regarding the children graves, the place of the necropolises, issues of funerary rite and ritual, the stratigraphy of the funerary features are discussed in this paper.

On the whole, it seems that there were no different practices for the inhumation of children in comparison with those used for the adults, at least in the present stage of the research. The grave-goods are missing in the majority of the interments. For the rest of the graves, the funerary inventory is poor, consisting in a single adornment. Few burials (M. 2 in Cladova-Dealul Carierei and M. 8 at Arača) represent exceptions. The grave-goods were deposited especially in the burials belonging to girls, at least judging on the base of typology. The majority of the funerary inventory is typical for the South-Danubian cultural milieu. Adornments typical for the inner territory of the Carpathian Mountains, for example hair-links with the end bent in the shape of “S”, were found, too. Still, the above mentioned adornments cannot be ethnically attributed, because they are found on large territories in south-eastern Europe. Simple hair-links or rings made of a metallic plate, without particular ornaments, were deposited, too. These adornments were not only found in some necropolises, but their presence is characteristic for all types of cemeteries in south-eastern Europe.

Explicația planșelor / Explanation of plates

Pl. 1. Necropolele în care au fost descoperite morminte ale unor copii, databile în secolele XI-XIII (orizontul funerar de tip sud-dunărean 2) / Pl. 1. The necropolis in which the tombs of some children were discovered, dating from the 11th–13th centuries (Southern-Danubian funeral horizon 2).

Pl. 2. 1. Cuptoare-M. 232 (după Uzum 1987, fără scară); 2. Arača-M. 70; 3. Arača-M. 55

- (după Stanojev 2004); 4. Gornea-M. 54; 5. Gornea-M. 51; 6. Gornea-M. 26 (după Țicu, Lazarovici 1996, fără scară); 7–10. Cladova-M. 2 (după Boroneanț, Hurezan 1987); 11. Gornea-M. 5 (după Țicu, Lazarovici 1996, fără scară); 12. Arača-M. 1; 13. Arača-M. 70; Arača-M. 8 (după Stanojev 2004) / Pl. 2. 1. Furnaces-M. 232 (after Uzum 1987, without scale); 2. Arača-M. 70; 3. Araca-M. 55 (after Stanojev 2004); 4. Gornea-M. 54; 5. Gornea-M. 51; 6. Gornea-M. 26 (after Teicu, Lazarovici 1996, without scale); 7–10. Cladova-M. 2 (after Boronant, Hurezan 1987); 11. Gornea-M. 5 (after Teicu, Lazarovici 1996, without scale); 12. Araca-M. 1; 13. Araca-M. 70; ARAC-F. 8 (after Stanojev 2004).
- Pl. 3. 1. Arača-M. 70 (după Stanojev 2004); 2. Cladova-M. 2; 3. Cladova-M. 2 (după Boroneanț, Hurezan 1987); 4. Vojlovica-Humka Azotara-M. 5 (după Stanojev 1989); 5. Șopotu Vechi-M. 10 (după Țicu 2003); 6–8. Arača-M. 8 (după Stanojev 2004) / Pl. 3. 1. Arača-M. 70 (after Stanojev 2004); 2. Cladova-M. 2; 3. Cladova-M. 2 (after Boronant, Hurezan 1987); 4. Vojlovica – Humka Azotara – M. 5 (after Stanojev 1989); 5. Șopotu Vechi-M. 10 (after Teicu 2003); 6–8. ARAC-F. 8 (after Stanojev 2004).

Bibliografie / Bibliography

- Aralica 2012 - M. Aralica, *Blago iz Duplijaje gku/2006. În: Trag u vremenu. Novi Predmeti zbirki Gradskog Muzeja Vršac 2000–2010*, Vršac 2012, p. 12–13.
- Bălănescu 1991 - D. Bălănescu, *Descoperiri monetare în sudul Banatului (V)*, în *Banatica*, 10, 1991, p. 187–204.
- Bălănescu 1993 - D. Bălănescu, „Descoperiri monetare în sudul Banatului (VI)”, în *Banatica*, 12, I, 1993, p. 321–338.
- Bejan 1996 - A. Bejan, *Banatul în secolele IV–XII*, Timișoara, 1996.
- Bikić 2010 - V. Bikić, *Vizantijski nakit u Srbiji. Modeli i nasleđe*, Beograd, 2010.
- Bona 1993 - P. Bona, *Biserica medievală din Caransebeș*, Reșița, 1993.
- Boroneanț 1985 - V. Boroneanț, „Cimitirul feudal timpuriu de la Svinița-Km. Fluvial 1004”, în *Drobeta*, VI, 1985, p. 111–118.
- Boroneanț, Hurezan 1987 - V. Boroneanț, Gh. P. Hurezan, „Cimitirul din secolele XI–XII de la Cladova, jud. Arad”, în *Ziridava*, XV–XVI, 1987, p. 67–74.
- Brezeanu 1981 - S. Brezeanu, *O istorie a Imperiului Bizantin*, București, 1981.
- Buko et alii 2013 - A. Buko, M. Kara, T. D. Price, W. Duczko, K. M. Frei, I. Sabkoviak-Tabaka, *A unique medieval cemetery from the 10th/11th century with chamber-like graves from Bodzia (central Poland). Preliminary result of the multidisciplinary research*, în *ArchKorr.*, Jh. 43, 2013, Heft 3, p. 423–442.
- Djordjević et alii 2006 - V. Djordjević, J. Djordjević, D. Radičević, *Arheološka istraživanja srednjovekovne crkve u Omaljici: preliminarni rezultati*, în *GSAD*, 22, 2006, p. 159–166.
- Djordjević et alii 2006 - V. Djordjević, J. Djordjević, D. Radičević, *Srednjovekovna crkva u Omaljici: istraživanja u 2006. godini*, în *GSAD*, 23, 2007, p. 187–192.

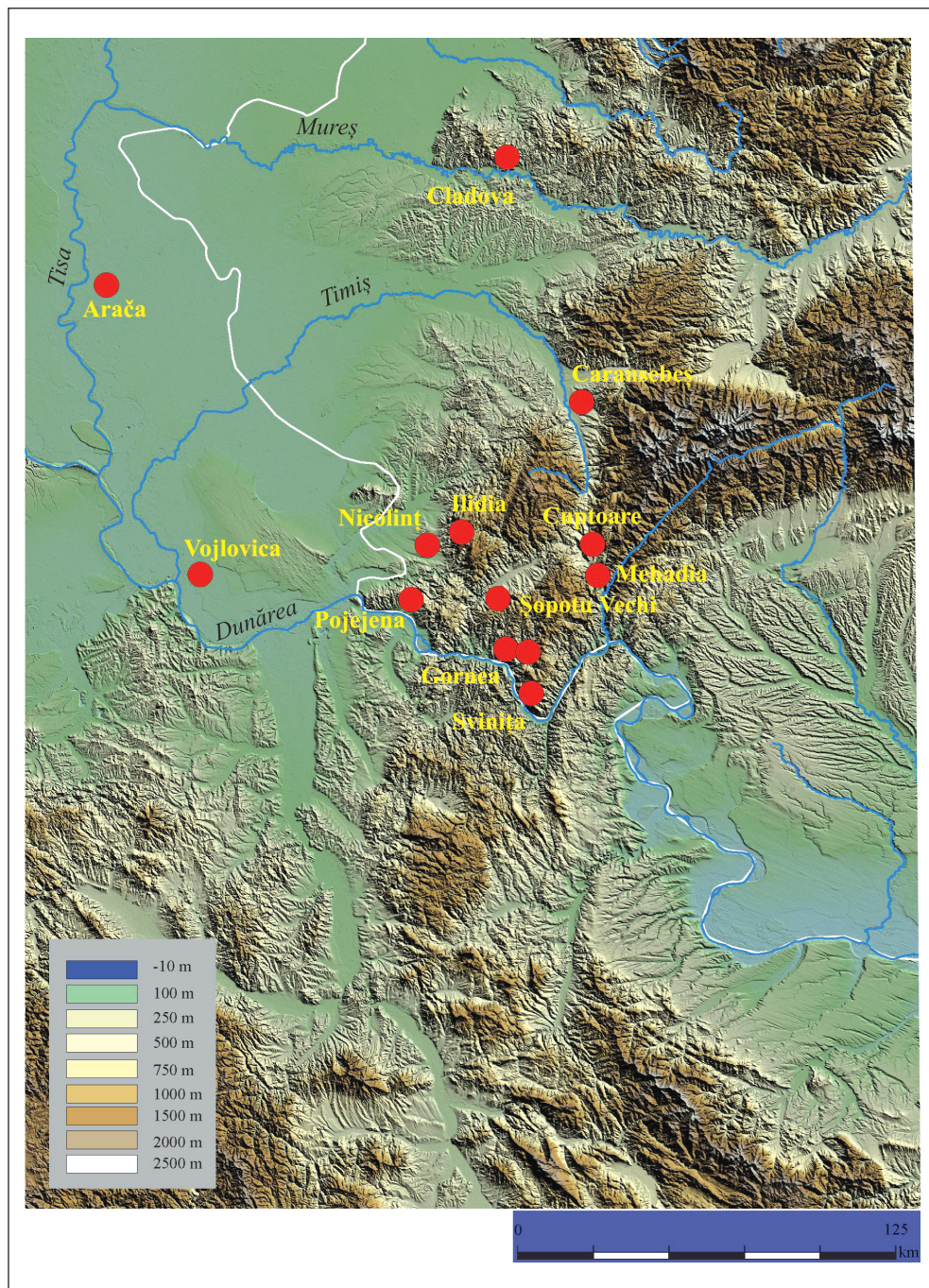
- Dumitriu 2001 - L. Dumitriu, *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaubegebietes im 11.–15. Jahrhundert*, București, 2001.
- Erčegović-Pavlović 1980 - S. Erčegović-Pavlović, *Rimske i srednjovekovne nekropole u Mačvanskoj Mitrovici*, în *Sirmium*, XII, Belgrad, 1980.
- Fehér, Éry, Kralovánszky 1962 - G. Fehér, K. Éry, A. Kralovánszky, „A közep-Duna-medence magyar honfoglalás-és kora Árpád-kori Sírletei. Leletkataszter”, în *Rég. Tan.* II, 1962.
- Gatev 1977 - P. Gatev, *Nakiti ot pogrebenija ot XI–XII v.*, ArheologijaSofia XIX, 1977, 1, p. 30–46
- Gohl 1914 - Ö. Gohl, *Eremleletek*, în *N.K.*, XIII, 1914, p. 17.
- Grigorov 2010 - V. Grigorov, „Krepost krasen do Panagiurište. Razkopski i proučvanija”, în *Kniga*, XL, Sofia 2010.
- Iaroslavschi 1975 - E. Iaroslavschi, „O villa rustica la Caransebeș”, în *Banatica*, 3, 1975, p. 355–363.
- Janković, Radičević 2005 - Dj. Janković, D. Radičević, The stronghold from Duplijaja, a medi-eval archaeological discovery, în *Banatica*, 17, 2005, p. 275–285.
- Kovács 1991 - L. Kovács, „Bemerkungen zur Arbeit von N. Stanojev: Nekropolen aus dem 10.–15. Jahrhundert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog 1”, în *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.*, 43, 1991, p. 399–424.
- Lazarovici, Maxim, Țeicu, Oprinescu 1993 - Gh. Lazarovici, Z. Maxim, D. Țeicu, A. Oprinescu, „Șantierul arheologic Gornea 1989”, în *Banatica*, 12, I, 1993, p. 295–319.
- Liwoch 2013 - R. Liwoch, *Skarby zachodnioruskie doby przedmongolskiej*, în *MatArch*, XXXIX, 2013, p. 7–31.
- Luca 2005 - S. A. Luca, *Arheologie și istorie (II). Descoperiri din Banat*, în *Bibliotheca Septemcastrensis*, X., București 2005.
- Matei, Uzum 1972 - Șt. Matei, I. Uzum, „Date noi în legătură cu biserica și fortificația de la Ildia”, în *AMN*, 9, 1972, p. 555–559.
- Mărghitan 1985 - L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, III, Timișoara, 1985.
- Mesterházy 1990 - K. Mesterházy, „Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. száz-adi magyar sírletekben I”, în *FolArch.*, XLI, 1990, p. 87–115.
- Mesterházy 1994 - K. Mesterházy, „Azun. Tokaji kinks revizioja”, în *FolArch.*, XLIII, 1994, p. 193–242.
- Oța 2005 - S. Oța, „Nekropolele din orizontul sud-dunărean–2 de pe teri-toriul Banatului (sfârșitul sec. al XI-lea – sec. al XIII-lea)”, în *Bibliotheca Sepremcastrensis*, XII,*Relații interetnice în Transilvania (secolele VI–XIII)*, Sibiu, 2005, p. 171–215.
- Oța 2006a - S. Oța, „Câteva observații privind brățile executate din sârme de bronz (secolele X–XIII)”, în *CA(MNI)*, 13, 2006, p. 251–274.
- Oța 2006b - S. Oța, „Contextul încetării funcționării necropolelor din ori-zontul sud-dunărean 2 pe teritoriul Banatului”, în *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de către români*, Cluj-Napoca, 2006, p. 229–272.

- Oța 2006c - S. Oța, „The relations between the settlements and the necropolises of the Banat territory in the 11th – 13th centuries”, în *Acta Terrae Septemcastrensis* V, 1, Special number (Bibliotheca Septemcastrensis, XVII). *The Society of the Living the Community of the Dead (from Neolithic to the Christian Era)*. Proceedings of the 7th International Colloquium of Funerary Archaeology, Sibiu – 2006, p. 239–247
- Oța 2007a - S. Oța, „Plăcuțe de diademă de pe teritoriul României (secolele XII–XV)”, în *SCIVA*, 58, 1–2, 2007, p. 117–156.
- Oța 2007b - S. Oța, „Techniques d'exécution des parures et accessoires vestimentaires découvertes dans les nécropoles de l'horizon funéraire sud-danubien–2 sur le territoire du Banat historique (fin du XIe–début du XIIIe siècles)”, în *Istros*, 14, 2007, p. 363–409.
- Oța 2007c - S. Oța, „Populații atestate în Banat în secolele IX–XII. Surse istorice și probleme arheologice”, în *MN*, 19, 2007, p. 17–37.
- Oța 2007–2008 - S. Oța, „Verigi de păr cu un capăt îndoit în forma literei S, descoperite pe teritoriul Banatului”, în *CA(MNI)*, 11, 2, 2007–2008, p. 269–303.
- Oța 2008 - S. Oța, *Orizonturi funerare din Banatul istoric (secolele X–XIV)*, în *Bibliotheca Brukenthal*, XXVIII, Sibiu, 2008.
- Oța 2009a - S. Oța, „Câteva observații privind un cercel cu pandantiv biconic descoperit în necropola de la Șopotu Vechi-Mârvilă (secolul al XII-lea)”, în *Corviniana*, XIII, 2009, p. 223–235.
- Oța 2009b - S. Oța, „Câteva date privind decorul unor cercei de tradiție bizantină descoperiți în Peninsula Balcanică”, în *Istros*, XV, 2009, p. 179–211.
- Oța et alii 2009 - S. Oța, A. Dragotă, G. T. Rustoiu, M. Drîmbărean, „Podoabe medievale decorate cu sârmă buclată. Cerceii”, în *Apulum*, XLVI, 2009, p. 65–82.
- Oța 2010a - S. Oța, „Piese de orfevrărie de tradiție bizantină în spațiul nord-dunărean (secolul al XI-lea – începutul secolului al XIII-lea)”, Între Stepă și Imperiu. Studii în onoarea lui Radu Harhoiu, A. Măgureanu, E. Gáll ed., București 2010, p. 403–433.
- Oța 2010b - Silviu Oța, „Despre un motiv decorativ mai puțin cunoscut din sud-estul Europei”, în *CA(MNI)*, XVII, 2010, p. 143–162.
- Oța 2010c - Silviu Oța, „Cercei decorați cu un pandantiv sferic ajurat în sud-estul Europei (secolele XIII–XIV)”, în *Apulum*, XLVII, 2010, p. 117–138.
- Oța 2011 - Silviu Oța, „Piese de orfevrărie decorate cu cerculețe de sârme simple și filigranate, din spațiul Balcanic (secolele IX – XIV)”, în *Tibiscum S.N.*, Arheologie-Istorie, 1/2011, p. 181–191.
- Oța 2012 - Silviu Oța, *Tombs with Jewels in the Byzantine Tradition Discovered on the Present-Day Territory of Romania, North of the Danube (End of the 11th Century–the 14th Century)*, în *Ziridava. Studia Archaeologica*, 26/1, 2012, p. 123–142.

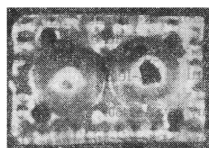
- Oța 2013 - Silviu Oța, „Cercei decorați cu muluri de granule pe pandantiv (secolele XII-XIV)”, în *The Steppe Lands and the World Beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, Fl. Curta, B. P. Maleon ed., Iași 2013, p. 409–436.
- Oța 2014a - Silviu Oța, *The Mortuary Archaeology of the Medieval Banat (10th – 14th Centuries)*, Fl. Curta ed., ECEEMA, 26, Leiden, Boston, 2014.
- Oța 2014b - Silviu Oța, „Cercei decorați cu muluri de granule pe verigă, descoperiți pe teritoriul României și Banatului Sârbesc (a doua jumătate a secolului al XI-lea – secolul al XVI-lea)”, în *Istros*, 20, 2014, p. 391–410.
- Oța 2015a - S. Oța, „Rings Decorated with Anthropomorphic Representations (11th–12th centuries)”, în *Representations, Signs and Symbols Proceedings of the Symposium on Religion and Magic*, N. C. Rișcuța, I. V. Ferencz, O. Tutilă Bărbat ed., Cluj-Napoca, 2015, p. 345–356.
- Oța 2015b - S. Oța, *Particularități funerare în zona graniței sudice a regatului Ungariei în epoca bizantină (secolele XI-XIII). Studiu de caz: sudul Banatului și Vojvodina*, în *Arheologia Mileniului I p. Chr.*, IV, *Nomazi și autohtoni în mileniul I p. Chr.*, B. Ciupercă ed., Ploiești, 2015, p. 525–553.
- Radičević 2008 - D. Radičević, *Periodizacija poznosrednjovekovnih nekropola u donjem srpskom podunavlju*, în *Starinar*, LVIII, 2008, p. 197–212.
- Radičević 2009 - D. Radičević, „Medieval glass bracelets from Banat Territory”, în *Annales du 18e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, Thessaloniky, 2009, p. 385–388.
- Radu, Țicu 2003a - A. Radu, D. Țicu, „127. Nicolinț, com. Ciuchici, jud. Caraș-Severin, punct Daia Parte, Crăguieț, Râpa Galbenă”, în *CCA*, campania 2002, București 2003, p. 212–213.
- Radu, Țicu 2003b - A. Radu, D. Țicu, „Săpături arheologice de salvare în raza satului Nicolinț”, în *Tibiscum*, XI, 2003, p. 309–322.
- Rejholkova 1995 - M. Rejholkova, *Das Graberfeld von Čakajovce (9.–12. Jahrhundert). Analyse*, Nitra-Budapesta, 1995.
- Sabău 1958 - I. Sabău, „Circulația monetară în Transilvania secolelor XI-XIII, în lumina izvoarelor numismatice”, în *SCN*, II, 1958, p. 269–301.
- Stanojev 1989 - N. Stanojev, *Nekropole X – XV veka u Vojvodini. 712 Kataloških jedinica*, Novi Sad, 1989.
- Stanojev 2004 - N. Stanojev, *Arača. Crkve. Nekropola. Manastir*, Novi Sad, 2004.
- Štereva 1973 - I. Štereva, *Kolektivna nahodka ot srednovekovni nakiti ot Sofia*, în *Arheologija Sofia*, 1, 1973, p. 38–41.
- Țicu 1981 - D. Țicu, „Câteva considerații pe marginea unor podoabe medievale”, în *AMN*, 18, 1981, p. 491–500.
- Țicu 1982 - D. Țicu, „Necropolele medievale românești din Banat în lumina cercetărilor arheologice”, în *MB*, 32, 4–6, 1982, p. 264–277.
- Țicu 1987 - D. Țicu, „Cercetări arheologice în Depresiunea Oravița”, în *Banatica*, 9, 1987, p. 317–345.

- Țeicu 1991 - D. Țeicu, „Cercetări de arheologie în necropola medievală timpurie de la Șopotu Vechi-Mârvilă (jud. Caraș-Severin)”, în *Crisia*, 21, 1991, p. 307–310.
- Țeicu 1993 - D. Țeicu, „Necropole medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului”, în *Banatica*, 12, I, 1993, p. 229–272.
- Țeicu 1998 - D. Țeicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara 1998.
- Țeicu 2003a - D. Țeicu, „Necropola de la Șopotu Vechi”, în *Studii Istorice*, Reșița 2003, p. 23–60.
- Țeicu 2003b - D. Țeicu, „Biserica satului dispărut Bizere”, în *Studii Istorice*, Reșița 2003, p. 106–123.
- Țeicu 2009 - D. Țeicu, *Arta minoră medievală din Banat*, Timișoara, 2009.
- Țeicu, Bozu 1982 - D. Țeicu, O. Bozu, „Crucea engolpion descoperită la Moldova Veche”, AMN 19, 1982, p. 393–395.
- Țeicu, Lazarovici 1996 - D. Țeicu, Gh. Lazarovici, *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reșița, 1996.
- Țeicu, Rancu 1997 - D. Țeicu, D. Rancu, *Obreja-Sat Bătrân, j. Caraș-Severin*, în CCA, Campania 1996, 1997, p. 40–41.
- Țeicu et alii 2002 - D. Țeicu, D. Rancu, O. Bozu, V. Micli, „Obreja, com. Obreja, jud. Caraș-Severin, Punct: Sat Bătrân”, în CCA, Campania 2001, 2002, p. 219.
- Țeicu, Rancu 2003 - D. Țeicu, D. Rancu, *Cercetări de arheologie medievală pe Valea Bistrei*. În: *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context european*, Bistrița-Năsăud, 2003, p. 455–467.
- Uzum 1979 - I. Uzum, „Săpăturile arheologice de la Ilidia (campania 1978)”, în *Materiale*, XIII, 1979, p. 387–389.
- Uzum 1981 - I. Uzum, „Necropola feudală timpurie de la Gornea-Căunița de Sus (jud. Caraș-Severin)”, în *Banatica*, 6, 1981, p. 181–210.
- Uzum 1987 - I. Uzum, „Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1983–1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare (com. Cornea, jud. Caraș-Severin)”, în *Banatica*, 9, 1987, p. 281–315.
- Uzum 1989 - I. Uzum, „Ilidia, o reședință puțin cunoscută a cnezilor români din sudul Banatului”, în *RMM-MIA*, 2, 1989, p. 39–44.
- Uzum, Lazarovici 1971 - I. Uzum, Gh. Lazarovici, „Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice”, în *Banatica*, 1, 1971, p. 157–162.
- Velter 2002 - A. M. Velter, *Transilvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V-XII*, București, 2002.

Pl. I.

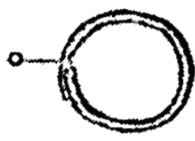
1
Cuptoare-M. 232
(după Uzum 1987, fără scară)

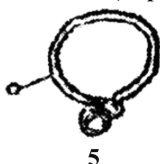
2
Arača-M. 70
(după Stanojev 2004)

3
Arača-M. 55
(după Stanojev 2004)

4
Gornea-M. 54
(după Țeicu, Lazarovici 1996, fără scară)

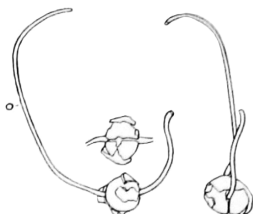
5
Gornea-M. 51
(după Țeicu, Lazarovici 1996, fără scară)

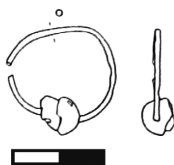
6
Gornea-M. 26
(după Țeicu, Lazarovici 1996, fără scară)

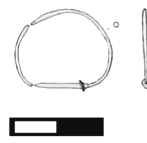
11
Gornea-M. 5
(după Țeicu, Lazarovici 1996, fără scară)

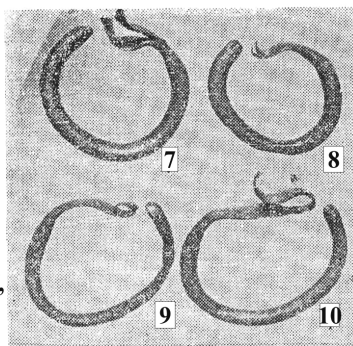
12
Arača-M. 1
(după Stanojev 2004)

13
Arača-M. 70
(după Stanojev 2004)

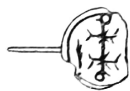

14
Arača-M. 8
(după Stanojev 2004)

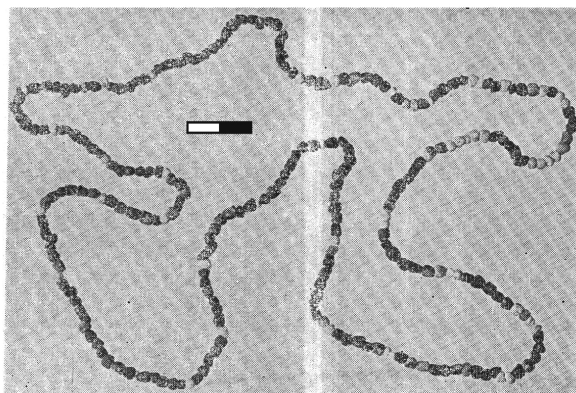
Cladova-M. 2
(după Boroneanț, Hurezan 1987)

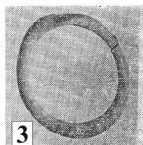
1

Arača-M. 70
(după Stanojev 2004)

2

Cladova-M. 2
(după Boroneanț, Hurezan 1987)

3

Cladova-M. 2
(după Boroneanț, Hurezan 1987)

4

Vojlovica-Humka Azotara
M. 5
(după Stanojev 1989)

5

Șopotu Vechi-M. 10
(după Țeicu 2003)

6

7

8

Arača-M. 8
(după Stanojev 2004)

METAL ANALYSIS OF MEDIEVAL FIRE ARMS FROM SEVERIN FORTRESS

Steffen KRAUS, Marin Iulian NEAGOE

Keywords: Severin fortress, medieval age, firearms, cannons, harquebus, metallographic analyzes.

Mots clé: forteresse de Severin, Moyen Age, armes à feu, cannons, harquebus, analyses métallographiques.

1. Introduction

This report comprises the results of the chemical analyses of three medieval cannons and a fragment of harquebus from Drobeta Turnu Severin, Romania.

One of the cannons and the fragment of harquebus were founded in the Severin fortress during excavations made between 1936–1939¹ by the first director of Iron Gates Region Museum Mr. Alexandru Bărcăcilă.

The other two cannons were discovered somewhat later, in 1988, when archaeological excavations were carried out by Misu Davidescu, director in that period of the same museum.

For the first two pieces discovered between 1936–1939 we do not know exactly the archaeological context, instead of the two cannons discovered in 1988 we know that they were identified at the base of the semi-circular bastion of the second enclosure of the Severin fortress (Pl. I). More precisely, they have been identified in a stone conglomerate mixed with mortar, which attempted the rapid restoration at the contact between the masonry of the bastion and the enclosure wall (Pl. II/1a–2b). From a typological point of view, the two cannons can be dated in the last quarter of the fifteenth century and the first quarter of the next century. This means that the time they have served as a filling material for the restoration of the East Bastion masonry must be related to one of the many moments of this period when the fortress was subjected to several sieges by the Ottoman armies or perhaps even by the siege of August 1524 when the Turks conquered and destroyed the fortress.

---

¹ Bărcăcilă 1939, p. 159, fig. 21/a, fig. 22/b.

Two samples (TS III 1263² and TS III1264) were taken from the pieces discovered during the archaeological campaigns between 1936–1939.

The first pieces (III 1263) represents the side from the drawing mouth of an archebus tube (Pl. III/1), with a length of 10,6 cm, octagonal on the outside, with faces of 1,2 cm wide and 1,4 cm inner hole diameter.

The second one, a small „green cannon”³ (III1264), has its maximum length of 51 cm, with the octagonal exterior, more pronounced towards the muzzle. The thickness is 2,5 cm, up to 4 cm at the pulling mouth and is provided with external circles to strengthen the pipe in overloaded areas.

In this part is located the powder chamber, where the inside diameter of the pipe is 3 cm corresponding to the fire outlet located behind the casing, with a diameter of 5 cm. The inner diameter of 3 cm is the same from the cascable to the neck because at the muzzle the diameter is of 6 cm.

The other two samples (TS III 3529, TS III 3530) were taken from two cannos, almost entirely preserved, which were also found in the Severin fortress in the 1988 excavation campaign⁴.

The piece III 3529 have a maximum length of 82 cm. It is very well preserved, except a part of about 35 cm, from the neck and muzzle (Pl. IV/1).

The pipe itself is cylindrical being provided with four groups of reinforced astragals. These marked the traces of iron rings, trapped in the core of the pipe to strengthen its pulling resistance. Between the first reinforced astragal and the breech, which is more pronounced, there is a touchhole with a diameter of 4 cm. On both sides of this hole there can be seen traces of the metal handles. In fact this traces can also be seen in the two spaces delimited by the first two groups of reinforced astragals.

The wall thickness of the pipe is about 6 cm, the inner diameter 9 cm, the outer one 28 cm, and the diameter of the muzzle, where the ammunition is placed, is 17 cm.

The second piece III 3530, almost entirely preserved, have a length of 97 cm without the breech and cascable parts (Pl. IV/ 2).

The outside diameter of the pipe is 27 cm the inner one is 15 cm but at muzzle rise up to 18 cm.

Outside, one can notice the traces of five iron rings disposed at a distance of 24 cm one to the other. It has the neck and the muzzle mouldings profiled.

² The abbreviation TS refers to the tested sample and the III 1263 is the inventory number of the piece from the Medieval History Collection of the Iron Gates Region Museum.

³ This name was given due to the color of the noble patina that covers the entire surface of the piece.

⁴ Those firearms have not yet been published, but information about the context of the discovery was provided to us by Ion Stanga, a member of the research team in the 1988–1989 campaigns.

Lab no.	Sample no.	Object	Analysing methods
MA-160973	TS III 1263	harquebus	ED-XRF
MA-160975	TS III 3529	cannon	ED-XRF
MA-160974	TS III 3530	cannon	ED-XRF
MA-160976	TS III 1264 “green cannon”	cannon	ED-XRF

Table 1: Analysed samples and methods applied.

2. Method

All samples were analysed by using an energy-dispersive X-ray fluorescence spectrometer (ED-XRF, Thermo Scientific, ARL Quant’X) at the Curt-Engelhorn-Centre for Archaeometry gGmbH in Mannheim, Germany (CEZA). This device uses a rhodium X-ray tube to excite the elements of the material. As a consequence the excited atoms in the irradiated material emit electromagnetic radiation in the range of X-rays. This secondary X-ray fluorescence radiation is highly specific to the elements and is therefore used for element identification. By measuring samples with known composition (reference materials) determination of element concentrations is possible. The analyses at the CEZA were performed with an energy-dispersive device after a slightly modified procedure described by Lutz & Pernicka⁵.

3. Results

The results of the chemical analyses of the cannons by using ED-XRF are given in Table 2. Because the sample MA-160973 (TS III 1263) was a mixture of cuttings and corrosion the results given in Table 2 are only qualitative. Nevertheless, it is apparent that all cannons consist of tin bronze with tin (Sn) contents between 2–3%.

Lab no.	Cu	Mn	Fe	Ni	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Pb	Bi
MA-160973	(73)	(0.17)	(2.10)	(1.20)	< 0.1	(1.02)	(0.253)	(2.04)	(4.8)	(14.8)	(0.04)
MA-160974	92	< 0.01	0.20	0.11	< 0.1	0.25	0.099	2.73	1.29	3.7	0.02
MA-160975	88	< 0.01	0.34	1.12	< 0.1	1.27	0.275	2.41	4.2	2.61	< 0.01
MA-160976	92	< 0.01	0.15	0.30	< 0.1	0.62	0.131	2.93	3.6	0.09	0.07

Table 2: Chemical composition of the cannons from Turnu Severin measured with ED-XRF. All values are given in mass percent. The concentrations of Co (< 0.01%), Se (< 0.01%), Cd (< 0.005%) and Te (< 0.005%) were below detection limits. Data given in brackets are only qualitative.

⁵ Lutz, Pernicka 1996, p. p. 313–323.

Three firearms are also alloyed with lead. Cannon TS III 1263 contains almost 15% lead (Pb), while the cannons TS III 3529 and III 3530 have an average of 3% Pb and the “green cannon” III 1264 doesn’t contain lead. Furthermore, all samples have increased contents of antimony (Sb), arsenic (As) and silver (Ag) indicating copper extraction from fahlores. In comparison with earlier analyses of cannons from different foundries in Central Europe and East Asia from the 16th and 17th century the four analysed cannons from Turnu Severin show a completely different composition⁶. The majority of the compared cannons show higher tin contents but lower contents of lead, antimony and arsenic.

Furthermore it is noteworthy that the two samples with the highest arsenic contents also show increased nickel (Ni) contents. This leads to the suggestion that at least two different metal types for the production of these firearms were used. Maybe the firearms were manufactured at different foundries, which obtained their raw material from different sources.

It is possible that these firearms were manufactured in Transylvania where several cannon foundries are known since the 15th century (Benkő 2002, 550). Possible ore deposits could be near Offenbanya and Ruda, where fahlores occur together with galenite⁷.

The analyses show that three samples (TS III 1263, TS III 3529 and TS III 3530) consist of leaded tin bronze while the „green cannon“ (TS III 1264) is made of low tin bronze. The contents of antimony, arsenic and silver indicate copper extraction from fahlores and due to the nickel and arsenic contents at least two base metals were used. It is conceivable that the cannons were produced in different foundries, which used different raw material. Potential ore deposits are assumed in Transylvania but a precise determination of the origin of raw materials used is currently not possible. Lead isotope analysis is not suitable in this case, because the lead isotope signatures of the objects are by necessity a mixture of the lead in the copper and the alloyed lead. Furthermore, it cannot be excluded that some metal was remelted and mixed which would erase any information on provenance.

ANALYSE MÉTALLIQUE DES ARMES À FEU MÉDIÉVALES DE LA FORTERESSE DE SEVERIN.

(Résumé)

Les auteurs présentent les résultats des analyses chimiques concernant quatre armes à feu, un morceau de tuyau d’Archebus et trois canons, découverts dans la forteresse de Severin durant les travaux d’excavation des années 1936–1939, les deux autres, presque entièrement préservés, découverts lors des campagnes de 1989. La méthode d’analyse utilisée a été celle de spectrométrie fluorescente (EDXRF), réalisée au Centre d’Archéométrie de Mannheim, Allemagne (CEZA). Les concentrations des métaux détectées dans

⁶ Riederer 1977, p. 29–35.

⁷ Henglein & Doelter 1926, p. 200.

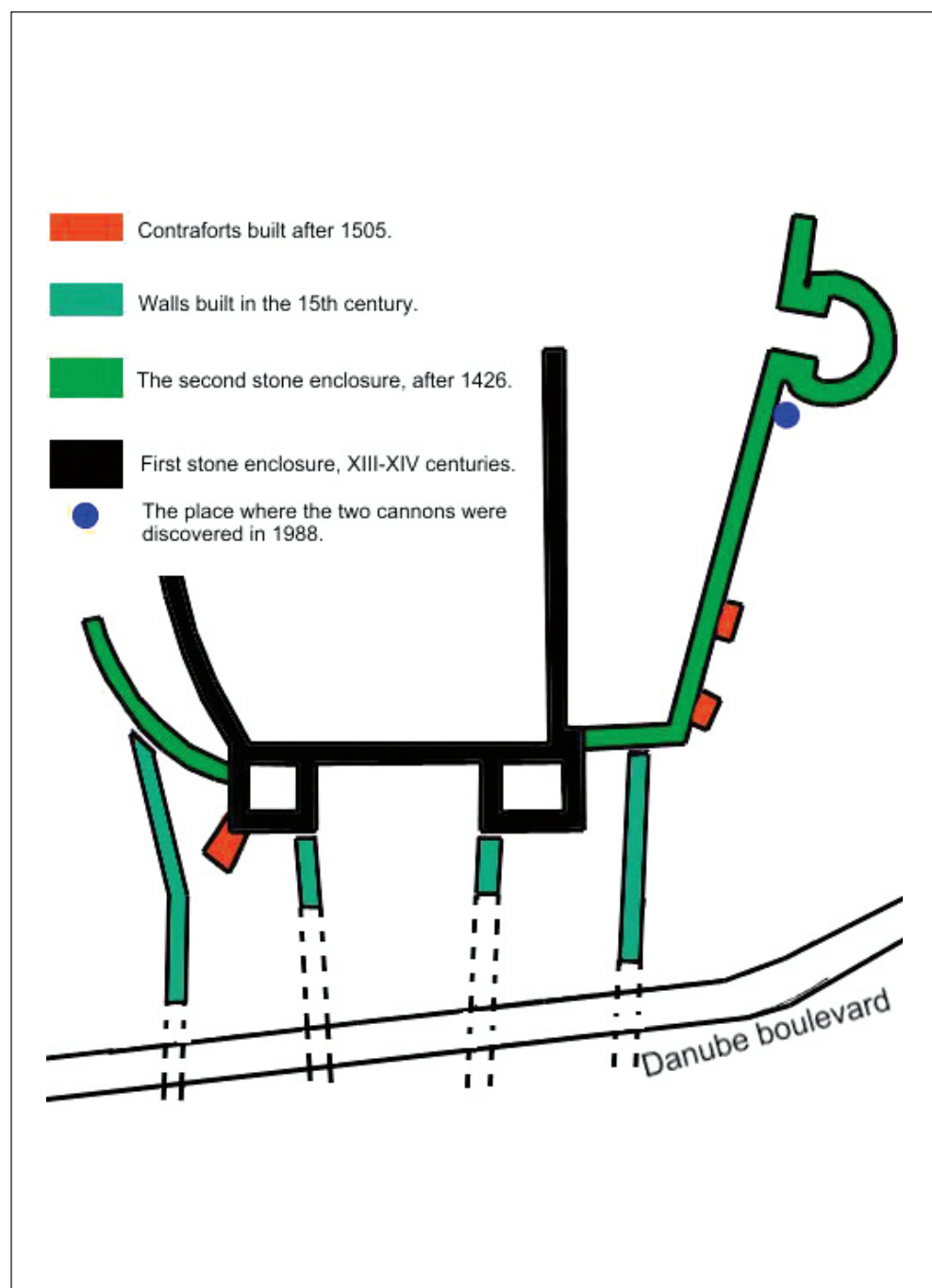
la composition sont présentées dans le tableau 2. On suppose une provenance des fonderies de Transylvanie, connues depuis le XVème-XVIème siècle. L'analyse montre que trois canons contiennent du plomb, tandis que le quatrième (canon noir) présente une valeur inférieure de l'étain, ce qui fait penser à une production issue de différentes fonderies, utilisant différents alliages, dont la source du minéral brut ne peut pas être précisée. Une comparaison avec les analyses des canons produits dans les fonderies d'Europe Centrale et Asie Occidentale des siècles XVI-XVII rend visibles des différences concernant le contenu élevé de l'étain au détriment, pour ce qui est de ces derniers-ci, du contenu de plomb, antimoine, arsenic.

Explanation of the plates / Explication des dessins

- Pl. I. 1. Plan of the southern part of the Severin fortress (after M. Davidescu 1970, p. 10, fig. 2), / 1. Plan de la partie sud de la forteresse Severin (apres M. Davidescu 1970, p. 10, fig. 2).
- Pl. II. 1. Photo with III 3529 in the time of archaeological excavations, 2. Photo with III 3530 in the time of archaeological excavations / 1. Photo avec III 3529 au temps des fouilles archéologiques, 2. Photo avec III 3530 au temps des fouilles archéologiques.
- Pl. III. 1. Photo and drawing with III 1263, 2. Photo with III 1264 / 1. Photo et dessin avec III 1263, 2. Photo avec III 1264.

Bibliography / Bibliographie

- Bărcăcilă 1937 - Al. Bărcăcilă, „Cetatea Severinului. Început de cercetări aheologice”, în *BCMI*, XXXI, 1939, p. 149–165.
- Davidescu 1970 - M. Davidescu, „Cetatea Severinului” în *BMI*, an. XXXIX, nr. 3, 1970, p. 9–14.
- Benkő 2002 - E. Benkő, *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelődencéi*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.
- Henglein, Doelter 1926 - M. Henglein, C. Doelter, „Fahlerze”, in *Handbuch der Mineralchemie, Band IV Erste Hälfte: Schwefel-Verbindungen*: Doelter, C. & Leitmeier, H. (eds.), Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 1926, p. 173–221.
- Lutz, Pernicka 1996 - J. Lutz, E. Pernicka, „Energy dispersive X-ray fluorescence analysis of ancient copper alloys: Empirical values for precision and accuracy”, *Archaeometry*, 38, 2, 1996, p. 313–323.
- Riederer 1977 - J. Riederer, „Die Zusammensetzung der Bronzegeschütze des Heeresgeschichtlichen Museums im Wiener Arsenal”, *Berliner Beiträge zur Archäometrie*, 2, 1977, p. 27–40.

Pl. I.

1a

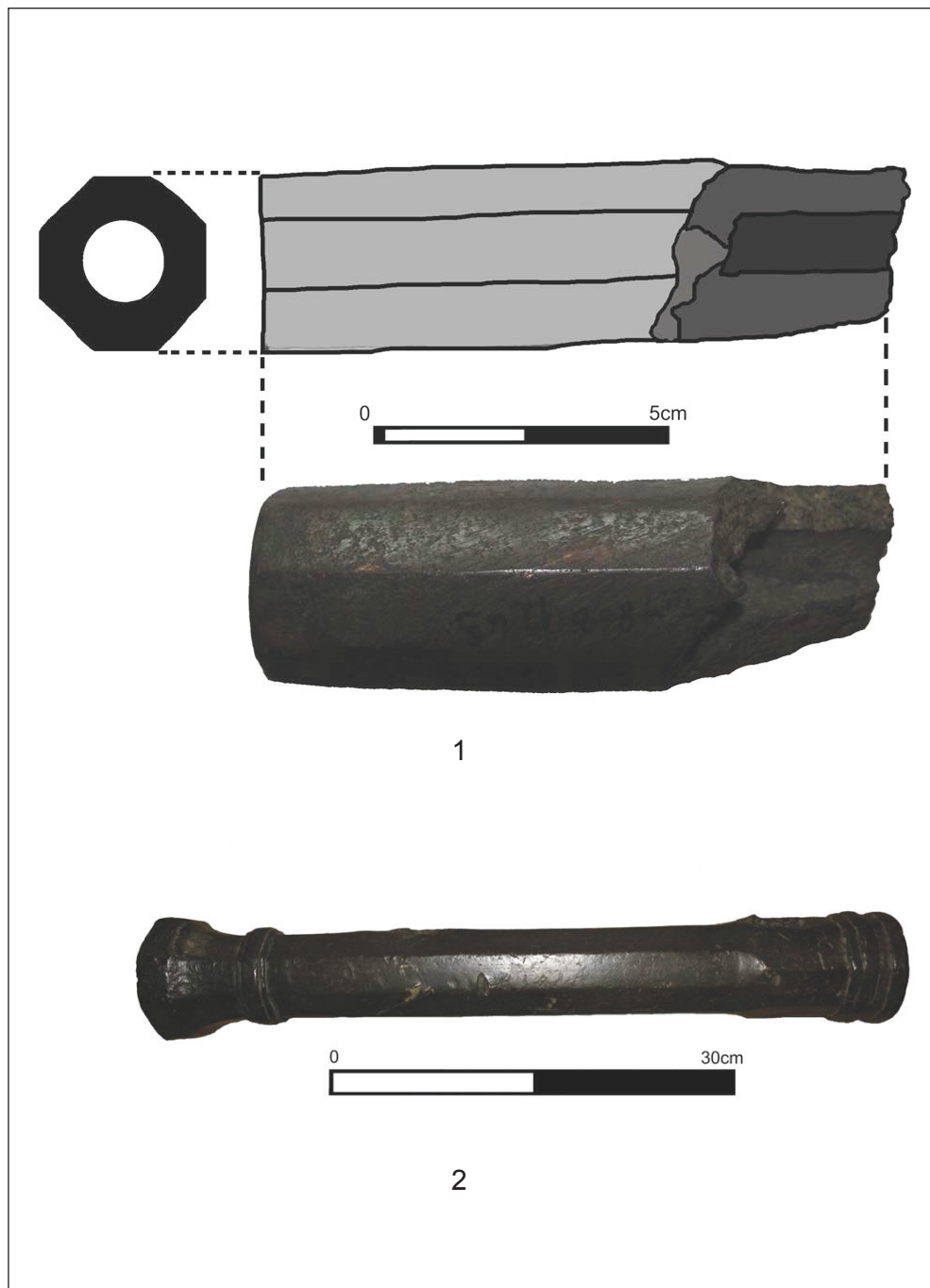
2a

1b

2b

Pl. III.

PL. IV.

SCURTĂ PLIMBARE PRIN TIMIȘOARA OTOMANĂ. RAPORT PRELIMINAR ASUPRA SUPRAVEGHERII ARHEOLOGICE DE PE STRADA LUCIAN BLAGA

Ana Cristina HAMAT

Cuvinte cheie: Timișoara, epoca post-medievală, Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic

Keywords: Timișoara, postmedieval period, Ottoman Empire, Habsburgic Empire.

Supravegherea arheologică de pe str. Lucian Blaga face parte dintr-un proiect de reabilitare a centrului istoric al Timișoarei, desfășurat între 2013- 2015. În această zonă se găsesc vestigii atât ale cetății medievale cât și ale cetății habsburgice, încadrate cronologic între sec. XIV și până în epoca modernă¹, fapt care a făcut necesară cercetarea preventivă a zonei. Importanța străzii L. Blaga este una deosebită. Această stradă formează împreună cu str. Vasile Alecsandri și Piața Libertății, o secțiune prin centrul vechi al orașului și prin urmare stratigrafia obținută în urma cercetării reprezintă un punct de referință în cercetarea vechii cetăți a Timișoarei, mai ales că în vecinătatea sa se află obiective de referință pentru cercetarea arheologică. Astfel, în partea de sud se află Castelul Huniade² – actualul sediu al Muzeului Banatului Timișoara – prin urmare, strada se află în zona laturii de sud a fortificațiilor medievale. În partea de nord, str. L. Blaga, se învecinează cu Piața Libertății și cu zona băilor turcești recent descoperite³. Prin urmare, zona cercetată se află în partea de sud a cetății medievale a Timișoarei, în apropierea Porții Belgradului și a Uliții Belgradului⁴ – mai precis la est de aceasta și în imediata ei apropiere. Cercetarea arheologică din oraș beneficiază de existența unor descrieri de epocă ale orașului medieval ale unor călători din

¹ Hamat 2014, p. 1–83.

² Rădulescu 1981, p. 11- 42; Rădulescu *et alii* 2008, p. 141–154; Kopeczny 2013, p. 211–231.

³ Micle, Balaci Crînguș, Timoc 2015.

⁴ Flutur *et alii*, 2014a, p. 225–226.

a doua jumătate a secolului al XVII-lea cum sunt Evlia Çelebi⁵ și H. Ottendorf⁶. Se mai pot aminti aici și câteva planuri printre care se remarcă cel al căpitanului Perette, datat în 1716⁷. Foarte folositoare este și o monografie dedicată dezvoltării urbanistice a Timișoarei de către M. Opreș⁸, alături de care remarcăm monografia dedicată arhitecturii medievale bastionare a lui V. Capotescu⁹.

Supravegherea arheologică a fost necesară datorită executării unor lucrări de suprafață pe partea estică a străzii și a vizat observarea situației arheologice, studierea stratigrafiei sitului și a urmelor de structuri din epoca medievală sau modernă, înregistrarea topografică a descoperirilor și colectarea materialelor arheologice- dacă este cazul.

De la început, cercetarea arheologică din Timișoara, str. L. Blaga, a trebuit să se integreze însă în restricțiile unei cercetări arheologice urbane. Astfel, datorită condițiilor impuse de siguranța clădirilor și de solul orașului, cercetarea arheologică a cunoscut două etape – cercetarea arheologică preventivă, urmată de o supravegherea arheologică a restului de lucrări executate de constructor pe stradă¹⁰. Prima etapă a reprezentat-o cercetarea preventivă, desfășurată pe partea vestică a străzii- întregul tronson al străzii fiind împărțit în 17 sectoare denumite convențional cu litera B, la care s-a adăugat o numerotare cu cifre arabe. Au fost documentate astfel mai multe faze de construcție în lemn aparținând de cetatea medievală, un canal medieval de aducțiune a apei din piatră și cărămidă, precum și structuri de cărămidă din secolul al XVIII-lea (din sistemul de canalizare al fortificației bastionare), precum și o amenajare realizată din mortar compact¹¹, întinsă pe aproape 40 m¹², alături de canalizarea Vidrighin realizată la începutul secolului XX. Așa cum am mai spus, supravegherea arheologică a urmărit în continuare lucrările desfășurate pe această stradă – de la verificarea și schimbarea racordurilor la canalizare, la realizarea căminelor de vizitare, precum și urmărirea lucrărilor de suprafață, fiind practicate în acest scop 27 de casete, notate cu C urmat de numerotarea cu cifre arabe și 11 secțiuni înguste cu lățimea de 1–1,50 m¹³.

În suprafața supravegheată au fost descoperite structuri de cărămidă care datează din sec. XVIII, în principal sistemul de canalizare al cetății habsburgice. În spațiul unde construcțiile și intervențiile moderne și contemporane (aici trebuie amintită canalizarea Vidrighin, alături de conducte pentru apă și canalizare,

⁵ Evlia Çelebi 1976, p. 321- 753.

⁶ Titlul manuscrisului este *De la Buda la Timișoara*, fiind redactat probabil în 1667 (Ottendorf, 2002, p. 141).

⁷ Opreș 2006, p. 16–19.

⁸ Opreș 2006, 1–121.

⁹ Capotescu 2008, p. 1–316.

¹⁰ Hamat 2015, p. 540.

¹¹ Flutur *et alii*, 2014 a, p. 226.

¹² Hamat 2014, p. 9; Hamat 2015, p. 540- 541.

¹³ Hamat 2014, p. 8.

cabluri electrice, țevi de gaz) nu au distrus straturile anterioare, au apărut urmele construcțiilor sau amenajărilor din lemn care au legătură cu cetatea medievală. În partea de sud a străzii a fost identificată o amenajare solidă din mortar cu fragmente de cărămidă, care indică cel mai probabil un nivelul de călcare într-o piață datată în secolul al XVII-lea.

Stratigrafia generală a străzii cuprinde amenajarea străzii, între 0, 80 m și 1, 20 m. Stratul de asfalt actual suprapune pavajul de piatră cubică, piatra fiind așezată pe un strat de nisip și pietriș de 30–40 cm, care vine peste un strat de nisip curat de 20–30 cm. Sub amenajarea străzii urmează diverse umpluturi de pământ și moloz, cu multe fragmente de cărămidă, care acoperă canalizarea austriacă de cărămidă. În locurile unde solul nu este deranjat de intervenții moderne și contemporane se observă nivelele succesive de amenajare ale construcțiilor de lemn și cărămidă. Structurile din sec. XVIII descoperite sunt în primul rând canale din cărămidă care făceau parte din sistemul de canalizare al cetății moderne.

Sub straturile de sec. XVIII apar straturi și structuri medievale, surprinse de noi în C2, C7, C4, C21, C3, C5, C10, C13, C18, C19, C20, C11. În această zonă a cetății construcțiile erau aproape în totalitate de lemn. Excepția o face un canal de piatră, cărămidă și mortar (lat de 80 cm, cu o adâncime tot de 80 cm) surprins în C7, care avea rolul de aducțiune a apei.

În partea de sud a străzii, pe o suprafață de aproape 30 m¹⁴, a apărut o amenajare din mortar și fragmente de cărămidă, care reprezintă un spațiu deschis, cel mai probabil o piață. Această amenajare suprapune o altă amenajare din mortar compact, gros de circa 0,30-0,40 m și care se întinde pe 40 m de la limita nordică C10 spre sud.¹⁵

Sub mortar se observă un lut negru-cenușiu (0,20-0,30 m) care reprezintă primul strat de amenajare a aceluiași spațiu. Lutul a fost pus peste nisipul steril. Observăm că lutul steril din punct de vedere arheologic este ori un lut nisipos, ori nisip, ceea ce confirmă aprecierile că orașul medieval a fost ridicat pe grinduri de nisip.¹⁶ Peste mortar vin nivele succesive de reamenajare a spațiului pentru ca la un moment dat să asistăm la o desființare a pieței sau la o restrângere sensibilă spre sud, fiindcă apar diverse urme ale clădirilor de lemn.

În majoritatea celor 27 de casete s-a ajuns până la steril (nisip sau lut), care apare de obicei între 3 și 4 m adâncime față de nivelul de călcare actual, însă uneori la mai puțin de 3 m. În cea mai mare parte a suprafețelor cercetate deasupra nisipului steril se află un lut nisipos și care, probabil în contact cu apa, a căpătat o culoare albăstruie. Peste acesta se află un strat de consistență lutoasă,

¹⁴ Lățimea exactă nu a putut fi determinată întrucât a fost cercetată doar partea vestică a străzii, însă ea nu se regăsește în C18, singura casetă practică pe partea estică în jumătatea sudică a străzii L. Blaga (Hamat 2015, p. 551).

¹⁵ În raportul de cercetare lungimea totală era apreciată la 30 de m, însă datorită supravegherii am reușit să surprindem extinderea cu încă 10 m spre Piața Libertății a acestei piețe.

¹⁶ Flutur *et alii* 2014.

de culoare maronie și care are în componență bucăți de lemn, cenușă și cărbuni. Acesta pare să fie primul strat de amenajare din cetatea medievală, în legătură cu prima fază de lemn. Urmează apoi alte straturi, umpluturi succesive de amenajare specifice locuirii medievale din zonă, uneori cu o grosime destul de mare (până la 1,00 m), cu multe resturi lemnoase sau vegetale (vreascuri, fragmente de lemn din construcții anterioare, paie, semințe diverse), fragmente de cărămidă, oase fragmentare de animale, fragmente ceramice, cuie, fragmente de piele (de încălțăminte) etc. În restul casetelor s-a mers sub cota de fundare a proiectantului cu 0,30 m, sau, în momentul în care s-a ajuns la nivelul straturilor nederanjate antropice, lucrările au fost oprite.

Supravegherea lucrărilor a fost mult ajutată de către cercetarea preventivă făcută pe partea vestică a străzii, astfel încât o parte din rezultatele oferite de aceasta au fost confirmate de către rezultatele supravegherii.

Canalul medieval de aducțiune a apei

Identificat în timpul cercetării preventive în capătul nordic al străzii, în sectoarele B1 și B2¹⁷, acesta a apărut în timpul supravegherii în caseta C7. Canalul a fost construit din piatră și cărămidă, prinse între ele cu mortar, fundul fiind realizat dintr-un strat de cărămizi așezate pe un strat consistent de mortar. Acesta este lat de 0,80 m, cu o adâncime păstrată de 0,20 m și avea rolul de aducțiune a apei. Știm, datorită cercetării, că adâncimea lui era de 0,80 m, fiind acoperit cu scânduri care au fost prinse în mortar¹⁸. El face probabil parte din cetatea medievală a Timișoarei, fiind folosit până în timpul stăpânirii austriece, când a fost dezafectat. În caseta C7, lucrările au fost oprite în momentul atingerii lui, acesta fiind apoi acoperit cu nisip pentru conservare.

Canalizarea de epocă austriacă

Cele mai multe descoperi se leagă de canalizarea austriacă a cetății, pe de o parte este vorba despre canalele din cărămidă, dar și despre o conductă de aducțiune a apei din lemn. Canalul 1 este situat pe mijlocul străzii L. Blaga, urmează o direcție aproximativă nord-sud, cu panta de scurgere înspre sud. Canalul 2 intră în secțiunea noastră dinspre vest, la limita nordică a sectorului B7, cotește în acest punct spre nord urmând tot mijlocul străzii, și deversează, la fel ca și cel precedent, într-un canal colector mai mare, canalul 3. Acesta urmează aproximativ direcția vest-est și deversează în Bega. Canalele 4 și 5 sunt mai mici decât 1 și 2, reprezentând de fapt racorduri ale celor două. De-o parte și de alta a canalului 3 avem o construcție interesantă din cărămidă care încadra și acoperea canalul, protejându-l printr-o boltă care făcea descărcarea sarcinii de greutate a

¹⁷ Flutur *et alii* 2014a, p. 229.

¹⁸ Flutur *et alii* 2014, p. 11–12.

străzii pe ziduri exterioare canalul 3. Se pare că această structură cu boltă proteja canalul și sub clădirile pe sub care trecea acesta, apărând pe unele planuri ale cetății. Solul fiind mlăștinos și friabil, au fost necesare lucrări suplimentare de protecție a canalului¹⁹.

Prin urmare, au fost surprinse canale de cărămidă care făceau parte din sistemul de canalizare a fortificației austriece în S1, S2, S5, S6, S10, S9, C22, C10. Acestea se datează la jumătatea secolului XVIII și fac parte din canalizarea cetății construite în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Din fericire, în aceste zone lucrările de execuție nu au afectat aceste canale, cele mai multe dintre ele s-au păstrat relativ bine. Astfel, în jumătatea nordică a străzii, canalizarea austriacă a fost surprinsă pe partea estică a străzii în oglindă față de lucrările de cercetare de pe partea vestică a străzii. Alături de canalizarea din cărămidă, în C10 a fost descoperită o conductă de lemn. Aceasta a apărut în profilul nordic al șanțului Vidrighin de pe strada Bolyai Janos. La curățare s-a dovedit a fi o conductă de lemn, cu îmbinări de tip racord din fier. Ea apare la adâncimea de 1,40 m și traversează secțiunea pe direcția est-vest, fiind așezată deasupra unei porțiuni de stradă otomană, vizibilă în colțul NV al casei, distrusă însă de lucrări mai vechi pentru introducerea conductei de gaz. Fiind o descoperire unică până acum în cetatea Timișoarei, conducta a fost transportată la muzeu pentru conservare.

Canalizarea modernă- Vidrighin

Pe partea vestică a străzii L. Blaga a fost săpat la începutul secolului XX un șanț de peste 4 m adâncime, pentru canalizarea de atunci a orașului (funcțională și acum), numită Vidrighin (după coordonatorul acestor lucrări, inginerul Stan Vidrighin). Acest șanț, cu lățimea de 0,80–1 m, a fost surprins în toate B-urile din cadrul cercetării, dar și de către supravegherea arheologică, în diferite case.

Spațiul deschis amenajat în sudul cetății medievale

În partea sudică a străzii L. Blaga a fost descoperită o piațetă- un spațiu deschis, care făcea parte din cetatea medievală și a cărei suprafață a beneficiat de mai multe reamenajări până la jumătatea secolului al XVIII-lea. Identificată în sectoarele B8, B9 și B10 din cadrul cercetării, aceasta era amenajată cu un strat gros de mortar cu fragmente de cărămidă, care suprapune o primă amenajare din mortar simplu, mult mai întinsă decât prima. În timpul stăpânirii turcești asupra cetății acest nivel de amenajare a unui spațiu deschis din cetate în partea de sud se leagă probabil de poarta Belgradului și este atestat de către Evlia Celebi: „În această cetate se află chiar în fața palatului o piață spațioasă care e pardosită nu cu scânduri, ci cu un strat tare de mortar”²⁰.

¹⁹ Flutur et alii 2014, p. 11.

²⁰ Călători străini despre Țările Române, 1976, p. 500.

Piațeta a fost surprinsă în cadrul supravegherii în casetele C13, C18, C19 și C20. Din păcate, doar în C20 ea nu a fost distrusă de către racordurile mai vechi la amenajarea Vidrighin. C13 este caseta cea mai nordică, în care au putut fi observate urmele piațetei. În toate cazurile amenajarea a fost protejată, lucrările au continuat doar pe șanțurile racordurilor, pentru a le înlocui. După încheierea lucrărilor aceste casete au fost acoperite cu nisip și apoi cu balast pentru conservare.

Primul strat de amenajare al acestui spațiu din cetatea medievală a fost descoperit la adâncimea de aproximativ 2,10 m de la nivelul actual de călcare, unde a fost găsită o amenajare de mortar suprapusă de cel puțin două straturi groase de arsură, urmele a cel puțin a două incendii puternice care au afectat această parte a cetății, probabil în a doua jumătate a secolului al XVI-lea sau în prima jumătate a secolului al XVII-lea. În urma ultimului incendiu zona a fost reamenajată printr-o nivelare cu lut, peste care s-a amenajat un nivel de călcare din mortar cu cărămidă și bucăți de cărămidă, folosit până spre sfârșitul secolului al XVII-lea sau chiar până la începutul celui următor²¹, când se amenajează o stradă din lemn pe direcția VE cu o lățime de aproximativ 3,5 m²², flancată de rămășițele unor case, fiind reprezentată și pe harta întocmită de către căpitanul Perette.²³ Acestea ultime amenajări din lemn au fost distruse în momentul construirii cetății austriece, iar în prezent stratigrafia este grav afectată de amenajări ale orașului modern.

Prin urmare prima amenajare din mortar a fost surprinsă în B8, B9, B10, C11, C13, C18, C19 și C20 și se întinde pe aproape 40 m de la căpătul sudic al străzii înspre Piața Libertății. De asemenea a fost găsită atât pe partea vestică, cât și pe partea estică a străzii- în C18. Într-un articol publicat în 2015 atrăgeam atenția că nu aceasta este piața despre care vorbește Evlia Çelebi²⁴.

Piața despre care vorbește călătorul turc este de fapt o reamenajare a acestui spațiu. Amenajarea cu mortar și cărămidă a apărut în B8, B9, B10, C11, C19, C20, la o adâncime de 1–1, 10 m față de nivelul de călcare modern. Construcția acesteia a fost necesară pentru refacerea zonei în urma unui incendiu ale cărui urme se pot observa în toate unitățile de cercetare. Ea nu se regăsește pe partea de est a străzii, nefiind prezentă în C18 și nici la nord de B8, nefiind prezentă în C13. Este posibil ca C1 și C2 să marcheze o limită a acesteia spre nord,²⁵ caz în care lungimea acesteia ar fi de aproape 30 m.²⁶

²¹ Hamat 2015, p. 549.

²² Grosimea străzii I și II descoperite de echipa condusă de prof. F. Drașoveanu în Piața Libertății este tot de 3, 5 m (Drașoveanu *et alii* 2007, p. 76)

²³ Opriș 2006, p. 18–19.

²⁴ Hamat 2015, p. 551.

²⁵ Lățimea exactă nu a putut fi determinată întrucât a fost cercetată doar partea vestică a străzii, însă ea nu se regăsește în C18, singura casetă practică pe partea estică în jumătatea sudică a străzii L. Blaga.

²⁶ Hamat 2015, p. 549.

Amenajări din lemn

Astfel de amenajări (case, străzi, baterii de stâlpi, conducte) au fost descoperite în C2, C3, C5, C4, C21, C10, S9, S8 și țin atât de perioada otomană a cetății, cât și de începutul stăpânirii habsburgice. În C2 a fost descoperită o baterie de stâlpi, care a fost lăsată pe poziție după ce a fost înregistrată, fiind acoperită cu nisip. În C4 și C21, la adâncimea de 3, 50 m a ieșit la iveală o construcție de epocă otomană cu două nivele de folosire. Ambele casete au fost documentate, construcția de lemn fiind lăsată pe poziție a fost acoperită cu nisip și apoi cu balast. În C5 au fost descoperite rămășițele unei construcții de lemn- posibil o locuință, care a fost documentată și acoperită cu folie și nisip pentru conservare. Structura de lemn descoperită în șanțul S8 nu a fost afectată de lucrări, fiind acoperită cu nisip. Rămășițele unei amenajări de lemn- podea de locuință- descoperită în S9 și afectată de către lucrări moderne, a fost documentată și transportată la muzeu pentru conservare.

Supravegherea arheologică de pe strada L. Blaga a completat în mare măsură informațiile obținute în urma cercetării preventive pentru zona de vest a acestei străzi. Astfel canalul medieval din cărămidă și mortar acoperit cu scânduri a fost surprins pe o bucată mică, lângă fundația garnizoanei militare, din păcate distrus de către aceasta. De asemenea planurile canalizării austriece au putut fi confirmate în mare măsură pentru partea de sud a străzii, având în vedere faptul că aceasta cotește pe strada B. Janos. Un alt capitol important îl reprezintă completarea informațiilor care privesc întinderea și reamenajare spațiului deschis din cetatea turcească, cu specificația că prima fază a acestuia poate fi cel puțin contemporană cu cucerirea cetății de către Imperiul Otoman, sau poate chiar mai veche decât acest moment. Transformarea acestui spațiu, implicit restrângerea lui de-a lungul timpului, este dictată de nevoile imediate ale cetății și ale locuitorilor ei- nevoia de spațiu sau reorganizarea internă în virtutea unor deziderate dictate de apărarea cetății. Studiarea, pe cât a fost posibil, a construcțiilor de lemn asociate cronologic cu cetatea otomană, este de asemenea importantă. Din păcate majoritatea materialului arheologic provine din straturile deja răvășite de intruziuni moderne- având în vedere faptul că lucrările au insistat doar în aceste zone- și nu prezintă din această cauză un context arheologic databil.

Însă, dincolo de impunerile inerente unor lucrări desfășurate în centrul unui oraș, într-o zonă cu probleme de consolidare a clădirilor, supravegherea efectuată pe strada L. Blaga completează încă o filă în cartea cercetărilor preventive desfășurate în oraș în perioada 2013–2015. Avem certitudinea că această carte a rescris deja istoria orașului. Alături de celelalte lucrări de cercetare preventivă, cercetarea pe str. L. Blaga a adus noi date despre trecutul Timișoarei și a deschis încă odată o poartă spre un trecut pe nedrept trecut în uitare.

SHORT WALK TROUGH OTOMAN TIMIȘOARA. PRELIMINARY REPORT ON THE ARCHAEOLOGICAL SURVEILLANCE OF LUCIAN BLAGA STREET

(Abstract)

Since 2013, the city of Timișoara benefited from a project for the rehabilitation of public space in the city centre, works that have involved an ample archaeological research between 2013 and 2015. On this occasion, in the streets of this town took place an extended archaeological excavation, which included also the surveillance campaign on the Lucian Blaga Street during the second half of 2014. The archaeological surveillance filled some of the empty spaces left after the archaeological campaign conducted on the vest side of this street. During the research, we have discovered parts from the medieval water channel, the Austrian sewerage, ottoman wooden streets and houses and the medieval square situated in the north part of the modern street.

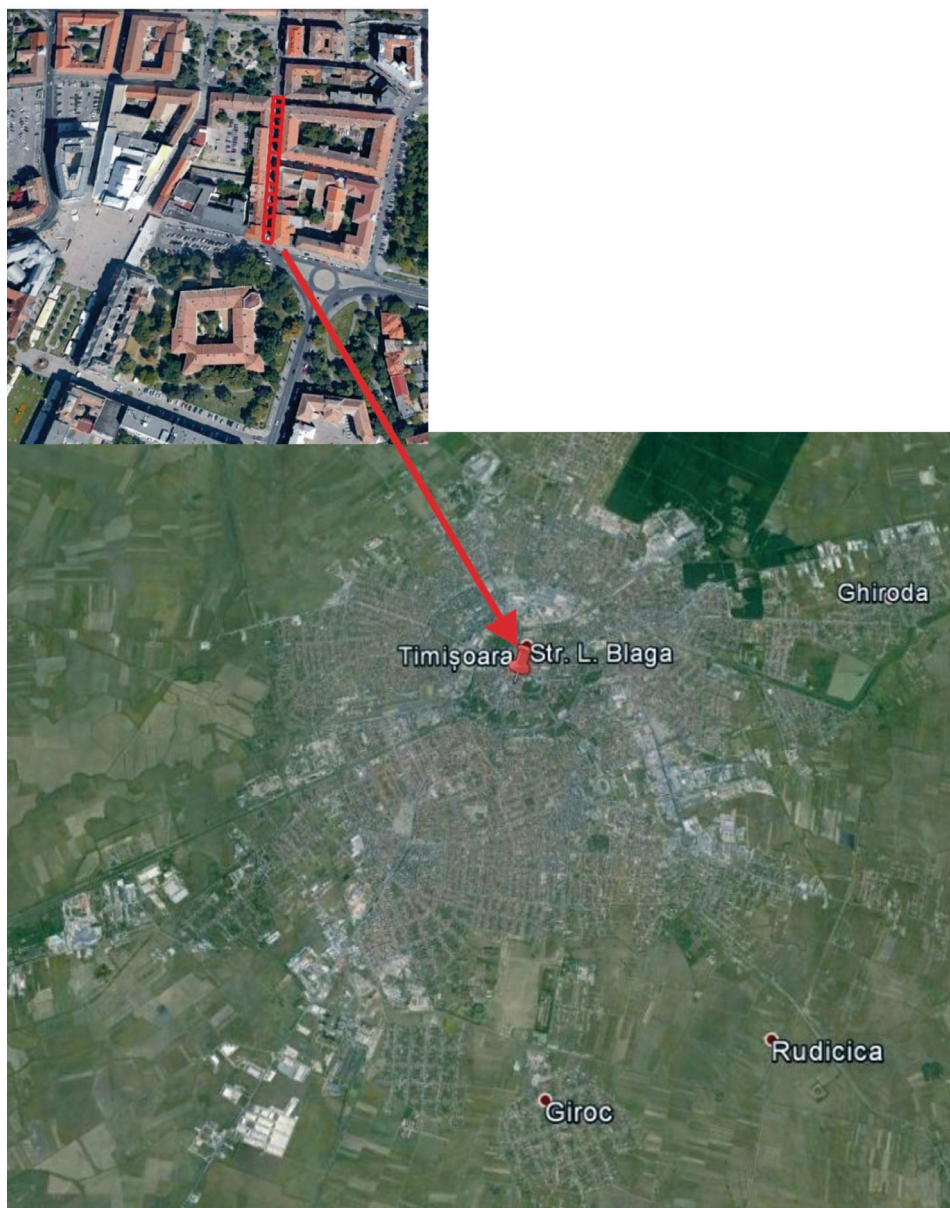
Explicația planșelor/Explanation of plates

- Pl. I. Timișoara – vedere generală; str. L. Blaga – detaliu (după Flutur, Hamat, Tănase, 2014 a, pl. I) / PL. I. Timisoara – general view; L. Blaga Street – detail (after Flutur, Hamat, Tănase, 2014 a, pl. I).
- Pl. II. Str. L. Blaga – plan de situație în urma cercetărilor arheologice, cu marcarea casetelor C11, C13, C18, C19, C20. Scara 1: 1000 / Pl. II. L. Blaga street – situation plan after archaeological research, marking the boxes
- Pl. III. B8, vedere generală și detaliu C1 (după Flutur, Hamat, Tănase, 2014 a, pl. VII) / Pl. III. B8, general view and detail (after Flutur, Hamat, Tănase, 2014 a, pl. VII).
- Pl. IV. B8, vedere generală cu amenajarea de mortar și detaliu cu C2 (după Flutur, Hamat, Tănase, 2014 a, pl. VIII) / Pl. IV. B8, general view with mortar and detail design with C2 (after Flutur, Hamat, Tănase, 2014 a, pl. VIII).
- Pl. V. 1. B9, vedere generală dinspre sud cu amenajarea de mortar și cărămidă (după Flutur, Hamat, Tănase, 2014, foto 37), 2. Profil vestic B9 (după Flutur, Hamat, Tănase, 2014 a, pl. XIV) / Pl. V. B9, general view from the south with improvement of mortar and brick (after Flutur, Hamat, Tănase, 2014, foto 37), 2. B9 western profile (after Flutur, Hamat, Tănase, 2014 a, pl. XIV).
- Pl. VI. 1. C3, grund – rămășițele unei structuri de lemn, 2. C5, rămășițele unei case de lemn, vedere generală, 3. C5, casă de lemn, detaliu / Pl. VI. 1. C3, ground – the remains of a wooden structure, 2. C5, The remains of a wooden house, general view, 3. C5, wooden house, detail.
- Pl. VII. 1. C7, canalul medieval- detaliu, 2. C7, profil vestic – canalul medieval, 3. C9, grund – canalizare austriacă, 4. C9, profil nordic / Pl. VII. 1. C7, medieval channel – detail, 2. C7, western profile – medieval channel, 3. C9, ground – austrian sewers, 4. C9, northern profile.

Bibliografie/Bibliography

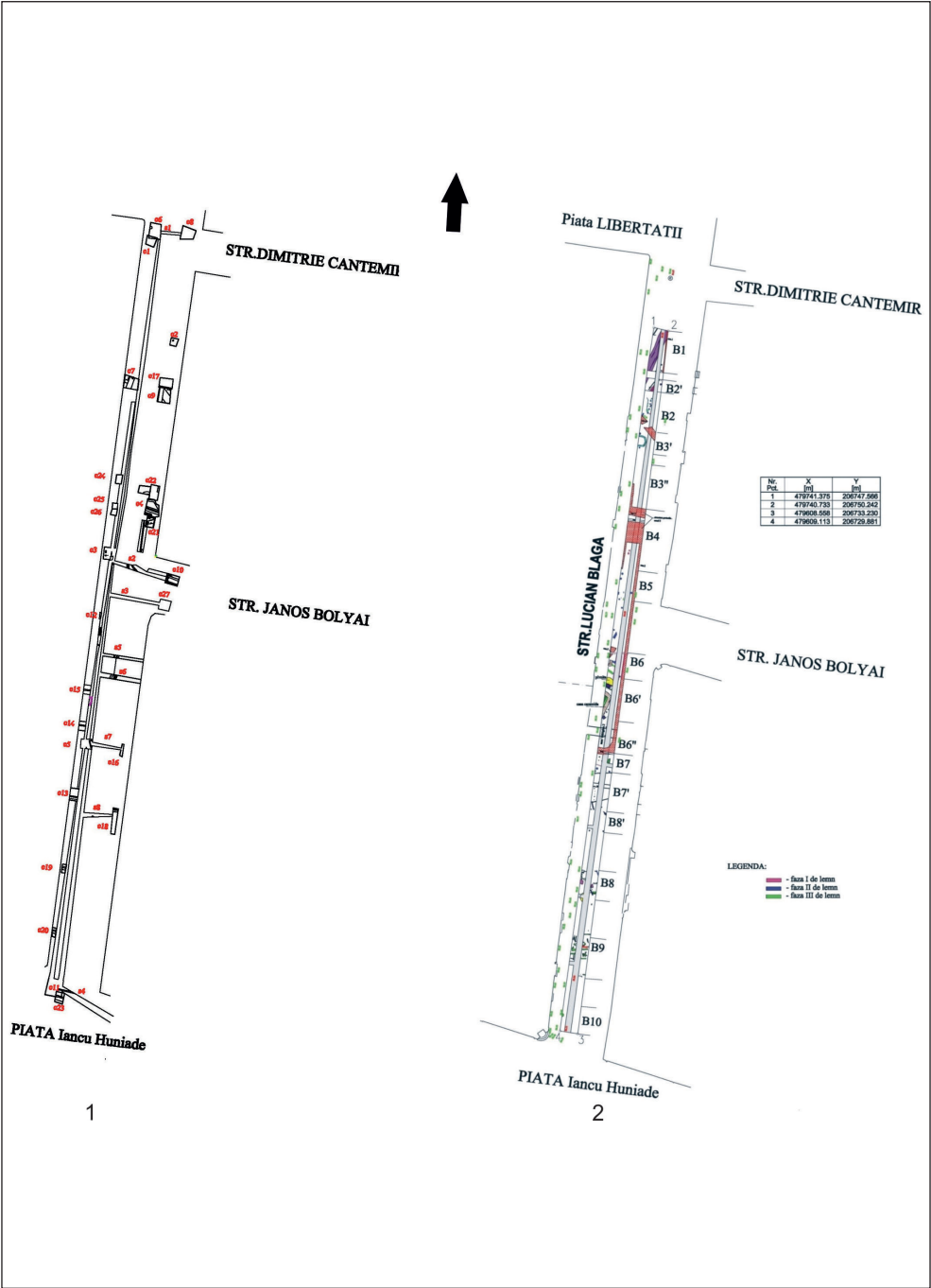
- Capotescu 2008 - V. Capotescu, *Arhitectura militară bastionară în România, vol. 1 Cetatea Timișoarei*, Ed. Bastion, Timișoara, 2008.

- Drașovean *et alii* 2007 - F. .Drașovean, C. Feneșan, Al. Flutur, Al. Szentmiklosi, G. El Susi, Z. Kopeczny, H. Kiss, R. Șeptilici, N. Dinu, *Timișoara în amurgul evului mediu*, Ed. Mirton, Timișoara, 2007.
- Celebi 1976 - E. Celebi, *Seyahatname*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea II, îngrijit de Mustafa Ali Mehmet, București 1976, p. 321- 753.
- Flutur *et alii* 2014 - Al. Flutur, A. C. Hamat, D. Tănase, *Cercetări arheologice preventive în cetatea Timișoarei, str. L. Blaga, anul 2014. Raport preliminar*, în *Banatica*, 24, 1, Reșița, 2014, p. 225–252.
- Flutur *et alii* 2014 a - Al. Flutur, A. C. Hamat, D. Tănase, *Raport de cercetare arheologică preventivă. Cetatea Timișoarei, str. Lucian Blaga*, manuscris, Timișoara, 2014.
- Hamat 2014 - A. C. Hamat, *Raport de supraveghere. Cetatea Timișoarei, str. L. Blaga*, manuscris, Timișoara, 2014.
- Hamat 2015 - A.C. Hamat, *La braț cu Evliya Çelebi prin cetatea Timișoarei, Studiu de caz: piața medievală târzie descoperită pe str. L. Blaga*, în *Arheovest*, III/1, Szeged, 2015, p. 539- 554.
- Kopeczny 2013 - Z. Kopeczny, *Reședința regală medievală de la Timișoara*, în *AnB(S.N.)*, XXI, Timișoara, 2013, p. 211 – 231.
- Micle *et alii* 2015 - D. Micle, M. Balaci Crînguș, C. Timoc, *Băile turcești din P-ța. Libertății, Timișoara. Un monument arheologic inedit în contextual reabilitării centrului istoric al orașului*, în *Arheovest*, III/1, Szeged, 2015, p. 555- 573.
- Opriș 2006 - M. Opriș, *Timișoara Monografie Urbanistică, vol I, Timișoara 2007*.
- Ottendorf 2002 - H. Ottendorf, *De la Viena la Timișoara, 1663, studiu introductiv, note științifice și glosar de I. Hațegan*, Timișoara, 2006.
- Rădulescu 1981 - A. Rădulescu, *Castelul Huniade Timișoara – sondajul arheologic–1980*, în *AnB*, XIV, Timișoara, 1981, p. 11–42
- Rădulescu *et alii* 2008 - A. Rădulescu, D. Tănase, Z. Kopeczny, *Raport preliminar privind cercetările arheologice preventive de la Timișoara Castelul Huniade*, în *Banatica*, 18, Reșița, 2008, p. 141–154.

Pl. I.

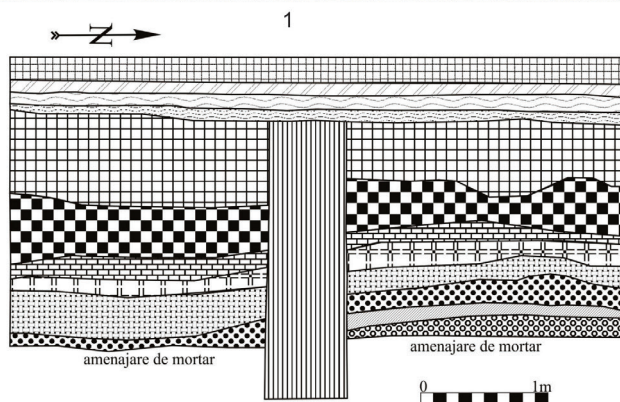
Pl. II.

Pl. III.

Legenda

- bordură
- amenajare stradală-ciment
- amenajare stradală-nisip
- amenajare stradală-nisip și balast
- amenajare cablu electric-nisip, balast și fragmente de cărămidă
- strat lutos de culoare gri cu fragmente de lemn
- strat lutos de culoare maronie
- strat lutos de culoare gri-închis cu pigment de arsură și fragmente de lemn
- strat de nivelare din fragmente de cărămidă și fragmente de mortar
- strat lutos de culoare gri cu pigment de arsură
- strat lutos de culoare maronie cu pigment sporadic de arsură
- strat lutos de culoare maroniu-închis cu pigment de arsură
- strat lutos de culoare maroniu-închis cu arsură, fragmente de cărămidă și pigment sporadic de mortar

2

Pl. V.

1

2

3

1

2

3

4

CĂRȚI BRÂNCOVENEȘTI DIN COLECȚIILE MUZEULUI OLTENIEI DIN CRAIOVA

Claudia Mihaela SURU

Cuvinte cheie: Muzeul Olteniei, tipografie Buzău, secolul al XVII-lea, Antim Ivireanu, carte religioasă manuscris

Keywords: Oltenia muzeum, Buzau typography, XVII century, Antim Ivireanu, religious book manuscript.

Cărțile provin din timpul domnitorului Constantin Brâncoveanu care a avut un rol important în Țara Românească, deoarece în timpul domniei sale cultura a înflorit și a întemeiat stilul brâncovenesc. Arta aplicată din Țara Românească a reprezentat o împletire de forme de expresie, ca urmare a îmbinării tradiției naționale cu elemente noi, împrumutate. Stilul autohton se caracteriza printr-o linie simplă, viguroasă, expresivă. Acestui stil i s-au alăturat în veacul al XVII-lea o serie de influențe: persane, rusești, occidentale. Din contopirea dintre stilurile grec (bizantin), venețian și autohton a rezultat stilul brâncovenesc. Trebuie menționat că la finele veacului, în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, ca urmare a comenzilor masive pe care domnitorul le face în Transilvania, influențele transilvănene se fac tot mai mult simțite în arta aplicată: evangheliare, obiecte din argint, etc.¹

Dintre toți domnitorii Țării Românești nici unul n-a prețuit și sprijinit într-o asemenea măsură cultura ca Brâncoveanu. Prin întreaga activitate culturală desfășurată de domnitor, activitate ce a îmbrăcat aspecte dintre cele mai diverse: înființări de școli și tipografii, ridicări de palate și lăcașuri bisericești, contribuții la răspândirea cuvântului tipărit în afara granițelor, Brâncoveanu a dăruit mărturiile ale priceperii și gustului artistic ale poporului nostru, bisericilor și mănăstirilor răspândite pe pământurile Europei și Asiei. Toate acestea și multe altele, au jucat un rol însemnat în creșterea faimei Țării Românești. Nu întâmplător, de-a lungul veacurilor, nenumărați călători străini în trecere pe meleagurile muntene

---

¹ Columbeanu, Valentin, 1967, p. 66–67.

– negustori, diplomați, generali – au transmis posterității prin scrisul lor impresii despre Țara Românească, despre oamenii ei, despre cultura lor.²

Ridicarea pe o treaptă superioară a activității culturale din anii domnitorului Constantin Brâncoveanu a reprezentat de fapt rodul unor veacuri de-a rândul de șlefuire și cioplire a pietrei și a lemnului, de răsucire a firului de lână, de smălțuire a lutului și zugrăvire a pereților, de așternere a slovei când calmă, când încrâncenată; totuși, anii domniei lui, ca și de după el, au primit, poate ca un omagiu adus de popor voievodului martir, numele de epocă brâncovenească.³

În tipografiile din Țara Românească au văzut în această vreme lumina tiparului relativ multe cărți în limba română. Menționăm că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea limba română cunoaște un moment de viguroasă afirmare nu numai pe terenul cărții bisericești, dar și în domeniul culturii laice și mai ales al istoriografiei. În Țara Românească se tipăreau însă cărți și în alte limbi: slavă, armeană, greacă, arabă, turcă. Tipărirea unui număr însemnat de cărți în limbile amintite, pentru popoare locuind pe o mare arie geografică, demonstrează cu prisosință că Țara Românească juca în acea vreme un rol de primă mână în răspândirea culturii în această parte a Europei. În timpul domnitorului Brâncoveanu cărți tipărite în statul muntean au ajuns până în îndepărtata Sirie. O asemenea activitate tipografică, ca volum și ca diversitate, ne îndreptățește să afirmăm că în Țara Românească existau condiții materiale, ca și un număr însemnat de meșteri și cărturari, cunoscători pricepuți ai meșteșugului și ai slovelor străine.⁴

Domnitorul Brâncoveanu a fost sprijinit în realizările sale de mitropolitul Antim Ivireanu, care a fost un mare om de cultură. Dintre personalitățile bisericești care au depus multă râvnă pentru promovarea culturii românești, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, acesta ocupă un loc de frunte. Era caligraf, bun desenator, gravor, un animator și un excelent organizator. S-a dovedit că el a fost un foarte bun tipograf, organizator de traduceri și îndrumător. Opera principală a lui Antim Ivireanul sunt predicile lui rostite la diferite sărbători sau ocazii și adunate într-o colecție sub denumirea de „Didahii”. El a avut un talent oratoric remarcabil și rupe cu rutina predicii vechi, care se zbate în frazeologia bisericească veche, în discuții teologice sterpe, în învățături banale. Predica lui este vie, în ea transpar nevoile vieții de atunci, obiceiurile vieții contemporane. În opera lui, plină de imagini vii, de comparații surprinzătoare⁵, se simte și omul literar: „Omul se tulbură ca valurile mării când le suflă vântul”.

Muzeul Olteniei posedă printre colecțiile sale o frumoasă și interesantă colecție de cărți vechi românești și străine, dar și o colecție de manuscrise, iar din aceste colecții am ales o carte veche și trei manuscrise brâncovenești a căror descriere o vom reda mai jos:

² *Ibidem*, p. 46.

³ *Ibidem*, p. 46.

⁴ *Ibidem*, p. 50.

⁵ Ciobanu 1992, p. 608, 609, 612 și 616.

1. „Învățătură de 7 taine”, Buzău, 1702, Nr. Inv. I 131.

Cartea este valoroasă pentru că a circulat în Transilvania imediat după apariția ei. Exemplarul existent la Muzeul Olteniei este complet, conținând și gravura semnată de Ursul Zugravul.

Prefața este semnată de Teodosie Mitropolitul Ungrovlahiei.

Pe coperta 1, la interior, se află o însemnare:

„Această sfântă carte iaste a Popi Tatomir din Rășinari, și am scris la anii 1732 Mșta martie 6 zile. Protopop Tatomir ot Silo Rășinari (lângă Sibiu)”.

O altă persoană a scris o însemnare, în care este menționată *Biblia* și a fost tradusă într-o scriere târzie.

Cartea a fost tradusă de arhitectul Vincenz de la Sibiu.

Coperta a 2-a are o însemnare care cuprinde fragmente dintr-o *Pravilă* care se referă la învățăminte pentru zilele de post și pedepse pentru cei care nu respectă postul.

Dimensiunile cărții sunt: oglinda textului: 11,9 x 16,9 cm; blocul cărții: 14,8 x 20,6 cm; legătura din piele: 15,3 x 20,9 cm.

Coperta 1 prezintă cadrane dreptunghiulare, iar la mijloc are un medalion sub formă de romb în care se observă Maica Domnului cu Pruncul Isus.

Coperta a 2-a prezintă două cadrane și este decorată cu motive florale.

Paginile cărții au 24 de rânduri, iar formatul cărții este 4° - *in quarto*; cartea are 32 file.

În carte observăm o gravură în care este prezentat Christos pe un tron între Fecioara Maria și Sfântul Ioan, cu inscripții slavone.

Cartea a fost tipărită în culorile negru și roșu.

Titlul și paginile sunt încadrate în flori de compoziție tipografică.

2. Manuscris grecesc, 1691, Nr. Inv. I 17–3850.

A fost tradus din bizantină în limba greacă de Hrisant, după cererea stolnicului Constantin Cantacuzino.

Conține 66 file numerotate cu creionul în cifre arabe, iar o pagină are 22 rânduri.

Dimensiunile manuscrisului sunt: oglinda textului: 12,5 x 16,5 cm; blocul manuscrisului: 15,5 x 19,8 cm; legătura din piele: 16 x 20 x 1,4 cm. Formatul manuscrisului este 8° - *in octavo*.

Manuscrisul este scris în cerneală neagră și roșie, iar roșu s-a folosit la inițiale și capitole.

De asemenea, manuscrisul are frontispicii miniate, în miniatură este prezentată stema cu acvilă bicefală cu o coroană pe cap, care se află înaintea textului. De fapt fiecare acvilă poartă pe cap o coroană în cerneală neagră.

Manuscrisul are însemnări marginale în limba greacă. Coperta a 2-a are la interior însemnări marcate de anul 1757, când era deja scris manuscrisul. O altă

însemnare este un concept de scrisoare care prilejuiește cererea unor bani. Coperta prezintă motive florale.

3. Manuscris „Cuvinte” de Antim Ivireanu, Nr. Inv. I 546 – 33.

Fila 1 conține titlul „Manuscript de cuvinte bisericești ale lui Antim Ivireanu” în litere latine. Titlu este stabilit de un posesor al manuscrisului din perioada sfârșitului secolului al XIX-lea, întrucât este scris cu caractere latine.

Fila a 2-a cuprinde un blestem pentru paza manuscrisului.

Fila a 3-a are un tabel de cheltuieli la sfințirea unei biserici.

Fila a 4-a conține „Învățătură pentru târnovirea bisericii care cuprinde sineși toată rânduiala sfințirii bisericii”.

Fila a 8-a conține „Începerea vecerniei celei mari”.

Fila a 14-a verso conține „La Utrenie după Psalmii Duminicii”.

Fila 22 cuprinde o cântare de slavă la sfârșitul unei slujbe – „La Hvavenie”.

Fila 27 cuprinde „Învățătură pentru târnovirea bisericii”.

Sfârșitul manuscrisului lipsește.

Manuscrisul are 50 de file, numerotate cu creionul de altă persoană decât cea care a scris manuscrisul. Este scris cu cerneală neagră și roșie. O filă are 21 de rânduri.

Dimensiunile manuscrisului sunt: oglinda textului: 13,6 x 21 cm; blocul manuscrisului: 22,8 x 16,5 cm; legătura manuscrisului: 16,6 x 23,3 x 1,3 cm.

4. Manuscris „Cuvinte” de Antim Ivireanu, Nr. Inv. I 578 – 67.

Manuscrisul începe cu fila 134 și cuprinde un „Cuvânt la Duminica Floriilor”. Lipsește începutul până la fila 134.

Numerotarea în cerneală a filelor cu cifre arabe este probabil a copistului de la fila 134 la fila 232.

O altă numerotare este realizată cu cifre arabe, de la pagina 1 la pagina 105, în creion.

Fila 143 verso conține „Cuvânt de învățătură la Sfinții și în tocmai cu Apostolii Împărații Constantin și Elena”.

Fila 150 cuprinde „Cuvânt de învățătură la Nașterea Domnului nostru Isus Hristos”.

Fila 156 verso conține „Cuvânt de învățătură la obreazania lui Isus Hristos (Schimbarea la față)”.

Fila 159 cuprinde „Cuvânt de învățătură la Adormirea Prea Sfintei Stăpânii Născătoarei de Dumnezeu și Pururea Fecioarei Mariei”.

Fila 164 conține „Învățătură la Sfântul Părintele nostru Nicolae”.

Fila 171 cuprinde „Prodoslovie la Cuvântul de învățătură în Duminica Floriilor”.

Fila 172 conține „Cuvânt de învățătură și umilință în Duminica Floriilor”.

Fila 181 verso cuprinde „Cuvânt de învățătură la Preobăjania Domnului Nostru Isus Hristos”.

Fila 187 verso cuprinde „Cuvânt de învățătură la octombrie în 27, ziua Sfântului și Marelui Mucenic Dimitrie Isvorătorului de mir asupra cutremurului”.

Fila 195 verso conține „Învățătură la noiembrie 8, în ziua Soborului Sfinților Îngeri Arhanghelii Mihail și Gavril”.

Fila 207 cuprinde „Cuvânt de învățătură în 27 a lunii lui octombrie, asupra cutremurului și a Marelui Mucenic Dimitrie Izvorătorul de mir”.

Fila 217 verso conține „Cuvânt de învățătură la Duminica Floriilor”.

Fila 223 verso cuprinde „Cuvânt de învățătură asupra omului mort”.

Fila 228 conține „Învățătură când se face Parastas”.

Fila 230 cuprinde „Cuvânt de învățătură în 25 a lunii lui Dechembrie, la Nașterea Domnului Nostru Isus Hristos”.

Fiecare „Cuvânt” este marcat cu un frontispiciu care are motive florale și geometrice. Unele „Cuvinte” se termină în viniete, care sunt încadrate ca tehnică în ornamente.

Inițialele ornate sunt scrise cu roșu, de mărimea 2, 3, 4 rânduri.

Ornamentele sunt realizate în roșu și negru.

Titlul „Cuvântului” este scris în roșu.

Manuscrisul este scris în cerneală neagră și roșie (chinovar).

Manuscrisul este conceput în „Cuvinte”.

Legătura este din carton și pânză la cotor și colțuri, fiind realizată în secolul al XIX-lea sau al XX-lea.

Dimensiunile manuscrisului sunt: legătura: 15,6 x 21,5 x 2,3 cm; oglinda textului: 17,4 x 13,2 cm; blocul manuscrisului: 15,3 x 20,8 cm. O pagină are 22 de rânduri.

Pe legătură este menționat cu litere latine: „Antim Ivireanu – Cuvinte”.

Concluzii

Legătura este foarte nouă, iar cel care a suportat cheltuiala ei a rămas încă necunoscut și a știut cu exactitate că este un manuscris care a aparținut lui Antim Ivireanu.

Cele două manuscrise pot fi niște copii după un alt manuscris care ar fi fost al lui Antim Ivireanu. În acest fel Antim Ivireanu apare ca autor al indicațiilor cuprinse în aceste manuscrise privind târnosirea unei biserici.

Coperțile primului manuscris sunt identice cu ale celui de-al doilea manuscris, iar coperțile sunt identice, realizate de același legător.

Titlul de pe legătură indică alt conținut la cel de-al doilea manuscris decât la primul manuscris.

Titlul de pe legăturile celor două manuscrise este același, dar cuprinsul este diferit.

S-au tipărit „Predicile” lui Antim Ivireanu și trebuie colaționate cu manuscrisul.

BRÂNCOVENEȘTI BOOKS FROM THE COLLECTION OF OLTEANIA MUSEUM OF CRAIOVA

(Abstract)

The books from time of Constantin Brâncoveanu which was lead in Wallachia between 1688 –1714. In that time the culture was flowed and he was found the style in art. The king Brâncoveanu was support and of Antim Ivireanu a big man of culture. The book first is *The education of 7 conceals* and was circulate in Transylvania. The book second is an Greek manuscript which was printing in 1691 and was translate in Greek language of Hrisant to demand his Constantin Cantacuzino. The book third is an manuscript with the title „*Words*” writing of Antim Ivireanu. The book forth is an manuscript with the title „*Words*” writing of Antim Ivireanu. Antim Ivireanu was lead metropolitan church from Wallachia and the books are of the cult.

Bibliografie/Bibliography

- Columbeanu – S. Columbeanu, R. Valentin, *Constantin Brâncoveanu și Valentin* 1967
epoca sa, București, 1967.
- Ciobanu 1992 – Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, Chișinău, 1992.

MONUMENTUL EROILOR DIN AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL RIDICAT ÎN COMUNA CETATE, JUDEȚUL DOLJ

Claudia Mihaela SURU

Cuvinte cheie: Eroi români, al Doilea Război Mondial, monumente comemorative, Oltenia, Cetate, sec. XX

Keywords: Romanian heroes, World War II, commemorative monuments, Oltenia, Cetate, 20th century.

Al Doilea Război Mondial a fost cel mai mare din istorie și a cuprins întreaga lume. România a intrat în acest război pentru eliberarea teritoriilor românești aflate sub ocupație străină. La 22 iunie 1941 armata română, alături de cea germană, a trecut Prutul pentru dezrobirea Basarabiei, nordului Bucovinei și Ținutului Herței, pământuri strămoșești, sfărțecate de către Uniunea Sovietică în 1940, ca urmare a Pactului Ribbentrop-Molotov. După 23 August 1944 trupele române s-au avântat peste Carpați pentru eliberarea Nord-Vestului Transilvaniei, răpit de Ungaria horthistă prin odiosul Dictat de la Viena din august 1940. În ambele situații, trupele române nu au urmărit cucerirea și anexarea de teritorii străine. De altfel, totdeauna în istoria sa, poporul român nu a dus decât războaie de apărare a gliei străbune și a ființei sale naționale. Acestea sunt adevăruri sfinte care trebuie adânc întipărite în conștiința generațiilor viitoare¹.

Angajamentul României pe Frontul de Est a înregistrat mai multe faze din 1941 în 1944 și anume:

Bătălia celor 33 zile: 22 iunie – 26 iulie 1941, pentru eliberarea Basarabiei și Nordului Bucovinei; participă Armatele a 3-a și a 4-a române, Armata a 11-a germană;

Bătălia pentru Odessa: 14 august – 16 octombrie 1941, angajată cu forțele Armatei a 4-a română; comandanți succesivi au fost generalii N. Ciupercă și Iosif Iacobici;

Marșul trupelor germane: august-octombrie 1941; Armatele a 11-a germană

---

¹ *** 2002, p. 9.

și a 3-a română angajate pe direcțiile Bug- Nistru- țărmul Mării de Azov, zona Berdiansk- Mariupol, supranumită Stepa Nogai;

Bătălia Crimeii: toamna anului 1941, Corpul de armată 54- Armata a 11-a germană, comandanți Schobert, general Erich von Mangstein; unitățile române: Corpul de Vânători de munte, sub comanda general Gh. Avramescu, o divizie de Infanterie, divizioane Artilerie grea, o brigadă de Cavalerie;

Cucerirea Sevastopolului: 4 iulie 1942;

Epopoea Stalingradului: 28 iunie 1942 – 17 aprilie 1943; Grupul de armate B- comandant feldmareșal von Weisch, Armatele române a 3-a și a 4-a; Armatele a 6-a germană, a 2-a ungară, a 8-a italiană, a 4-a germană blindată;

Operațiile din Kuban: 1 februarie – 9 octombrie 1943; Grupul de Armate German A- comandant feldmareșal von Kleist, Corpul de Cavalerie român – diviziile 6 și 9 Cavalerie, diviziile 1, 2 și 3 Munte, diviziile 10 și 19 Infanterie;

Apărarea și evacuarea Crimeii: octombrie 1943 – 12 mai 1944, 14 aprilie – 12 mai 1944 de Armata Roșie;

Retragerea armatelor germane și române în Basarabia și Moldova în iarna 1943–1944, sub presiunea forțelor sovietice;

Bătălia Moldovei: 20 august 1944 – 23 august 1944;

Ofensiva Iași-Chișinău: Fronturile 2 și 3 Ucrainene, Grupurile de armate Ucraina de Sud².

De-a lungul timpului, pictori, sculptori, scriitori au oglindit în operele lor eroii neamului din cel de-al Doilea Război Mondial, care s-au jertfit pentru veșnicia țării și pentru onoarea armatei române. În țară s-au ridicat multe monumente în cinstea victoriilor armatei române și a eroilor căzuți pe câmpul de luptă.

Un astfel de monument a fost ridicat și în comuna Cetate din județul Dolj, în memoria eroilor care au luptat în al doilea război mondial pe Frontul de Est, în special la Odessa. Monumentul ridicat din inițiativa lui Ilie Negrețu s-a aflat inițial într-o pădure, la aproximativ un kilometru de Portul Cetate, la baza digului crescătoriei din comună și la 250 m de Dunăre. Se afla alături de un pod nou care traversa apa numită Bogaz și a fost realizat în vara anului 1943, fiind sfințit în noiembrie. El a fost mutat din pădure în parcul din curtea Școlii Generale din satul Fântâna Banului.

Monumentul este alcătuit din următoarele elemente componente:

1. **Socul** este turnat în ciment și are trei trepte: prima treaptă L: 1,96 m; l: 1,21 m; î: 26 cm; a doua treaptă L: 2,5 m; l: 1,74 m; î: 26 cm; a treia treaptă L: 3m; l: 2,25 m; î: 26 cm.

2. **Piedestalul** este din mozaic cimentat și are forma unei piramide dreptunghiulare cu î: 1,4 m; L: 1,5 m; l: 70 cm; pe el se află un chenar dreptunghiular măsurând L: 80 cm; l: 40 cm, în care a fost fixată o placă din marmură de g: 2 cm, dar lipsește. Pe el sunt scrise numele eroilor.

² Buzatu 1995, p. 24–26.

3. Al treilea element are forma unui **sarcofag** cu $\hat{h}$: 45 cm; L: 99 cm; l: 62 cm; capacul are L: 82 cm; l: 30 cm; $\hat{h}$: 1,26 m; pe el sunt reprezentate în relief o cruce, o baionetă și o cască, toate trei sunt încrucișate.

4. **Crucea dublă** este sculptată în relief și sunt reprezentate pe ea romburi cu noduli în mijloc și bonțuri la capete, lipsește ceva în capătul crucii: L: 1,60 m; l: 42 cm; L: 1m, l: 30 cm, l: 45 cm.

Pe monument sunt inscripționate numele a 76 de eroi căzuți pe front, între 1941–1943, din localitățile Cetate (satele Fântâna Banului și Moreni), Leu și Salcie:

Maior Cristescu George din localitatea Leu, care a căzut în lupta de la Odessa (numele său este trecut pe o cruce care se află deasupra chenarului de pe pedestal); Mitra Ion și Stoienică Ion din Salcie;

Sergent Gheorghe Moiceanu;

Pădurarii Ionel D. Pâtea și Alexandru Panea;

Caporalii: Floarea Florea, Berendei Marin, Vărzaru Ștefan, Staicu Constantin, Staicu Gheorghe, Chilom Gheorghe, Chilom Ștefan, Deliu D. Ion, Chilom Constantin, Agiu Nicolae;

Soldații: Ciocșir I. Florea, Sfetcu Nicolae, Surdu Ion, Surugiu I. Ion, Lican I. Ion, Anghel Iulian, Moreanu I. Dumitru, Tomița Gheorghe, Vasile I. Marin, Nițurică Adrian, Crăciunoiu Ion, Șelaru Marin, Sodoleanu Ion, Mateiaș I. Petre, Ștefan Mitriță, Angelescu Ștefan, Spânu Marin, Badea Ion, Sodoleanu Gheorghe, Sârbu Gheorghe, Călin Ion, Nicolae Ion, Sârbu Constantin, Grasoș Petre, Colcea Gheorghe, Colcea Ioan, Panait Ioan, Urziceanu Vasile, Rusu I. Constantin, Poiană Ion, Gogoneață Ion, Deliu I. Constantin, Ionel Băileșteanu, Ploscă Gheorghe, Mălai Ioan, Gheorghe Z. Marin. Balaci Gheorghe, Urziceanu Constantin, Gănescu Ștefan, Bran Ioan, Fetica N. Marin, Voican Alexandru, Petrică Constantin, Chilom Stelian, Spiridon Ion, Floarea G. Ioan, Badu Aurel, Nadu Gheorghe, Caicic Constantin, Dumitrescu Marin, Dărvăreanu Vasile, Nedelcu F. Mihai, Ion Crăciun, Sârbu, Anghel Șt. Gheorghe, Sârbu C. Ion, Păun Ștefan, Deliu C. Ion, Sârbu Sebastian, Angelescu Ștefan, Anghelina Marin.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial Oltenia a fost apărată de Corpul I Teritorial, care a avut printre altele misiunea de a interzice orice trecere a elementelor inamice pe malul de Nord al Dunării, îndeosebi la Turnu Severin, Vârciorova, Gruia, între Cetate exclusiv și Vârciorova inclusiv. De asemenea, ideea operativă era să se organizeze o primă și cât mai îndelungată rezistență în portul Bechet, între Cetate-Măceșu de Sus – Gângiova – Piscu și să se supravegheze restul Dunării³.

Vouă eroilor români, vă aducem un pios omagiu de venerație și recunoștință pentru înaltele voastre pilde de vitejie, demnitate și onoare.

³ *** 1978.

MONUMENT OF THE HEROES OF THE SECOND WORLD WAR BUILT IN THE CETATE COMMUNE, DOLJ COUNTY (Abstract)

World War II was the greatest war in the history which comprised the entire world. Romania entered this war to free the Romanian territories under foreign occupation.

On 22 June 1941, the Romanian Army, together with the German Army, crossed the Prut to free Basarabia, North of Bucovina and Hertza Region, which were occupied by the USSR in 1940 by Ribbentrop-Molotov Pact. After 23 August 1944, The Romanian troops crossed the Carpathians Mountains to free the North-West of Transylvania, stolen by Hungary by the Dictate from Vienna in August 1940.

Throughout the time, painters, sculptors and writers mirrored in their works the heroes of the World War II who sacrificed themselves to defend the country. In the country, several monuments were built in honour of the victories of the Romanian Army and the heroes who died on the battlefield.

In the memory of the heroes who fought on the front in this war, a monument was also built in Cetate Commune, Dolj county, for the heroes who fought on the East Front.

On this front were carried out battles to free Basarabia, the North of Bucovina, Odessa, Crimea, Sevastopol, Stalingrad, Kuban and Moldova-Iași.

The monument of the heroes from Cetate commune was built in a forest on the Danube's bank and was moved in the park in front of the General School in Fântâna Banului village, being built in 1943. On the monument are written the names of 76 heroes who died on the front from Cetate, Ieșu and Salcie localities.

During the World War II, Oltenia was defended by the Bady I Territorial, who also had the mission to stop the enemy to cross on the North bank of the Danube at Turnu Severin, Gruia, between Cetate and Vârciorova. Moreover, the operative idea was to be organized a first and as long as possible resistance in Bechet harbour, between Cetate-Măceșu de Sus-Gângiova-Piscu and to be supervised the rest of the Danube.

We bring to the Romanian heroes a pious homage of veneration and gratitude for their great examples of bravery, dignity and honour.

Explicația planelor/Explanation of the plates

Pl. I. Monumentul eroilor din comuna Cetate, județul Dolj / Pl. I. The monument of the heroes from Cetate commune, Dolj county.

Bibliografie / Bibliography

- *** 1978 – *Documente privind istoria militară a poporului român, 23–31 august 1944*, vol. I, întocmit de P. Ilie, Al. Gh. Savu, L. Loghin, M. E. Iovescu, București, 1978
- Buzatu 1995 – Gh. Buzatu, *Războiul mondial din 1939–1945*, Iași, 1995.
- *** 2002 – *** 2002, *Veteranii de război doljeni pe drumul onoarei și jertfei ostășești 1941–1945*, coord. M. Dragu, R. Cenușe, I. Turcin, Slatina, 2002.

Pl. I.

PREOTUL ILIE ROȘOGA DIN TURBUREA, INIȚIATORUL AMENAJĂRII CASEI MEMORIALE „TUDOR VLADIMIRESCU“ ÎN COMUNA VLADIMIR

Daniela-Liliana PĂTRAȘCU

Cuvinte cheie: *Tudor Vladimirescu, memorial house, Ilie Rosoga, senator, județul Gorj.*

Keywords: *Tudor Vladimirescu, Ilie Rosoga, senator, Gorj county.*

Ilie Roșoga s-a născut la 29 mai 1859 în familia preotului Grigore Roșoga¹, preot la biserica din Turburea de Jos, căsătorit cu Maria, una dintre fiicele lui Barbu Motorga². Bunicul său, Ilie Roșoga, a fost la rândul său preot la biserica din Turburea de Sus și a luat parte la mișcările revoluționare din București din vara anului 1848, împrejurări în care s-a îmbolnăvit de holeră, decedând la scurt timp după revenirea sa la Turburea. Fiul său, Grigore, a fost preot la biserica din Turburea de Jos³.

Data construirii bisericii nu se cunoaște, dar a fost refăcută de către locuitori în anul 1808⁴. Această biserică avea hramul „Sf. Nicolae“, fiind construită pe domeniul deținut de mănăstirea Brâncoveni la Turburea⁵. De la această biserică au fost preluate 5 icoane pe lemn, unele dintre ele datate 1843, de către Muzeul Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu“ din Târgu-Jiu⁶.

Ilie Roșoga a urmat Seminarul Teologic de 4 clase, fiind hirotonit preot în anul 1879, la vârsta de 20 de ani⁷. Totodată, timp de 30 de ani, în perioada 1880–1910, preotul Ilie Roșoga din Turburea a fost și învățător în comuna Turburea⁸.

¹ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Gorj (În continuare se va cita: S.J.A.N. Gorj), Registrul Stării Civile pentru născuți al comunei Turburea pe anul 1859, f. 2r.

² Dumitrașcu 2002, p. 85.

³ *Ibidem*, p. 85.

⁴ *Ibidem*, p. 85.

⁵ *Ibidem*, p. 85.

⁶ *Ibidem*, p. 85.

⁷ *Ibidem*, p. 87.

⁸ *Ibidem*, p. 87.

Biserica de zid din Turburea a fost sfințită la 19 septembrie 1899, fiind o cîntorie a preotului Ilie Roșoga, cel care avusese inițiativa reunirii celor două parohii existente anterior, nepotul preotului „Ilie cel Bătrîn”, după cum îl numeau localnicii⁹. Pictura bisericii a fost realizată de către pictorul Costin Petrescu.

În „Registrul Comemorativ” al bisericii cu hramul „Sfânta Treime” din Turburea, datat 19 septembrie 1899, se precizează: „Această sfântă biserică, la care se servează patronagiul Sfânta Treime, s-a edificat din temelie din nou (înlocuind pe cea veche din lemn) numită Valea Calului, comuna Turburea, plasa Gilortului, județul Gorjiu de bunii și evlavioșii creștini și ctitori: frații Alexandru și Dimitrie Știrbei și Gheorghe Bibescu, care au dăruit tâmpla, jețul domnesc și chatecumenul (amvonul) de la biserica Sf. Troițe din Craiova, preotul Ilie Roșoga, soția sa preoteasa Elisabeta, Nicola Tomovici, Dincă Schileriu, deputat, doamna Elena Săvoiu și alți binevoitori creștini din această comună și din vecinătate”¹⁰.

Preotul Ilie Roșoga – „ce nu-l întrece nimeni cu vorba” – după cum se autoca-racteriza, era un foarte bun orator, care și-a dobândit faima în urma unei cuvân-tări susținute în gara Filiași, cu ocazia trecerii regelui Carol I prin zonă¹¹. Astfel, la 4 mai 1906, cu prilejul trecerii regelui Carol I prin gara Filiași, preotul Ilie Roșoga avea să rostească un foarte apreciat discurs în cinstea regelui în fața unei mulțimi de țărani veniți din zonele învecinate pentru a-l întâmpina pe suveran¹². Cu acest prilej, preotul Ilie Roșoga avea să fie remarcat de către regele Carol I, ulterior, fiind invitat cu mai multe ocazii la palatul regal.

Ilie Roșoga a fost fondatorul primei bănci populare din comuna Turburea, a susținut mișcarea cooperatistă din zonă și a participat la Congresul Cooperatist de la Bacău¹³. Astfel, preotul Ilie Roșoga, considerat a fi „unul dintre pionierii mișcării cooperatiste în județul Gorj”¹⁴, a determinat 32 de săteni din comuna Turburea să înființeze, în octombrie 1904, banca populară „Scumpa Dinastie Hohenzollern”, al cărei capital social inițial era de 376 de lei¹⁵. Primul președinte al acestei bănci a fost chiar preotul Ilie Roșoga¹⁶.

Preotul Ilie Roșoga a făcut parte din comitetul primei societăți a clerului ce a funcționat în județul Gorj, societatea „Lumina”. Aceasta a luat ființă la 27 noiembrie 1903 la Târgu-Jiu, avându-l ca patron pe Sfântul Atanasie. Primul președinte al societății a fost ales preotul Ștefan Nicolaescu, printre membrii acesteia numărându-se, alături de Ilie Roșoga din Turburea, preoții: Pantelimon Popescu din Târgu-Jiu, Ioan Mălăescu din Bălești, Constantin Smântânescu

⁹ *Ibidem*, p. 86.

¹⁰ *Ibidem*, p. 115.

¹¹ Dumitrașcu 2002, p. 87.

¹² Vasile 2014, p. 264.

¹³ Dumitrașcu 2002, p. 87.

¹⁴ I. Mateiescu et alii 2008, p. 402.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 403.

din Romanești, Gheorghe Ciocănescu din Vădeni și Miron Constantinescu din Bârzeiul de Gilort¹⁷.

Tocmai datorită implicării sale active în viața socială și economică a satului gorjean, preotul Ilie Roșoga a fost bănuیت de sprijinirea sătenilor răsculați la începutul anului 1907¹⁸. Astfel, conform unui raport întocmit de către protoiereul Ștefan Nicolaescu și adresat Episcopiei Râmnicului, raport relativ la evenimentele produse în județul Gorj în timpul răscoalei din 1907, preotului Ilie Roșoga din comuna Turburea, *„bănuیت că ar fi în conivență cu Dl. Gh. M. Cogălniceanu, i s-a făcut percheziție domiciliară, dar nu s-a găsit niciun act compromițător”*¹⁹.

Jean Bărbulescu aprecia, referindu-se la personalitatea preotului Ilie Roșoga, că acesta era *„dornic de a cunoaște lumea”*²⁰, astfel că, *„a vizitat multe țări străine, iar la Palatul Regal, de către defunctul rege Carol I, era foarte bine văzut și apreciat”*²¹. Totodată, preotul Ilie Roșoga era considerat de către Jean Bărbulescu *„un luptător neobosit pentru binele neamului”*²² și un filantrop, deoarece *„a dat în mod gratuit terenul necesar construcției școlii primare și a fondat biserica din Turburea, pe care a înzestrat-o cu cele trebuitoare”*²³.

Preotul Ilie Roșoga a participat, în calitate de preot militar, la campania armatei române din Bulgaria în vara anului 1913, ca urmare a implicării României în cel de-al Doilea Război Balcanic, având gradul de locotenent²⁴.

În timpul Primului Război Mondial, Ilie Roșoga a fost preot confesor al Regimentului Nr. 1 Vânători din Craiova, având gradul de căpitan. A fost luat prizonier pe front, dar, în cele din urmă, a fost eliberat. Ulterior a fost închis la mânăstirea Căldărușani sub acuzația că făcea agitație patriotică în perioada ocupației germane. Odată cu mobilizarea armatei române din noiembrie 1918 preotul Ilie Roșoga *„mergând din nou la regimentul său, a făcut și campania din Ungaria, ajungând până la Budapesta”*²⁵.

Preotul Ilie Roșoga s-a implicat și în viața politică, astfel că, în calitate de membru al Partidului Național Liberal, în vara anului 1919 a participat la consfătuirea liberalilor gorjeni organizată la Bibești, unde a luat cuvântul alături de Gheorghe Tătărescu, Constantin Neamțu, Costică Schileru, unul dintre fiii lui Dincă Schileru, doctorul Nicolae Hasnaș și învățătorul Nicolae Popescu²⁶, fapt consemnat de presa vremii²⁷.

¹⁷ Cismașu 2012, p. 4.

¹⁸ Hobeau 2011, p. 4.

¹⁹ S.J.A.N. Gorj, Fond Protoieria Județului Gorj, dosar nr. 336/1907, f. 157.

²⁰ *** 1925, p. 103.

²¹ *Ibidem*, p. 103.

²² *Ibidem*, p. 103.

²³ *Ibidem*, p. 103.

²⁴ *Ibidem*, p. 103.

²⁵ *Ibidem*, p. 104.

²⁶ Nichifor et alii 2012, p. 108.

²⁷ „Voința”, an I, nr. 19/3 august 1919, p. 2–3.

Ca urmare a alegerilor legislative din acel an preotul Ilie Roșoga a fost ales senator de Gorj în primul Parlament al României Mari, fiind un membru marcant al filialei gorjene a Partidului Național Liberal. În această perioadă a susținut numeroase conferințe în școli, în special în provinciile istorice ce s-au unit cu țara. De asemenea, preotul Ilie Roșoga a publicat două broșuri, una cuprinzând versuri, iar cea de-a doua cuprinzând discursuri²⁸ rostite de către el cu diverse ocazii.

La alegerile desfășurate în zilele de 7 și 8 noiembrie 1919 pentru desemnarea membrilor Senatului, în județul Gorj au fost înscrși pe listele electorale un număr de 20 261 de alegători, 16 945 dintre aceștia prezentându-se la vot, în timp ce, 5 067 de alegători nu și-au exprimat votul²⁹.

La primele alegeri legislative de după Marea Unire de la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia, preotul Ilie Roșoga a fost ales senator de Gorj în Parlamentul României, luând parte la dezbaterele din Adunarea Constituantă ce au condus la elaborarea Constituției ce avea să fie adoptată în 1923, în calitate sa de membru al Partidului Național Liberal³⁰.

În aceste condiții, la 20 noiembrie 1919, preotul Ilie Roșoga asista la ședința comună a Adunării Deputaților și Senatului, desfășurată la Atheneul Român din București, ședință deschisă în mod solemn de către regele Ferdinand I Întregitorul, prin citirea mesajului Coroanei³¹.

Încă din primele zile ale activității sale parlamentare, preotul Ilie Roșoga și-a manifestat preocupările privitoare la reluarea activităților economice și la refacearea rețelei feroviare a țării, considerând că doar acest fapt va impulsiona integrarea economică a provinciilor unite cu Vechiul Regat.

În acest sens, primele sale intervenții în plenul Senatului s-au referit la situația dezastruoasă în care se aflau Căile Ferate Române, activitatea de transport feroviar fiind grav afectată de numeroasele distrugerii materiale dar și de probleme organizatorice ce împiedicau reluarea rapidă a traficului feroviar de mărfuri și pasageri în condiții normale.

După Marea Unire de la 1 decembrie 1918 preotul Ilie Roșoga a fost înaintat la gradul de iconom stavrofor, încă din cursul anului 1919 susținând numeroase conferințe publice, în școli, în special, în provinciile istorice românești unite cu Regatul României în cursul anului 1918.

Preotul Ilie Roșoga a participat efectiv la elaborarea cadrului legislativ necesar integrării provinciilor istorice românești unite cu țara în cursul anului 1918. Astfel, la 29 decembrie 1919 au fost adoptate de Adunarea Deputaților proiectele de legi privind Unirea Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei, Banatului, Crișanei,

²⁸ Dumitrașcu 2002, p. 87.

²⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 165/11 noiembrie 1919, p. 9 297.

³⁰ Vasile 2014, p. 265.

³¹ *Dezbaterele Adunării Constituante*, nr. 1/21 noiembrie 1919, p. 1.

Sătmăruului și Maramureșului cu Regatul României³², ulterior, acestea fiind adoptate și de Senat.

La scurt timp după alegerea sa în funcția de senator al județului Gorj, preotul Ilie Roșoga a participat, la data de 1 ianuarie 1920, la ceremonia de investitură a Înalț Prea Sfințitului Miron Cristea în funcția de Mitropolit Primat al Bisericii Ortodoxe Române, ceremonie desfășurată la Palatul Regal din București.

Remarcabil este faptul că preotul Ilie Roșoga a fost cel care a avut inițiativa restaurării casei din comuna Vladimir, județul Gorj, în care s-a născut Tudor Vladimirescu, și a transformării acesteia în casă-muzeu destinată educării tinereilor generației și închinată memoriei conducătorului revoluției de la 1821. Această propunere a fost enunțată de către preotul Ilie Roșoga în ședința Senatului desfășurată la 17 februarie 1920, în prezența a 158 de senatori.

Luând cuvântul în plenul Senatului, preotul Ilie Roșoga arăta că dorește să facă *„o propunere care privește întreg neamul nostru românesc întregit astăzi”*³³. În continuarea discursului său, preotul Ilie Roșoga arăta că aceasta: *„E o propunere relativă la sărbătorirea unui erou național, ale cărui fapte intră în marile acte istorice ce slăvesc neamul nostru, oropsit altădată. Astăzi, când, grație vitejiei românești de sub domnia gloriosului nostru rege al tuturor românilor, Ferdinand I, răzbunat aproape integral astă dată, grație și energiei intelectualilor noștri conducători, idealul nostru național s-a realizat, și suntem datori să ne amintim pe eroii neamului care au preparat acest mare eveniment.*

Iată ce propun onor maturului Corp parlamentar român, onor Senat prim al României Mari, pe veci împreunată și unită în gânduri și fapte. Peste un an trebuie să serbăm centenarul viteazului Tudor Vladimirescu, din al cărui sânge eroic și îndrăzneț se redete românilor dreptul lor, drept ce a contribuit la mărirea și gloria țării lui.

Casa lui de țăran român e în ființă în comuna noastră gorjeană, în valea și satul Vladimir. Un altar sfânt și slăvit al neamului. Dacă se poate păstra, e grație unui sărac strănepot al său, Costică Vladimirescu, ce și din impulsul său și al nostru o păstrează prin generații, ca să o prezinte ca pe o mireasă aleasă ce a găzduit la pieptul său, sub scutul său, pe acela ce istoria îi rezervă marele loc în analele ei.

*Domnilor senatori, să invităm presa, școala, și toate organele de publicitate ale țării să-și îndrepte pașii în ziua centenarului spre locul și locuința unde bunul Dumnezeu hărăzi poporului român, în vremuri grele, un român ce a contribuit puternic la împărtășirea drepturilor de care vitregia vremii lipsise pe încercatul neam românesc”*³⁴.

În concluzie, preotul Ilie Roșoga propunea ca: *„Statul să intre în posesia aceluia altar ce e al neamului românesc și, oricare ar fi piedicile de peste hotare și interne, ele nu pot opri zborul neamului către împlinirea rolului său, care nu e altul decât a*

³² Dezbaterile Adunării Constituante, nr. 17/27 ianuarie 1920, p. 158–160.

³³ Dezbaterile Adunării Constituante, nr. 29/24 februarie 1920, p. 293.

³⁴ Ibidem, p. 293.

*merge înainte și numai înainte, în împlinirea sacralului său rol de adevărat stăpân al României Mari, întregite pe vecie*³⁵.

Din păcate, inițiativa transformării casei din comuna Vladimir, unde s-a născut Tudor Vladimirescu, în casă memorială avea să fie pusă în practică abia în anul 1934, când, *„din inițiativa dnei Arethie Gh. Tătărescu, președinta <<Ligii naționale a femeilor române>>, secția Gorj, această instituție a cumpărat de la moștenitorii lui C. Vladimirescu din Vladimir resturile istorice casei a lui Tudor, precum și terenul pe care ea a fost, în scop de a o restaura*³⁶.

În acest context unii autori au apreciat că *„ideea de amenajare a casei lui Tudor Vladimirescu din Vladimiri Gorjului a fost sugerată de marele istoric Nicolae Iorga, încă din 1921, într-o adresă trimisă din partea Comitetului Central Executiv al Ligii Culturale din București, în calitate de președinte al acesteia, dlui dr. Nicolae Hasnaș, președintele Ligii Culturale din Târgu-Jiu, cu prilejul comemorării din luna martie, la București, a Marelui Pandur*³⁷.

În realitate, preotul Ilie Roșoga, senator de Gorj, este cel care a enunțat pentru prima dată necesitatea restaurării casei din comuna Vladimir unde s-a născut Tudor Vladimirescu, propunere expusă în ședința Senatului din data de 17 februarie 1920, în contextul în care, *„peste un an, trebuie să serbăm centenarul viteazului Tudor Vladimirescu*³⁸.

Într-adevăr, istoricul Nicolae Iorga își exprima speranța că, odată cu organizarea Congresului Ligii Culturale din 9–11 iunie 1921 la Târgu-Jiu, secția locală a Ligii Culturale, prezidată de către doctorul Nicolae Hasnaș, *„va depune toate silințele ca să dea acestor serbări o cât mai mare strălucire, făcând să participe cât mai mulți săteni din județul Dv. și din județele vecine, cât și din Banat, Ardeal, etc. Ar fi bine dacă s-ar putea organiza un muzeu și o bibliotecă*³⁹.

Casa din comuna gorjeană Vladimir în care s-a născut Tudor Vladimirescu a fost reconstruită cu fondurile Ligii Femeilor Române, filiala Gorj, pe terenul achiziționat de la Constantin Vladimirescu, astfel că, în cursul vizitei întreprinse la Vladimir de către primul ministru Gheorghe Tătărescu și soția sa, Arethia Tătărescu, la data de 22 august 1936, doamna Arethia Tătărescu *„a făcut ultimele pregătiri și a dat cele din urmă dispoziții, în vederea inaugurării, în toamnă, a casei memoriale*⁴⁰.

La scurt timp de la inaugurarea casei memoriale de la Vladimir, în iunie 1937, aceasta a fost vizitată de către Marele Voievod de Alba-Iulia, principele moștenitor Mihai, care *„timp de o săptămână a vizitat localitatea Vladimir – rămânând profund impresionat de casa Marelui Pandur –, ruinele castrului roman de la Bumbești-Jiu*

³⁵ *Ibidem*, p. 293.

³⁶ „Gorjanul“, an XI, nr. 38/21 septembrie 1934, p. 4.

³⁷ Cârlogea et alii 2007, p. 127.

³⁸ *Dezbaterile Adunării Constituante*, nr. 29/24 februarie 1920, p. 293.

³⁹ Andrițoiu 1998, p. 197.

⁴⁰ Cârlogea et alii 2007, p. 126.

și peștera de la Baia de Fier, casa memorială <<Ecaterina Teodoroiu>>, podul Jiului (...) Muzeul Gorjului, apoi Runcu și zona Tismana⁴¹.

Preotul Ilie Roșoga este autorul a două volume de cuvântări și poezii intitulate „Cuvântări și poezii”, volum apărut în cursul anului 1910, respectiv, „Cuvântări și poezii de iconomul Ilie Roșoga, preotul comunei Turburea, județul Gorj, cavaler al Ordinului <<Coroana României>>, medaliat cu <<Răsplata muncii în învățământ>>”, volum editat în cursul anului 1912, precum și al cărții bisericești cu titlul „Prohodul Maicii Domnului”, editată în 1927 și expediată, în mod gratuit, tuturor bisericilor din județul Gorj⁴².

După încheierea mandatului de senator al județului Gorj în Parlamentul României Mari, preotul Ilie Roșoga a revenit la parohia din comuna Turburea, unde avea să slujească până în cursul lunii ianuarie a anului 1933, când a fost numit preot paroh la acea biserică Titu Popescu.

La scurt timp de la pensionare, preotul Ilie Roșoga avea să înceteze din viață, la vârsta de 74 de ani, la data de 6 noiembrie 1933⁴³, fiind înmormântat în curtea bisericii pe care o ctitorise în comuna Turburea.

ILIE ROȘOGA PRIEST FROM TURBUREA THE INITIATOR OF THE ARRANGEMENT OF THE MEMORIAL HOUSE “TUDOR VLADIMIRESCU” IN THE VLADIMIR COMMUNE.

(Abstract)

Coming from a priest family from Turburea commune, Gorj county, the priest Ilie Rosoga would dedicate his entire life to serving God and educating young people with a 30 years teaching career. Moreover, priest Ilie Rosoga would involve in the economic and social development of the Turburea commune, as he had the initiative of founding a people's bank in this locality and of supporting the local cooperative movement, context in which he would attend the Cooperative Congress from Bacau.

One of his remarkable initiatives aimed at organizing a memorial house dedicated to the leader of the 1821 revolution, purpose for which he proposed the state acquisition of the house from the Vladimir commune where Tudor Vladimirescu had been born.

Explicația planșelor/Explanation of the plates

Pl. I. Preotul Ilie Roșoga (1859–1933), senator al județului Gorj în primul Parlament al României Mari (1919–1920) / Pl. I. Ilie Rosoga priest (1859–1933), senator of the Gorj County in the First Great Romanian Parliament (1919–1920).

⁴¹ *Ibidem*, p. 127; Gorjanul, an XV, nr. 23–24/30 iunie 1938, p. 3.

⁴² Vasile 2014, p. 336.

⁴³ *Ibidem*, p. 265.

Bibliografie/Bibliography

- *** 1925 - *Calendarul Gorjului*, Tipografia „Lumina” – Frații Niculescu, Târgu-Jiu, 1925.
- Andrițoiu 1998 - V. Andrițoiu, *Crestomația istoriei Gorjului*, Târgu-Jiu, 1998.
- Cârlugea et alii 2007 - Z. Cârlugea, Zoia Elena Deju, *Arethia Tătărescu. Marea Doamnă a Gorjului Interbelic*, Târgu-Jiu, 2007.
- Cismașu 2012 - Daniel Cismașu, „Societatea <<Lumina>> a clerului bisericesc gorjean”, în *Vertical*, an VIII, nr. 347/ 14-20 noiembrie 2012.
- Dumitrașcu 2002 - D. Gh. Dumitrașcu, *Turburea-Gorj de la începuturi până în secolul XX*, Cluj-Napoca, 2002.
- Holbanu 2011 - Ion Holbanu, „Documente bisericești despre răscoala țărănească din 1907 (I)”, în *Vertical*, an VII, nr. 262/16-22 februarie 2011.
- Mateiescu et alii 2008 - I. Mateiescu, V. Popeangă, V. Uscătescu, *Istoricul băncilor populare din județul Gorj*, Craiova, 2008.
- Nichifor et alii 2012 - Gh. Nichifor, D. Nichifor, A. Popete-Pătrașcu, Dincă Schileru. *O legendă vie a Gorjului*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, Craiova, 2012.
- Vasile 2014 - N. Vasile, *Turburea-Gorj, vatră multiseculară de civilizație românească*, Târgu-Jiu, 2014.

Pl. I.

RECLAMA ÎN ZIARUL VOINȚA BANATULUI, ÎNTRE ANII 1921–1939

Minodora DAMIAN

Cuvinte cheie: *Voința Banatului*, perioada interbelică, reclame.

Mots-clés: *Voința Banatului*, l'entre deux-guerres, reclammes.

Descrisă ca o acțiune publicitară cu caracter comercial, menită să atragă atenția potențialilor cumpărători asupra mărfurilor, având ca scop vânzarea acestora, reclama expusă în media publicistică a avut un rol important în economia interbelică românească. În cadrul segmentului temporal cuprins între cele două războaie mondiale s-au distins, din punct de vedere economic, trei etape: 1918–1928 – refacerea și dezvoltarea economiei după prima conflagrație mondială, 1928–1933 – perioada crizei economice, 1933 – 1939 – accelerarea economiei în vederea susținerii apărării naționale.

La finalul Primului Război Mondial economia românească se găsea într-o criză caracterizată de inflația accelerată, de proliferarea speculei și de creșterea șomajului¹. În arealul bănățean economia se baza pe întreprinderi mici și mijlocii, incluse într-o industrie diversificată, în care cooperarea transfrontalieră se prezenta în condiții optime². Totuși, între anii 1921–1922 Timișoara a reușit să treacă peste momentele dificile, dezvoltându-și identitatea comercială și financiară³.

În 1921 existau în Timișoara peste 25 de bănci și case de economii, 16 farmacii, 6 case de schimb valutar, 5 fabrici de ciocolată, 3 fabrici de textile, o fabrică de bere, una de cherestea, o altă de celuloid, într-un cuvânt o industrie diversificată, de la băcăni, curățătorii, ceasornicării, brutării, firme de zugrăvi și ateliere de croitorie, până la firme de alimentație publică și agenții de publicitate⁴.

Acest studiu propune o expunere a materialelor publicitare din ziarul *Voința Banatului*, clasificate pe domenii de activitate economică. Deși au o vechime de

¹ Popescu 2004, p. 1.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 20.

⁴ *Ibidem*, p. 18.

aproape un secol, reclamele interbelice au o vitalitate impresionantă, fiind mult mai prolifică decât o mare parte din corespondentele lor din prezent, mesajul lor fiind explicit și orientat spre percepția omului simplu.

Publicația *Voința Banatului*, aflată sub egida Partidului Național Român, a fost înființată în anul 1921 de către publicistului și omul politic Sever Bocu, fiind considerată gazeta săptămânală ce reflecta obiectiv civilizația bănățeană, din punct de vedere politic, social și cultural, în perioada dintre cele două războaie mondiale, cu o anumită preponderență pentru ceea ce exista din aceste puncte de vedere în Timișoara. Articolele sunt expuse coerent și concis deoarece prin colectivul de redacție s-au perindat personalități importante ale elitei jurnalistice bănățene, precum juristul Coriolan Băran sau istoricul Nicolae Ilieșiu. Gazeta *Voința Banatului* își încetează activitatea în 1946.

Unul dintre principalii factori ce au asigurat sustenabilitatea financiară a ziarului a fost expunerea constantă a reclamelor și a spoturilor publicitare, prin alocarea de spații generoase în arhitectura de paginație. Prin urmare, în interiorul ori în subsolul paginilor sau deseori în ultimele pagini ale publicației, s-au regăsit promovate produse sau servicii ce au fost încadrate într-un spectru larg de activități, precum cele ale industriei textile, chimice, alimentare sau de prelucrare a lemnului, respectiv turismul, serviciile bancare și, nu în ultimul rând, din domeniul de activitate dedicat menținerii și înfrumusețării corporale.

Concentrate în mesaje simple și concise, exprimate într-un limbaj grafic și textual adecvat, acestea coagulează intens liantul nedizolvabil dintre produs și cumpărător, prezentând informații-cheie după care cititorii pot identifica cu ușurință mesajul transmis. Astfel, folosindu-se de însușirea poetică a rimelor umoristice cu tâlc și de expunerea atractivă a sloganurilor publicitare, reclamele din mediul publicistic au expus relații despre oameni, mentalități și atitudini.

Din examinarea minuțioasă a spațiilor alocate în săptămânal și, de asemenea, din analiza frecvenței aparițiilor, aferente materialelor publicitare, se observă o abundență de reclame ce vizau atât produsele cât și serviciile ce intrau sub spectrul modei, cu preponderență cel al industriei textile: confecționarea stofelor și a vestimentațiilor din stofă, precum și prezentarea acestora în diferite magazine.

În perioada interbelică tendințele din modă erau diversificate atât din punct de vedere geografic, cât și în funcție de clasa socială. Astfel, în zonele rurale îmbrăcămintea avea un aspect predominant conservator, purtându-se portul popular confecționat în propria gospodărie⁵, în special de către persoanele vârstnice. Suflul modernizării în moda rurală îl constituie tinerii, care treptat au adoptat hainele confecționate de fabricile din mediul urban.

În Timișoara vestimentația era variată, datorită spectrului larg al tipurilor de populație. Ritmul alert de viață se răsfrânge și asupra modei. Se adoptă frecvent îmbrăcăminte lejeră, simplă adaptată la activitățile curente. Caracterul general

⁵ Scurtu 2001, p. 184–185.

al modei din perioada interbelică a fost definit prin comoditate și prin modul de transformare a hainelor pentru a corespunde diferitelor situații cotidiene⁶.

Un exponent important în confecționarea produselor textile l-a reprezentat societatea pe acțiuni *Industria Lânei Timișoara S.A.*, înființată în anul 1905 de o familie de evrei. În anul 1925 această fabrică avea un număr de aproximativ de 1800 de salariați, ce își desfășurau activitatea în patru secții de lucru: torcătorie, stofe, tricotaje și confecții⁷. Articolele vestimentare ce erau prezentate publicului larg vizau o gama diversificată de produse din lână și stofă.

De asemenea, achiziționarea de stofe și produse din stofă se putea realiza din magazinele *Baron*⁸, *Rabong & Schneider*⁹, *B. Bachruch* deținut de Adolf Keppich, Surorile Schon¹⁰ și *Iosif Feszl*¹¹. Un alt magazin în care se regăsea materia primă pentru croitorie era *Nikolits și Schultz*¹². Printre produse de natură textilă se distinge promovarea costumelor confecționate din stofe englezești de la magazinul *Josif Roncskenvics și Comp.*, mărcile *Wiag*¹³ și *Burberrys*¹⁴, brand încă actual în moda britanică. Un punct de desfacere a ciorapilor și mănușilor de damă și bărbatești l-a constituit magazinul *Duschnitz*¹⁵. Îmbrăcăminte bărbătească, haine de piele, mantale de cauciuc se puteau achiziționa de la magazinul *Faber*¹⁶ și de la croitoria *Groszizso*¹⁷. Pentru vestimentații realizate la comandă erau recomandați croitorii Lyubomir Bérszuli¹⁸, Francisc Sztikay¹⁹ și croitorul Groszizso²⁰. De asemenea, pentru vestimentațiile cu influențe din moda britanică se prefera croitoria de lux *Müller Guțu*²¹. O notă distinctă a conferit-o croitoria și ceaprazeria Frații *Šalinački și Iancu*²²,

⁶ *Ibidem*, p. 186.

⁷ *Voința Banatului*, Timișoara, an IV, nr. 1, 1924, p. 8; nr. 17, 1924, p. 7; nr. 24, 1924, p. 4; nr. 25, 1924, p. 3; nr. 52, 1924, p. 6; nr. 52, 1924, p. 12; an V, nr. 20, 1925, p. 10; an V, nr. 80, 1925, p. 4.

⁸ *Ibidem*, an III, nr. 40, 1923, p. 2; an IV, nr. 43, 1924, p. 4.

⁹ *Ibidem*, an IX, nr. 37, 1929, p. 4; an X, nr. 12, 1930, p. 4; nr. 14, 1930, p. 4; an XII, nr. 1, 1932, p. 3; nr. 3, 1932, p. 3; nr. 8, 1932, p. 4; nr. 14, 1932, p. 4; nr. 17, 1932, p. 8; nr. 20, 1932, p. 4; an XIII, nr. 12, 1933, p. 4; an XVI, nr. 14, 1936, p. 3; nr. 15, 1936, p. 3; nr. 44, 1936, p. 3; nr. 42, 1936, p. 3; an XVII, nr. 9, 1937, p. 4; nr. 10, 1937, p. 3; nr. 11, 1937, p. 3; nr. 12, 1937, p. 3.

¹⁰ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 7.

¹¹ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 6.

¹² *Ibidem*, an V, nr. 53, 1925, p. 4; nr. 58, 1925, p. 4; an VI, nr. 15, 1926, p. 13.

¹³ *Ibidem*, an VII, nr. 38, 1927, p. 4.

¹⁴ *Ibidem*, an V, nr. 75, 1925, p. 4; nr. 78, 1925, p. 4; an V, nr. 80, 1925, p. 14; an IX, nr. 36, 1929, p. 4; nr. 37, 1929, p. 4.

¹⁵ *Ibidem*, an IV, nr. 17, 1924, p. 6.

¹⁶ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 6.

¹⁷ *Ibidem*, an V, nr. 78, 1925, p. 4.

¹⁸ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 9; nr. 4, 1924, p. 4; nr. 6, 1924, p. 4; nr. 7, 1924, p. 4.

¹⁹ *Ibidem*, an IV, nr. 52, 1924, p. 9; an VI, nr. 31, 1926, p. 4; nr. 32, 1926, p. 4; nr. 34, 1926, p. 4; nr. 36, 1926, p. 4; an VII, nr. 38, 1927, p. 4.

²⁰ *Ibidem*, an V, nr. 80, 1925, p. 15.

²¹ *Ibidem*, an II, nr. 95, 1922, p. 4.

²² *Ibidem*, an VII, nr. 21, 1927, p. 4; nr. 41, 1927, p. 4; nr. 42, 1927, p. 4; nr. 46, 1927, p. 4; nr. 48, 1927, p. 4; an X, nr. 1, 1930, p. 4; nr. 3, 1930, p. 5; an X, nr. 4, 1930, p. 5.

specializată în confecționarea vestimentației militare. Printre puținele reclame din *Voința Banatalui* în care erau expuse prețurile produselor se remarcă croitoria *Fuchs*²³, promovată cu reclame de o grafică remarcabilă, și *Casa de Confecțiune Jaszenszky* unde era posibilă confecționarea mantelor de damă și de copii²⁴. Ultimele modele și accesorii în modă erau prezentate și lansate spre consum de către casele de modă *Frații Deutsch*²⁵, *V. Missr Fii și Comp. S.A.*²⁶, *Winternitz*, ce în timp devine *Bernat*²⁷ și magazinul *Weysmayr* deschis în 1873²⁸. Casa de modă *Rudolf Löwenthal* oferea spre vânzare publicului doritor, materiale din zefir, stofă, barchette, tricotaje și cămăși de iarnă²⁹.

Un accesoriu intens promovat și des utilizat în perioada interbelică a fost pălăria. Odată cu finalul primului conflict militar de anvergură mondială apar și primele modificări în domeniul modei. Dimensiunile pălăriilor de damă se reduc considerabil, fiind la modă pălăriile mici, ce aveau tendința de a imita casca militară nemțească. În Timișoara interbelică pălăriile de damă erau expuse spre achiziționare în magazinul *Wilhelm* din strada Huniade nr.2³⁰, în casa de modă *Szegedy* de pe Bulevardul Bethlot, din cartierul Iosefin³¹, precum și la magazinul *Salon Chic* patronat de G. Kerschek și Eugenia Merö, din strada Dacia nr. 28³². Pe de altă parte, pălăria bărbătească a avut un impact mult mai mare în publicitate. Domnii ce doreau a fi în pas cu moda își puteau procura elegantele pălării de la renumita fabrică a domnului Gustav Novak, fondată în 1896, aflată în strada Bonnaz, nr. 20, din cartierul Iosefin³³. Concise, concrete și cu un mesaj clar către consumatori, caracterizate printr-o grafică deosebită, presărate cu o abordare textuală compusă uneori din versuri, reclamele pălăriilor Novak ar putea fi considerate ca etalon chiar și în industria publicitară actuală. Promovat printr-un text respectuos, magazinul *Ioan Balint* invita publicul să achiziționeze diferite accesorii din moda bărbătească³⁴.

²³ *Ibidem*, an XII, nr. 17, 1932, p. 8; nr. 20, 1932, p. 4.

²⁴ *Ibidem*, an V, nr. 79, 1925, p. 4.

²⁵ *Ibidem*, an IV, nr. 3, 1924, p. 4.

²⁶ *Ibidem*, an IV, nr. 24, 1924, p. 4.

²⁷ *Ibidem*, an IV, nr. 4, 1924, p. 4; an VI, nr. 15, 1926, p. 13; an VII, nr. 5, 1927, p. 4; nr. 6, 1927, p. 4; nr. 17, 1927, p. 8; nr. 19, 1927, p. 4; nr. 19, 1927, p. 4; nr. 23, 1927, p. 4; nr. 27, 1927, p. 2.

²⁸ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 4; nr. 24, 1924, p. 3; nr. 52, 1924, p. 9; an V, nr. 20, 1925, p. 8; nr. 78, 1925, p. 4; an V, nr. 79, 1925, p. 4; an VI, nr. 3, 1926, p. 4; nr. 15, 1926, p. 13; nr. 26, 1926, p. 4; nr. 27, 1926, p. 4; nr. 29, 1926, p. 4; nr. 31, 1926, p. 4; nr. 32, 1926, p. 4; nr. 34, 1926, p. 4; nr. 36, 1926, p. 4;

²⁹ *Ibidem*, an III, nr. 40, 1923, p. 2; nr. 41, 1923, p. 2; nr. 45, 1923, p. 4.

³⁰ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 4.

³¹ *Ibidem*, an IV, nr. 43, 1924, p. 3; an VII, nr. 38, 1927, p. 4.

³² *Ibidem*, an II, nr. 32, 1922, p. 3.

³³ *Ibidem*, an IV, nr. 17, 1924, p. 6; nr. 52, 1924, p. 13; an V, nr. 20, 1925, p. 9; an VI, nr. 42, 1926, p. 4; an VII, nr. 18, 1927, p. 4; nr. 49, 1927, p. 4; an VIII, nr. 4, 1928, p. 9; an XII, nr. 1, 1932, p. 3; nr. 3, 1932, p. 4; nr. 20, 1932, p. 4.

³⁴ *Ibidem*, an III, nr. 40, 1923, p. 2; nr. 41, 1923, p. 2; an V, nr. 10, 1925, p. 6; nr. 20, 1925, p. 8; nr. 21, 1925, p. 6; nr. 41, 1925, p. 4; nr. 42, 1925, p. 4; an XVI, nr. 50, 1936, p. 3; nr. 51, 1936, p. 3.

O concurență acerbă se dezvoltă în domeniul materialelor necesare pentru reperarea încălțămintei, îndeosebi a tălpilor de cauciuc. Firmele *Berson*³⁵ și *Palma*³⁶ se întrec în reclame viu animate, pline de mesaje simple, dar directe, ornamentate cu o grafică sugestivă pentru fiecare categorie de cumpărător.

În perioada interbelică se produce o schimbare în aspectul pantofilor de damă, vârful devine ușor rotunjit, iar ca accesoriu auxiliar se introduce bareta pentru fixarea piciorului. Diferite modele de încălțămintă, conform tendințelor modei din aceea perioadă, erau puse spre vânzare în magazinul *Echo* din Piața Sfântul Gheorghe³⁷. Tot în domeniul încălțămintei s-a evidențiat fabrica *Turul*, înființată în februarie 1901 de către Alfred Fränkel din Mödling, ale cărei produse erau puse în vânzare în trei locații din Timișoara: Piața Libertății nr. 5, Bulevardul Berthelot nr. 31, Calea Buziașului nr. 15³⁸. Printre reclamele referitoare la încălțămintă s-a regăsit și fabrica franceză *Hutchinson*³⁹. Materie primă de calitate pentru confecționarea diferitelor modele de încălțămintă se procura de la Pavel Kern, magazin de piele din zona Fabrica, strada Dacilor 22⁴⁰.

Pentru o îngrijire corporală adecvată, atât domnii, dar mai ales doamnele, erau îndemnați să folosească gama de cosmetice *Elida*⁴¹. Pudra de față, crema de zi, crema pentru plajă și șamponul erau expuse publicului prin reclame redată armonios prin imagini feminine, ce folosesc cu încredere produsele din această gamă. Des, dar mai discret, se regăseau și alte reclame ce fac referire la produse cosmetice, cum ar fi cele din gama *Jahner*⁴², *Ileana*⁴³ și *Minerva*⁴⁴. Articolele de întreținere corporală, cum ar fi crema *Norma*⁴⁵ sau *Lapte de Crin*⁴⁶, erau comercializate în Farmacia orășenească *Vulturul Negru*, regăsită în proprietatea lui Emil

³⁵ *Ibidem*, an III, nr. 40, 1923, p. 2; nr. 41, 1923, p. 2; an IV, nr. 15, 1924, p. 4; nr. 17, 1924, p. 6; an V, nr. 21, 1925, p. 6.

³⁶ *Ibidem*, an III, nr. 40, 1923, p. 2; nr. 41, 1923, p. 2; nr. 45, 1923, p. 4; an IV, nr. 17, 1924, p. 7; an VI, nr. 15, 1926, p. 14; nr. 26, 1926, p. 4; nr. 27, 1926, p. 4; nr. 29, 1926, p. 4; nr. 31, 1926, p. 4; an VII, nr. 18, 1927, p. 4; nr. 21, 1927, p. 4; an VIII, nr. 37, 1928, p. 4.

³⁷ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 6.

³⁸ *Ibidem*, an II, nr. 1, 1922, p. 4; an IV, nr. 1, 1924, p. 9; nr. 52, 1924, p. 12; an V, nr. 20, 1925, p. 9; an V, nr. 80, 1925, p. 14; an VII, nr. 17, 1927, p. 8.

³⁹ *Ibidem*, an XIII, nr. 13, 1933, p. 4.

⁴⁰ *Ibidem*, an II, nr. 71, 1922, p. 4.

⁴¹ *Ibidem*, an VIII, nr. 9, 1928, p. 3; nr. 10, 1928, p. 2; nr. 23, 1928, p. 2; nr. 30, 1928, p. 3; nr. 32, 1928, p. 3; nr. 33, 1928, p. 3; nr. 36, 1928, p. 3; an IX, nr. 5, 1929, p. 3.

⁴² *Ibidem*, an III, nr. 40, 1923, p. 2; nr. 41, 1923, p. 2; nr. 45, 1923, p. 4; an IV, nr. 6, 1924, p. 4; nr. 17, 1924, p. 6; nr. 24, 1924, p. 3; nr. 43, 1924, p. 4; nr. 52, 1924, p. 9; an V, nr. 10, 1925, p. 6; nr. 20, 1925, p. 8; nr. 46, 1925, p. 4; nr. 53, 1925, p. 4; an VII, nr. 23, 1927, p. 4; nr. 27, 1927, p. 2; nr. 38, 1927, p. 4; nr. 41, 1927, p. 4; nr. 42, 1927, p. 4; nr. 48, 1927, p. 4.

⁴³ *Ibidem*, an IV, nr. 52, 1924, p. 8.

⁴⁴ *Ibidem*, an VII, nr. 21, 1927, p. 4; nr. 23, 1927, p. 4.

⁴⁵ *Ibidem*, an III, nr. 41, 1923, p. 2; nr. 45, 1923, p. 4.

⁴⁶ *Ibidem*, an II, nr. 42, 1922, p. 4; nr. 62, 1922, p. 3; nr. 63, 1922, p. 4; nr. 71, 1922, p. 4; nr. 95, 1922, p. 4; nr. 97, 1922, p. 4; an VII, nr. 23, 1927, p. 4; nr. 27, 1927, p. 2; nr. 34, 1927, p. 4; nr. 38, 1927, p. 4; nr. 41, 1927, p. 4; nr. 48, 1927, p. 4.

Kulka⁴⁷, pe când crema *Zaidar* putea fi achiziționată la Farmacia *Salvator* 7969, 7974, 7976, 7985, 7988, 7985, 7991. De altfel, produsele de destinate igienei corporale, crema și săpunul *Viola* erau preparate de S. Weiss și puse spre vânzare la Farmacia *Crucea de Aur*⁴⁸.

Procurarea parfumurilor, a diverselor articole de igienă și de toaletă, era posibilă la *Drogheria Kraye*⁴⁹, *Drogheria Victoria*⁵⁰, *Parfumeria Antalóczy*⁵¹, *Parfumeria Vaty Lang*⁵² și *Parfumeria Venus*⁵³. În alte spoturi publicitare, cu o grafică adecvată din punct de vedere estetic, s-au regăsit reclamele dedicate produselor de coafură și frizerie, ce reprezentau salonul *Maison Perac*⁵⁴ și *Huhn*⁵⁵.

Printre principale componente ale unei civilizații dezvoltate se regăsește și sănătatea populației. Una dintre principalele localități cu specific în tratamentul diferitelor afecțiuni era considerată stațiunea balneo-climaterică Buziaș. Pentru îngrijirea dentară se sugera folosirea pastei de dinți *Kalodont*, produs al laboratoarelor austriece *Sarg*⁵⁶; *Farmodont*⁵⁷ și controlul periodic la cabinetul stomatologic al dentistului Berdach⁵⁸. În optica medicală s-a sesizat existența cabinetului *Chmura*. De altfel, nu este neglijat nici domeniul veterinar, evidențindu-se spotul publicitar la *Gälbinol*, medicament ce trata cu succes gălbeaza oilor⁵⁹. În vederea dezinfectării semințelor, agricultorilor li se propunea achiziționarea lichidului corosiv *Uspulun* sau a *dezinfectantul Tillantin*⁶⁰. Toate aceste produse se puteau procura de la *Farmacia Ludwig Holz*. Din aceeași gamă a dezinfectantelor se oferea spre vânzare produsul chimic *Salan*⁶¹, eficient în distrugerea bacteriilor, indispensabil în toaleta doamnelor. De asemenea constant, aproape în fiecare număr al ziarului, se promova licoarea pe bază de alcool *Diana Franzbranntwein*⁶².

Avântul industrial al epocii interbelice s-a resimțit cu prisosință și în Banat. Mărturie stau fabricile și micile întreprinderi a căror activitate cuprinde un spectru larg de domenii.

⁴⁷ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 7; nr. 3, 1924, p. 4; nr. 5, 1924, p. 4; nr. 17, 1924, p. 8; nr. 24, 1924, p. 4.

⁴⁸ *Ibidem*, an II, nr. 95, 1922, p. 4.

⁴⁹ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 6; nr. 17, 1924, p. 8; nr. 52, 1924, p. 10; an V, nr. 20, 1925, p. 9.

⁵⁰ *Ibidem*, an VII, nr. 18, 1927, p. 4; nr. 21, 1927, p. 4; nr. 23, 1927, p. 4.

⁵¹ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 3; nr. 17, 1924, p. 6; an V, nr. 79, 1925, p. 4; nr. 80, 1925, p. 15.

⁵² *Ibidem*, an VI, nr. 15, 1926, p. 13.

⁵³ *Ibidem*, an V, nr. 78, 1925, p. 4.

⁵⁴ *Ibidem*, an II, nr. 62, 1922, p. 3; nr. 63, 1922, p. 4.

⁵⁵ *Ibidem*, an V, nr. 80, 1925, p. 15.

⁵⁶ *Ibidem*, an VIII, nr. 25, 1928, p. 3; nr. 35, 1928, p. 3.

⁵⁷ *Ibidem*, an IV, nr. 52, 1924, p. 8; an V, nr. 20, 1925, p. 8; nr. 46, 1925, p. 4; an VI, nr. 3, 1926, p. 4.

⁵⁸ *Ibidem*, an XI, nr. 11, 1931, p. 3.

⁵⁹ *Ibidem*, an X, nr. 4, 1930, p. 5; an XI, nr. 10, 1931, p. 4.

⁶⁰ *Ibidem*, an VIII, nr. 8, 1928, p. 7.

⁶¹ *Ibidem*, an IV, nr. 52, 1924, p. 10.

⁶² *Ibidem*, an III, nr. 2, 1923, p. 4; nr. 3, 1923, p. 4; nr. 5, 1923, p. 4; an IV, nr. 4, 1924, p. 4; nr. 43, 1924, p. 4; nr. 52, 1924, p. 10; an V, nr. 20, 1925, p. 7; nr. 58, 1925, p. 4; nr. 66, 1925, p. 4; an VIII, nr. 50, 1928, p. 4; an X, nr. 1, 1930, p. 4; nr. 3, 1930, p. 5; nr. 4, 1930, p. 5.

În agro-alimentație s-au remarcat fabricile de făinoase, în deosebi *Moara Mare Timișoreană S.P.A.* cu o capacitate de măcinare de 32 de vagoane pe zi⁶³ și *Moara cu Aburi Bega S.P.A.* cu un volum zilnic de 12 vagoane⁶⁴. Pe lângă fabricile de panificație, franzelărie și paste făinoase societatea pe acțiuni Moara Mare Timișoreană mai deținea și alte stabilimente care produceau articole din sticlă și lemn, diferite conserve de fructe și legume.

Un brand ce dăinuie din anul 1890 este *Kandia*, fabrica de ciocolată și produse zaharoase din Timișoara, fapt evidențiat și în mesajul din reclamă: „Inscripția *Kandia* garantează calitatea”⁶⁵.

Un alt nume de tradiție pe firmamentul economic bănățean l-a constituit și încă îl constituie Fabrica de Bere din Timișoara, înființată în anul 1718, de Eugeniu de Savoia⁶⁶ după eliberarea Timișoarei de sub stăpânirea turcească. Portofoliul de sortimente deținut în perioada interbelică: *Porter englezească*⁶⁷, *Corvin*⁶⁸ și *Casino*⁶⁹ sunt expuse într-o grafică artistică de calitate. Tot în aceeași categorie a licorilor spirtoase erau promovate produsele fabricii de țuică și vin *J&C Kimmel A.-G.*, fondată în 1812⁷⁰. Totodată, licorile tradițional-rurale precum țuica sau vinul aveau un preț mai redus la *Coperativa Funcționarilor Publici*⁷¹.

Prelucrarea materialelor fero-metalice prinde tradiție în arealul bănățean datorită meșteșugarilor iscusiți precum Lazar Radocziner specializat în fabricarea cazanelor de fiert rachi⁷², Rudolf Kissling orientat spre realizarea candelabrelor⁷³, Ignatz Melter fabricant de sobe și teracote⁷⁴, Stefan King, renumit în construcția de mori⁷⁵, turnătoria *Novotny* fondată în 1872⁷⁶ și *Uzinele Metalurgice Timișoara* axate pe confecționarea clopotelor de biserică⁷⁷.

Necesitatea realizării de produse și servicii prompte și eficiente impune dezvoltarea accentuată a industriei mecanizate. Prin urmare, diferite fabrici și întreprinderi își intensifică procesul de promovare a produselor rezultate în urma propriilor activități. În consecință, întreprinderile *Ganz* au îndemnat agronomii să achiziționeze mașinile de treierat existente în propriile depozite⁷⁸,

⁶³ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 8; an V, nr. 20, 1925, p. 9.

⁶⁴ *Ibidem*, an II, nr. 27, 1922, p. 4; an IV, nr. 1, 1924, p. 9; nr. 52, 1924, p. 10.

⁶⁵ *Ibidem*, an IV, nr. 52, 1924, p. 13; an V, nr. 80, 1925, p. 15.

⁶⁶ *Ibidem*, an V, nr. 78, 1925, p. 4; an V, nr. 79, 1925, p. 4; an VI, nr. 49, 1926, p. 4.

⁶⁷ *Ibidem*, an IV, nr. 17, 1924, p. 8; nr. 25, 1924, p. 3; an VI, nr. 3, 1926, p. 4.

⁶⁸ *Ibidem*, an II, nr. 27, 1922, p. 4; nr. 97, 1922, p. 4.

⁶⁹ *Ibidem*, an IV, nr. 52, 1924, p. 10; an V, nr. 20, 1925, p. 9.

⁷⁰ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 6; nr. 17, 1924, p. 6; nr. 52, 1924, p. 9.

⁷¹ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 6.

⁷² *Ibidem*, an IV, nr. 24, 1924, p. 4.

⁷³ *Ibidem*, an IV, nr. 25, 1924, p. 6; an V, nr. 20, 1925, p. 10.

⁷⁴ *Ibidem*, an VI, nr. 42, 1926, p. 4; an VII, nr. 46, 1927, p. 4.

⁷⁵ *Ibidem*, an V, nr. 10, 1925, p. 6.

⁷⁶ *Ibidem*, an V, nr. 80, 1925, p. 15; an VI, nr. 15, 1926, p. 13; an VII, nr. 17, 1927, p. 8.

⁷⁷ *Ibidem*, an VII, nr. 21, 1927, p. 4; nr. 23, 1927, p. 4; nr. 27, 1927, p. 2; nr. 34, 1927, p. 4.

⁷⁸ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 6.

firma *Eduard Kramer*, creată în 1890⁷⁹, punea la dispoziția celor interesați mașini agricole și industriale, întreprinderea *Stefan Klug* și-au oferit serviciile pentru orice lucrare de turnătorie și reparații tehnice pentru mașini și mori⁸⁰, iar în magazinul *Industria*⁸¹ s-au pus în vânzare mașinile pentru fabricarea cărămidizilor și pentru prelucrarea lemnului, marca *Marchegg*. Cele din urmă utilaje erau folosite în special de către fabricile și întreprinderile ce și-au dedicat activitatea în prelucrarea lemnului: fabricile *Francisc Schusterr*⁸², *Podraczky* și *Gheorghe Radovan*⁸³.

Primordial în procesul producției industriale l-a constituit folosirea unei materii prime de calitate. În construcții erau oferite țiglele *Meteor*⁸⁴, cărămidile *Fabricii Comunale* și lemnele din depozitul de la *Moara Mare din Timișoara*, iar în industria metalurgică se folosea cărbunele de piatră prusian de la Maximilian Hollander⁸⁵.

Aflată în plină expansiune în occidentul european și nu numai, industria automobilelor a fost promovată discret în săptămânalul *Voința Banatului*, existând doar câteva reclame la automobilele *Torino Fiat Autos* modele 501, 505, 510 și 519 comercializate prin magazinul fraților Tichy⁸⁶.

Cu toate eforturile de modernizare și mecanizare industrială a economiei, nu s-a reușit redresarea monedei naționale, care se depreciașe tot mai mult în raport cu dolarul american. Acest fapt a fost speculat cu succes de către instituțiile bancare⁸⁷, care și-au expus public serviciile și produsele prin spoturi publicitare încadrate în chenare voluminoase, pline de detalii și informații utile viitorilor clienți, cum ar fi: adresa instituției, capitalul, numărul de telefon și chiar adresa telegrafică. Alături de băncile autohtone: *Banca Agricolă Timișană*, fondată în 1869⁸⁸, *Banca Centrală Bănățeană de Credit, Comerț și Industrie*⁸⁹, *Banca Centrală Șvăbească*⁹⁰, *Banca Comercială și Agricolă*, a cărei bază a fost pusă în 1891⁹¹, *Banca de Scount Soc. P. A.*⁹², *Banca Mercur de Comerț și Credit S.A.*, *Banca Prima Cassa de Păstrare*, fondată în 1843⁹³, *Banca Timișoarei și Soc. Comercială P.A.*, creată

⁷⁹ *Ibidem*, an IV, nr. 52, 1924, p. 10.

⁸⁰ *Ibidem*, an II, nr. 71, p. 4 ; an IV, nr. 15, 1924, p. 4; nr. 43, 1924, p. 4.

⁸¹ *Ibidem*, an IV, nr. 43, 1924, p. 4; nr. 52, 1924, p. 8.

⁸² *Ibidem*, an VII, nr. 27, 1927, p. 2.

⁸³ *Ibidem*, an X, nr. 13, 1930, p. 4.

⁸⁴ *Ibidem*, an VI, nr. 27, 1926, p. 4; nr. 29, 1926, p. 4; nr. 31, 1926, p. 4.

⁸⁵ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 9; nr. 52, 1924, p. 9; an V, nr. 20, 1925, p. 8.

⁸⁶ *Ibidem*, an V, nr. 41, 1925, p. 4; nr. 46, 1925, p. 4; nr. 53, 1925, p. 4; nr. 32, 1926, p. 4.

⁸⁷ *Banatul românesc*, Timișoara, an III, nr. 5, 1923, p. 3

⁸⁸ *Voința Banatului*, Timișoara, an IV, nr. 1, 1924, p. 7.

⁸⁹ *Ibidem*, an III, nr. 45, 1923, p. 4; an IV, nr. 1, 1924, p. 7; nr. 4, 1924, p. 4; nr. 6, 1924, p. 4; nr. 17, 1924, p. 6.

⁹⁰ *Ibidem*, an IV, nr. 52, 1924, p. 11; an V, nr. 10, 1925, p. 6.

⁹¹ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 9; nr. 52, 1924, p. 9.

⁹² *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 9; nr. 52, 1924, p. 10; an X, nr. 13, 1930, p. 4.

⁹³ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 8.

în 1906⁹⁴, *Institutul de Credit și Economii Timișiana* apărută în 1885⁹⁵ și-au făcut apariția și sucursale din Timișoara ale băncilor: *Institutul de Credit și Economii din Sibiu Albina*⁹⁶, *Banca Franco-Română*⁹⁷, *Banca Românească*⁹⁸, *Cassa Generală de Economii din Sibiu* fondată în 1841⁹⁹, *Banca Agrară S.A.*¹⁰⁰.

La începutul perioadei interbelice, în mediul bancar pătrunde accentuat factorul politic, astfel industriașii liberali reușesc să dețină controlul asupra unor instituții bancare de renume cum ar fi *Banca Românească* și *Banca Comercială Română*¹⁰¹.

Involuntar, situația economică existentă în interbelicul bănățean a influențat în bună măsură viața mondenă. În Timișoara s-a sesizat un monopol impus de familia Kemeny, care deținea *Cafenele Palace*¹⁰², *Lloyd* și *Elite*. Aferente aceluiași trust aparțin cluburile *Lloyd Union* și *Auto-Club Regal Român*¹⁰³. Totuși, existau și alternative precum grădina de iarnă a restaurantului *Cerbul de Aur*¹⁰⁴, restaurantul *Gambrinus*¹⁰⁵, *Café Restaurant Casino*¹⁰⁶ sau cafeneaua *Ferdinand Lambert*¹⁰⁷. Premise de relaxare și confort ofereau *Hotelurile Coroana* din locațiile Arad și Oravița¹⁰⁸. Deconectarea de rutina cotidiană era realizabilă prin delectarea la o proiecție cinematografică, în sălile special amenajate din zonele Mehala, Cetate, Fabrică¹⁰⁹.

Modelând analitic evoluția societății bănățene, conchidem existența unui proces ciclic ce-și are începuturile în eliberarea de sub jugul austro-ungar, cu finalitate în susținerea curentului nazist. Influența germanică, continuată și după Marea Unire, se reflectă din componenta nominală a firmelor și societăților

⁹⁴ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 8; nr. 52, 1924, p. 13; an X, nr. 1, 1930, p. 4.

⁹⁵ *Ibidem*, an IV, nr. 16, 1924, p. 7; nr. 17, 1924, p. 4.

⁹⁶ *Ibidem*, an III, nr. 40, 1923, p. 2; an IV, nr. 6, 1924, p. 4; nr. 15, 1924, p. 4; an V, nr. 10, 1925, p. 6.

⁹⁷ *Ibidem*, an II, nr. 42, 1922, p. 4; an IV, nr. 52, 1924, p. 6; nr. 52, 1924, p. 10.

⁹⁸ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 7.

⁹⁹ *Ibidem*, an IV, nr. 15, 1924, p. 4; nr. 52, 1924, p. 9; an VII, nr. 17, 1927, p. 8.

¹⁰⁰ *Ibidem*, an V, nr. 58, 1925, p. 4; nr. 66, 1925, p. 4; nr. 80, 1925, p. 14.

¹⁰¹ Scurtu, Buzatu 1999, p. 95.

¹⁰² *Fruncea*, Timișoara, an II, nr. 3, 1935, p. 7; an III, nr. 4, 1936, p. 5; *Voința Banatului*, Timișoara, an XVII, nr. 1, 1937, p. 4.

¹⁰³ *Voința Banatului*, Timișoara, an XVI, nr. 11, 1936, p. 1.

¹⁰⁴ *Fruncea*, Timișoara, an II, nr. 5, 1935, p. 5; *Voința Banatului*, Timișoara, an V, nr. 78, 1925, p. 4; nr. 79, 1925, p. 4; nr. 80, 1925, p. 15.

¹⁰⁵ *Voința Banatului*, Timișoara, an V, nr. 80, 1925, p. 15.

¹⁰⁶ *Ibidem*, an IV, nr. 1, 1924, p. 9.

¹⁰⁷ *Ibidem*, an V, nr. 79, 1925, p. 4.

¹⁰⁸ *Ibidem*, an V, nr. 75, 1925, p. 4.

¹⁰⁹ *Ibidem*, an II, nr. 95, 1922, p. 4; nr. 97, 1922, p. 4; an III, nr. 5, 1923, p. 4; an V, nr. 21, 1925, p. 6; nr. 41, 1925, p. 4; nr. 53, 1925, p. 4; nr. 58, 1925, p. 4; an VI, nr. 34, 1926, p. 4; an VII, nr. 6, 1927, p. 4; nr. 18, 1927, p. 4; nr. 21, 1927, p. 4; nr. 23, 1927, p. 4; nr. 38, 1927, p. 4; nr. 41, 1927, p. 4; nr. 42, 1927, p. 4; nr. 48, 1927, p. 4; an VIII, nr. 21, 1928, p. 4; an IX, nr. 36, 1929, p. 4; nr. 37, 1929, p. 4; an X, nr. 4, 1930, p. 5; nr. 12, 1930, p. 4; nr. 13, 1930, p. 4; an X, nr. 14, 1930, p. 4; nr. 30, 1930, p. 4; an XI, nr. 10, 1931, p. 4; an XI, nr. 52, 1931, p. 4.

comerciale. Nume precum Deutsch, Winternitz în modă, Drogheria Krayner în cosmetică, întreprinderile Ganz, Eduard Kramer în industria de mașini certifică încă o dată existența tradiției și experienței de tip germanic.

Caracterizând reclamele de acum 100 de ani, se poate emite ipoteza că acestea puneau în valoare atributele pozitive ale produselor, diminuând pe cât posibil carențele acestora. Exprimarea folosită în transmiterea mesajului publicitar se realiza de așa manieră încât viziunea potențialului client să primeze calitățile produsului și nu defectele acestuia.

În concluzie, reclama din perioada interbelică ar fi chiar idealul marilor corporații actuale, în care mesajul spune tot, nu lasă loc de interpretări, orientând produsul direct către cumpărător.

LES RÉCLAMES DANS LA REVUE VOINȚA BANATULUI ENTRE 1921–1939

(Résumé)

Simultanément avec le développement de l'esprit entrepreneur, les réclames commerciales s'imposent dans les publications d'entre les deux guerres comme un facteur important pour la fluidité du commerce roumain. L'étude de cas, exposé dans cet ouvrage, analyse l'impacte socio-économique des spots publicitaires existantes dans la revue *Voința Banatului* (*La Volonté banatienne*), une publication du Parti National Roumain. On trouve couramment dans les espaces publicitaires de cette revue des réclames pour toute une série d'industries, telles chimique, alimentaire, pour l'usinage du bois, d'autres ayant en vue le tourisme, les services bancaires et, enfin l'activité dédiée à la santé et à la beauté du corps. Tout en analysant le domaine de la publicité commerciale de la revue mentionnée, apparue il y a 100 années, on peut conclure la prépondérance accordée aux attributs positifs des produits cible, tout en diminuant ou même ignorant leurs parties négatives.

Bibliografie / Bibliographie

Popescu 2004	- L. Popescu, <i>Timisoara interbelica și universul social din România</i> , București, 2004
Scurtu, Buzatu 1999	- I. Scurtu, G. Buzatu, <i>Istoria românilor în secolul XX (1919–1948)</i> , București, 1999
Scurtu 2001	- I. Scurtu, <i>Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică</i> , București, 2001

ADA-KALEH ISLAND IN THE COLLECTIVE MEMORY OF THE INHABITANTS

Daniela TUDOSIE

*What beautiful singing nightingales in Adakaleh!
... And how sad! (Al. Macedonski)*

Insula Ada- Kaleh, 1935

Oral history records the memories of life and feelings of those types of people hidden history and gives us a vivid picture of our past. Also helps those hidden history to be heard, and those interested in their past record personal experiences crucial at a time for families and their communities. It is a kind of living history through unique experiences.

Following interviews with former islanders and found that they currently feel immense pain in the soul. The construction of the Iron Gates Hydroelectric resulted primarily disappearance of an island that could be a very important landmark for Mehedinți county and secondly due to increasing water level of the Danube sturgeons started to disappear. We note that the aquatic fauna is assigned to the general destruction of a community. Interviewees told me with great joy fond memories of Ada Kaleh.

Interviewee: **Hamdi Mustafa:** Childhood short, up to 9–11 years to 7 years ... ignorant Romanian. So up to 7 years did not know to speak Romanian. Not just me and the other children. I was about four Romanian children gendarmes, the mayor, and the teachers, who were of Romanian nationality. Otherwise, restu.. deci if ABC show me what animal is that I did not know: cow egg that was bull. So, you know ... and war came, my mother gave me to work at the cigarette factory, not sit on the street that was bombing and gave me so that I may have to sit on. And the teacher, we beat, of course, did not know Romanian. And I said: Well if you are between Romanian, I had to learn Romanian world. Willingly or unwillingly, I have learned well the lessons read more besides. From the age of 11 when King Michael abdicated in 1947 left the country and in September I was led to Orșova. So the island were only four classes and most Turks do two, three classes knows how to write his name.

Do you remember how many Turks were on the island when you were a child?

HM: Well, when there were about three to four hundred families of Turkish origin. Then over the years have multiplied, made garment factory, came from outside Romance, Romanian, romance.

Have you kept in touch with your friends from the island?

HM: If I was gone eleven years at Old Orsova, Timisoara, Severin, Severin stayed in Needles, so if we met was so ... border area, could not, I could not inhabitant of the island to get to the island only the boat trip they came from Severin to boilers, calling at two 'clock I was not allowed, it was. Remember how you would spend time on the island?

HM: Vacationing, yes! Vacationing, bathroom, we swam like fish, past and Serbs beyond, eating watermelon, corn. [...]

Can you tell me how it looked island?

HM: Most were cities, living in cities. But not everyone, for example me, my father, my parents had very good situation. Our house was made, a whole corner after napoleon gold. We were kids and we were playing, I knew it was not gold, we play with these guys, Napoleon called them.

What were the occupations of the islanders?

HM: 90% boatman, fishermen and started when he was only cigarette factory 60 workers were working at the cigarette factory women.

What were their customs and traditions?

HM: Well, the Turkish customs. How to tell Muslims.

The dishes that were prepared festive drink?

HM: basic dessert baklava, and that does not make anyone knew. [...] One celebration in Mohammedan religion when cut sacrificial rams and the Republic of Turkey on both.

How to dress Turkish?

HM: Well you know that the boatman generally winter walk in shorts and

stockings, in that the *jartele*, so poverty was not specifically bound Turkish everyone who could.

HM: We alms this is how you're alive you did good, when you died comes and sits five minutes from the beeper will not bite, do not scream, do not scream. And the good that you did mention that Mustafa helped me look at life with such work.

What were the relations of island residents Severin and Orsova?

HM: Very, very good. The island itself was protected by Severin district as it was then [...]

But hikers?

HM: Hikers, then, I speak from my childhood when there were no cars are coming from all over the country and came by train. The island was densely populated, night hikers could find. So it was great movement. I worked at the People's Council at the island there someone hired me and then know more data, even before demolition last population.

You do miss Ada Kaleh?

HM: Absolutely nostalgic, I sure would. How not.

Interviewee: **Ahmet Engur:** issues related to childhood and family. Tell me a little about the environment in which you grew up, about family. **AE:** I grew up in poverty what to say, my father was a member of the party, the Grand National Assembly deputy, died when I was 12. Since then I remember that I was poor.

Do you remember how many Turks were on the island when you were a kid?

AE: For everyone?

Approximate.

AE: It is said that it was five to six hundred people; others say eight hundred. I do not think that more than 500 persons on the island.

Have you kept in touch with your friends?

AE: Yes.

How do you spend long time in childhood?

AE: As a child, on the Danube to play catacombs were many, the gripped and- seek of hide and seek, I know what games there was, playing football, I had a club to play chess, ping-pong .

How and when there was separation from family?

AE: Separation from family in '67, in 1967 I married, not mine agreed that my wife is Romanian and wanted to marry a Turkish, I got married, and in 1968 rebelled family When we moved to the island each moved elsewhere. My brother moved to Turkey, my sister stayed in Turnu Severin and then went to Constanta. I was established in Orşova.

Can you describe the island?

AE: Yes. If we take a picture in front I can show you all aspects of the island. It was said that the island take the form of fish and that we called Hulk island and the island was considered Hulk upstream tail we called up and downstream tail.

How were the buildings?

AE: The houses were made of brick. The brick was coming from the city. Some cities were loosened bricks to make their homes that collapsed were fought.

What things, objects have on the island?

AE: What to say I have a sewing machine left of his mother, and his mother has a grandmother, I have a wall clock. I got in the attic I have not at hand. [...]

Tell me if there island what would you do?

AE: There many I had, I had a little fortune on the island, however, be able to do business, work that had shops my grandfather was a wealthy man, we bequeathed some shops on the island and I know even in the center of the island we had two shops. [...]

When you look back and you do miss Ada Kaleh, what do you do?

AE: What to do, I miss now, I miss because we talk about it I remember when I one interview or a TV show about Ada-Kaleh long sit and think of the island that was there.

RECENZII

Akti XII. Međunarodnog Kolokvija O Rimskoj Provincijalnoj Umjetnosti. Datiranje Kamenih Spomenika I Kriteriji Za Određivanje Kronologije. Pula, 23–28.V. 2011. Proceedings Of The 12th International Colloquium On Roman Provincial Art. The Dating Of Stone Monuments And Criteria For Determination Of Chronology, Pula 2014 (247 P.)

Ana Cristina HAMAT

Lucrarea de față reunește 37 de articole, comunicate în prealabil în cadrul celui de-al XII-lea Congres de Artă Romană, găzduit de către orașul Pula din Croația în mai 2011. Linia directoare pentru această publicație se axează pe două subiecte importante. Pe de o parte, datarea și metodele folosite în datarea monumentelor, fiind aduse în discuție mai multe metode vechi și noi, convenționale și neconvenționale de datare a monumentelor prin datarea pe baza epigrafiei, a portretisticii, a modei, a stilului, a analizelor pe material dar și datarea pe baza reutilizării de material. Cel de-al doilea subiect abordat este femeia și modalitățile de reprezentare ale acesteia în arta romană. Pe lângă cele două mari subiecte, în paginile lucrării se mai găsesc și câteva articole cu privire la producția locală, mobilierul liturgic creștin și reutilizările de material atât de către creștini cât și de către păgâni în epocă romană. Sub aspect teritorial, cartea prezintă articole care privesc Dalmatia, Pannonia, Noricum, Gallia, Italia, Palestina și Asia Minor. Sub aspectul subiectelor abordate, lucrare se împarte în funcție de cele două direcții. Prima parte încadrează articolele care se referă la metodele de datare a monumentelor. Una dintre aceste metode, este adevărat, nu nouă, însă tot mai des folosită, este datarea monumentelor pe baza modei- studiul reprezentării hainelor, al bijuteriilor și al coafurii, moda fiind unul dintre criteriile de departajare cronologică pentru monumente. Astfel, pentru monumentele funerare din Syria și Palestina, Ilona Skupińska-Løvset (p. 40–45) face o scurtă trecere în revistă a evoluției modei în ceea ce privește coafura, îmbrăcămintea și podoabele pentru a oferi detalii despre cronologie și contextul social din care venea defunctul sau defuncta (p. 40), cu exemple din perioada secolelor I- II p. Chr. Articolul lui Claire K. Lindgren tratează modul de reprezentare al femeii în sculptura provincială ca și criteriu de datare (p. 55–58), studiind reprezentarea coafurii în portrete bust pe diferite monumente deținute de diverse muzee. Moda feminină surprinsă pe monumentele funerare romane de sec. III- IV de la Salona este adusă în discuție de către D. Maršić (p. 203- 210). I. Popović prezintă bijuteriile și coafura redată pe monumentul funerar descoperit în apropiere de muntele Kosmaj (p. 216–221). În

ceea ce privește Dacia, este reluat monumentul coafezei de la Potaissa de către M. Bărbulescu (p. 221–225). Despre lux și despre bijuterii ca și exponente ale acestuia pe monumentele din Hispania, vorbește articolul redactat de M. I. Rodríguez López și C. Romero Mayorga (p. 226–230).

Datarea pe baza caracteristicilor portretisticii este o altă metodă abordată în articolele scrise de către Marija Kolega- despre problemele datării portretelor dinastiei Iulio- Claudiană (p. 87–94), Annarena Ambrogi cu privire la datarea cronologică a unor portrete funerare de epocă romană târzie pe baza unei descoperiri din Agora Atenei (p. 115–122) și E. Dobruna- Salihu cu privire la portrete bust pe stelele funerare din Dardania (p. 141–147).

Datare pe baza inscripțiilor este folosită în articolul scris de către Ingrid Weber- Hiden cu privire la unele monumente de la Carnuntum (p. 70–73). Tot în această direcție de cercetare se înscrie și articolul lui W. Wohlmayr despre un grup de monumente votive descoperite în zona Salzburg (p. 64–69).

Datarea în funcție de anumite tipuri iconografice însumează mai multe articole care prezintă tipuri iconografice cunoscute. Articolul lui K. Šmid despre scenele mitologice având ca subiect salvarea trupului lui Patrocle de către Menelau (p. 50–54), ilustrează foarte bine întrebările care apar în privința semnificațiilor implicate de o anumită reprezentare, scena în sine fiind redată pe monumentul funerar al unei femei, pe nume Pompeia Matrona. Printre tipurile iconografice discutate se află și cel care o implică pe Tiche, patroana orașului Salona, reprezentată pe monumentele descoperite aici și adusă în discuție de către Jasna Jeličić- Radonić (p. 59– 63). Articolul cu privire la reprezentarea călărețului între est și vest de F. Teichner și Andreea Drăgan, analizează noi descoperiri din Municipium Ulpianum (p. 95–100), iar coloana călărețului de la Tricasses în Gallia Lugdunensis, monument dedicat lui Iupiter, este analizată de către F. Blanchard și G. Veerbrughe (p. 136–140).

Datarea stilistică în ansamblu și modul în care aceasta poate ajuta datarea arheologică este un subiect abordat în articolul lui M. Tabaczek (p. 46– 49), despre datarea unui mormânt monumental descoperit în necropola unei vile romane din apropierea de Nida/Heddernheim. O încercare de corelare a datării stilistice (profilatura, decor, material) cu cronologia, se încearcă pentru monumentele din Carnuntum de către G. Kremer (p. 81–86). Datarea unor monumente funerare din Macedonia este abordată de către N. Proeva (p. 101–107), reliefurile funerare din Thessalia în timpul epocii romane sunt tratate de către I. Leventi (p. 108–114), iar monumentele funerare de epocă augusto- tiberiană de la Langres sunt discutate de către Y. Maligorne, S. Février și J. N. Castorio (p. 129–135). Tot în acest subiect se înscrie și articolul lui A. Schäfer (p. 166–172). De asemenea stelele funerare de la Aquincum, sunt aduse în discuție de către A. R. Facsády (p. 194–202).

Un al doilea subiect, dezvoltat prin intermediul mai multor articole, se referă la studiul și încadrarea tipologică a reprezentărilor feminine pe monumente. Astfel, reprezentările feminine pe monumente funerare din Gallia sunt studiate

de către Rachel Feig Vishnia și Vassiliki Gaggadis-Robin (p. 74–80). Portretistica funerară din Liburnia în timpul dinastiei Iulio- Claudice este analizată de către M. Kolega (p. 87–94), reprezentările de femei și copii la banchetul funerar de către Georgia A. Aristodemu (p. 123–128), iar femeile din Poetovio de către Mojca Vomer Gojković (p. 148–153).

Monumentele și construcțiile monumentale din Imperiu reprezintă o altă categorie prezentă prin articolele lui G. Sobrá și F. Masino – despre teatrele construite în epoca imperială în Asia Minor (p. 173–176), J. Á. Domingo – despre monumentele arhitectonice din Hispania – probleme de datare stilistică (p. 177–181) și Holger Wienholz cu privire la datarea pe baza elementelor arhitecturale (p. 154–158). Producția de sculpturi de secol II din Aquitania este analizată de către A. Badie, R. Robert și D. Tardy (p. 182–233). Aprovizionare cu marmură pentru construcțiile de temple este prezentată în articolul scris de P. Baresi, J. Á. Domingo și P. Pensabene (p. 159–165). De asemenea, noi descoperiri de monumente de la Risinium (Muntenegru) sunt publicate de către P. Dyczek (p. 211–215). Semnificațiile reprezentărilor de *planta pedis* în amfiteatrul din Italica (Spania) sunt discutate de către P. Fernández Uriel și M. Bailón Garcia (p. 231–233). Legătura dintre datarea stilistică și planificarea urbană este urmărită pentru Cologne în articolul lui A. Schäfer (p. 166–172).

Reutilizările de material reprezintă un capitol mic dar important al lucrării de față, acesta fiind ilustrat prin intermediul a trei articole, cel al M. Buzov despre reutilizări de sarcofage în construcția unei biserici creștine (p. 234–236), cel al A. Palmentieri despre spoliile provenite de la amfiteatrele din Campania (p. 237–239) și cel redactat de către D. Matetić Poljak despre refolosirea unor blocuri cu decor la construcția palatului lui Dioclețian din Split (p. 189–193). Mobilierul liturgic paleocreștin este atestat prin câteva exemple provenite de pe teritoriul portughez prin articolul Liciniei Wrench (p. 240–243). Alături de acest mic capitol regăsim și articolul despre producția locală și importuri în Illyricum (Dalmatia și Istria) al N. Cambi (p. 14–39).

Cartea este completată de un cuvânt înainte (p. 8–9) și de o listă a autorilor (p. 243–247). Condițiile grafice ale lucrării sunt excelente, hârtia este de bună calitate, iar o parte dintre ilustrații sunt color, acestea fiind introduse în textul articolului pentru a ușura parcurgerea textului.

Prin urmare, cartea reprezintă un instrument excelent în mâna specialistului și o recomandăm cu căldură atât celor care studiază istoria artei antice cât și celor care se ocupă de arheologia clasică.

ABREVIERI/ABREVIATION

Acta Arch. Acad. Sc. Hung. – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.

AE – L'Année épigraphique, Paris.

Arheologia Moldovei – Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie Iași, Iași.

Acta MN – Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj Napoca.

Acta MP – Acta Musei Porolissensis, Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.

AnB – Analele Banatului, Muzeul Național al Banatului, Timișoara.

Angustia – Angustia, Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe.

Acta Terrae Septemcastrenses – Acta Terrae Septemcastrenses, Sibiu.

Apulum – Apulum, Alba Iulia.

ArchKorr – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz.

Archaeometry – University of Oxford, England.

ArheologijaSofia – Arheologija. Organ na Arheologičeskija Institut i Muzej, Sofia.

Arheovest – Arheovest, Asociația Arheovest Timișoara, Timișoara.

AO – Arhivele Olteniei, Craiova.

Banatica – Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița.

BAR (IS) – British Archaeological Reports, International Series, Oxford-England.

BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București.

BCMI – Buletinul Comisiuni Monumentelor Istorice, București.

BPS – Baltic Ponties Studies, Ukraine.

Caiete ARA – Caiete ARA, București.

CA(MNI) – Cercetări Arheologice, Muzeul de Istorie al R. S. România/Muzeul Național de Istorie, București.

CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România.

Cercetări Arheologice – Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie, București.

Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă – Cercetări arheologice în aria nord-tracă, Institutul Român de Tracologie, București.

CIL – Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin.

Corviniana – Corviniana. Acta Musei Corviniensis, Hunedoara.

Crisia – Crisia, Oradea.

Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București

Dacia N.S. – Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București

Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-germanischen Kommission des Deutdchen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main

- Danubius – Danubius, Muzeul de Istorie “Paul Păltănea” Galați, Galați.
- Drobeta – Drobeta, Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin.
- Euxinos – Euxinos, Centrul pentru Guvernanță și Cultură în Europa” (HSG-GCE) St. Gallen, Switzerland.
- Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Tulcea.
- ECEEMA – East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, Leiden, Boston.
- FoArch. – Folia Archaeologica, Budapești Történeti Múzeum, Budapesta.
- GSAD – Glasnik Srpskog Arheologija Društva, Belgrad.
- ILJug. – Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, Edit. A. et J. Šašel Ljubljana, 1963.
- IMS – Inscriptions de la Mésie Supérieure, Beograd.
- ILS – Inscriptiones Latinae selecta I–III, Edit. H. Dessau Berlin 1892–1916.
- Istros – Istros, Muzeul Brăilei, Brăila.
- JRMES – Journal of Roman Military Equipment Studies.
- Materiale – Materiale și Cercetări Arheologice, București.
- MatArch – Materiały Archeologiczne, Cracovia.
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București.
- MB – Mitropolia Banatului, Timișoara.
- MN – Muzeul Național, București.
- Mousaios – Mousaios, Muzeul Județean Buzău, Buzău.
- N.K. – Numizmatikai Közlöny, Budapesta.
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Muzeul Olteniei, Craiova.
- PBF – *Prähistorische Bronzefunde*.
- Pontica – Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.
- Potaissa – Potaissa. Studii și comunicări, Turda.
- Prähistorische Zeitschrift – Prähistorische Zeitschrift, Berlin.
- Rég.Tan. – Régészeti Tanulmányok, Budapesta.
- RevB – Revista Bistriței. Muzeul Județean Bistrița-Năsăud, Bistrița.
- RMM-MIA – Revista Muzeelor și Monumentelor, seria Monumente Istorice și de Artă, București.
- Saalburg Jahrbuch – Saalburg Jahrbuch, Bericht des Saalburg Museums, Berlin.
- SCIV – Studii și Cercetări de Istorie Veche, București.
- SCIVA – Studii și cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București.
- SCN – Studii și Cercetări Numismatice, București.
- Skyllis – Skyllis, Journal of the German Society for the Promotion of Underwater Archaeology.
- Slovenska Archeológia – Institute of Archaeology, Nitra.
- Starinar – Starinar, Arheološki Institut, Belgrad.
- Studii Vîlcene – Studii Vîlcene, Râmnicu Vâlcea.
- Tibiscum – Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie-Istorie, Caransebeș.
- Thraco-Dacica – Thraco-Dacica. Institutul de Tracologie, București.
- Valachica – Valachica. Studii și cercetări de istorie și istoria culturii, Târgoviște.
- VAMZ – Journal of the Archaeological museum in Zagreb, Zagreb.
- Ziridava – Ziridava, Arad.